

Statisztikai Szemle

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTető ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN, DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő),
DR. JÓZAN PÉTER, DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, NYITRAI FERENCNÉ DR., DR. OBLATH GÁBOR,
DR. PUKLI PÉTER (a Szerkesztőbizottság elnöke), DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA,
DR. SPÉDER ZSOLT, DR. SZÉP KATALIN, DR. SZILÁGYI GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ

84. ÉVFOLYAM 8. SZÁM

2006. AUGUSZTUS

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Pukli Péter
4496 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 2006
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: Polyák Andrea, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 345-6908, 345-6546 Telefax: 345-6594

Internet: www.ksh.hu/statszemle

E-mail: statszemle@ksh.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.

Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág (1008 Budapest, Orczy tér 1).

Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
valamint e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu) és faxon (303-3440).

További információ: 06-80-444-444

Előfizetési díj: fél évre 3000 Ft, egy évre 5400 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

Tartalom

Tanulmányok

Alapelvek a statisztika nemzetközi szervei számára – <i>Dr. Szilágyi György</i>	721
A magyar foglalkozási rétegszerkezet az ezredfordulón – <i>Bukodi Erzsébet – Altorjai Szilvia – Tallér András</i> ...	733
A gazdasági növekedés tényezői és problémái az Európai Unióban – <i>ifj. Simon György</i>	764
Mezőgazdasági termelők alkalmazkodása a beruházások és a foglalkoztatás aktuális kihívásaihoz – <i>Kapronczai István – Kovács Henrietta – Varga Edina</i>	788

Fórum

Hírek, események	812
------------------------	-----

Szakirodalom

Folyóiratszemle

Sapir, A.: Világpénzzé válik-e az euró? – (<i>Szilágyi György</i>)	816
Szenzenstein, J.: A következő német népszámlálás új módszere – (<i>Tűű Lászlóné</i>)	817
Kiadók ajánlata	820
Társfolyóiratok	821

Alapelvek a statisztika nemzetközi szervei számára

Dr. Szilágyi György,
a közgazdaság-tudomány
doktora, egyetemi tanár,
a Hivatalos Statisztika Tudomá-
nyos Tanácsának elnöke
E-mail: gyorgy.szilagyi@ksh.hu

A nemzetközi statisztikai intézmények társulása, a Statisztikai Tevékenység Koordinálásának Bizottsága, kidolgozta „A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelvei” című dokumentumot. A cikk áttekinti e nemzetközi statisztikai intézmények fő típusait, majd bemutatja a dokumentumot, összehasonlítva az ENSZ híres „Alapelveivel”, mely évek óta a hivatalos statisztika legfontosabb iránytűje. Az összehasonlítás jelentős párhuzamot mutat ki az Alapelvek és az új dokumentum fő tételei között. A nemzetközi statisztika irányelveinek második szintje azonban nemcsak hasznos tanácsokat ad, hanem életre kelt egy régebbi és lassan feledésbe merülő, a technikai együttműködés gyakorlatát tárgyaló ENSZ-dokumentumot is.

TÁRGYSZÓ:
Hivatalos statisztika.
A hivatalos statisztika szervezetei.
Általános módszertan, filozófia és etika.

A nemzetközi statisztikai élet utóbbi két évtizedét bizvást nevezhetjük „a kodifikáció korszakának”, amennyiben húsz év alatt a statisztika széles körét érintő három dokumentum jelent meg (Szilágyi [2005]). Ilyen a Nemzetközi Statisztikai Intézet „Etikai deklarációja”, (ISI 1986) „Az ENSZ alapelvei a hivatalos statisztikáról” (UN 1993), és az Európai Unió által közzétett „Az európai statisztika gyakorlati kódexe” (más fordítás szerint „...magatartási szabályzata”).

Ezt követően hamarosan újabb normagyűjtemény jelent meg, amely ezúttal a statisztika *nemzetközi intézményeit* szólítja meg és „A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelvei” („Principles governing international statistical activities”) címet viseli. (UN [2006a]). Ennek láttán – valószínűleg még az irányelvek tételes ismerete előtt – két kérdés merül fel az olvasóban: 1. Olyan nagy a nemzetközi statisztikai intézmények száma, hogy külön normagyűjteményt kell (vagy érdemes) szerkeszteni a számukra? 2. Ha igen, milyen szervezet van hivatva ilyen normarendszer előállítására?

A nemzetközi statisztikai intézmények népes együttese

Első kérdésünkre valószínűleg nem egy olvasó számára meglepő a válasz: a statisztika nemzetközi intézményeinek száma ma már több mint húsz, és a témában járatos szakemberek ezek túlnyomó részét ismerik is, ám többnyire egyenként találkoztak velük és eszükbe sem jutott összeszámolni őket. Ezeknek az intézményeknek csak kisebb része önálló statisztikai szervezet, többségük más területeken működő intézmény, azonban saját területükön jelentős statisztikai tevékenységet fejtenek ki. Példaként említhetjük a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet (ILO), amely a munkaügyi statisztika „gazdája”. E szervezetek nagy részében van valamilyen statisztikai részleg; közülük egyik legismertebb az Európai Unió statisztikai egysége, az Eurostat, amely kizárólag az Unió különböző bizottságainak statisztikai igényeit elégíti ki és a gazdaság- és társadalomstatisztikának szinte minden ágával foglalkozik. A következőkben típusuk szerint felsorolok néhányat ezekből az intézményekből.

a) Az ENSZ központi intézményei

- Az ENSZ Statisztikai főosztálya (Divíziója)
- Az ENSZ Népesedési főosztálya (Divíziója)

b) Az ENSZ regionális intézményei (melyek saját földrajzi területük statisztikájával foglalkoznak)

- Európai Gazdasági Bizottság (ECE)
- Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági Bizottság (ESCAP)
- Nyugat-ázsiai Gazdasági Bizottság (ECWA)
- Latin-amerikai és Karib-tengeri Gazdasági Bizottság (ECLAC)

c) Az ENSZ szakosított szervei

- Kereskedelmi és Fejlesztési Konferencia (UNCTAD)
- Fejlesztési Program (UNDP)
- Népesedési Alap (UNPF)
- Gyermeksegélyezési Alap (UNICEF)
- Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO)
- Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO)
- Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezet (UNESCO)
- Világ-egészségügyi Szervezet (WHO)
- Ipari Fejlesztési Szervezet (UNIDO)

d) További szakosított intézmények

- Világbank
- Nemzetközi Pénzügyi Alap (IMF)
- Világkereskedelmi Szervezet (WTO)
- Nemzetközi Távközlési Unió (ITU)
- OECD
- Eurostat
- A Független Államok Szövetségének (FÁK) Államközi Statisztikai Bizottsága
- Afrikai Fejlesztési Bank
- Ázsiai Fejlesztési Bank
- A huszonegyedik század statisztikai fejlesztésének társulása (PARIS21)

Második kérdésünkre (milyen szervezet illetékes az említett intézmények norma-rendszerének kidolgozására) az első kérdés tisztázása után, egyszerűbb a válasz. A szóban forgó intézmények maguk alakítottak egy közös szervezetet „A Statisztikai Tevékenység Koordinálásának Bizottsága” („Committee for the Coordination of Statistical Activities”) néven. A Bizottság a következőképpen határozza meg önmagát: „A Bizott-

ság fő célja a nemzetközi szervezetek statisztikai programjai közötti koordinálás, integrálás és az együttműködés elősegítése, a programok duplikációjának elkerülése, a tagországok adatszolgáltatási terheinek csökkentése, valamint a statisztikai gyakorlat és fejlesztés koordinációjának és konzisztenciájának előmozdítása” (UN [2006b]). Ezekkel a célkitűzésekkel nyilván egyet lehet érteni, de ha az Olvasóban netán a „dèjà vu” érzése lép fel, az nem véletlen.

Az új normagyűjteményt, „A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelveit” a dokumentum a következőkkel vezeti be: „A statisztika globális rendszerét a nemzeti statisztikai intézmények és a statisztika területén működő nemzetközi szervezetek alkotják. Míg az ENSZ Statisztikai Bizottsága által elfogadott „A hivatalos statisztika alapelvei” a nemzeti szintű statisztikai munka kereteit adta meg, nem jöttek létre ugyanilyen keretek a nemzetközi statisztikai szervezetek tevékenységének irányítása számára. Felismerve az ilyen irányelvek szükségességét, a Statisztikai Tevékenység Koordinálásának Bizottsága szerint hasznos lenne explicit módon formába önteni a nemzetközi szervezetek statisztikai tevékenységének közös elveit” (UN [2006a]).

A továbbiakban a fogalmazás egyszerűsítése és a különböző normarendszerek öszszetévesztésének elkerülése érdekében, ahol nem feltétlenül szükséges a dokumentum teljes elnevezése, némi rövidítést alkalmazunk. A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelveire „Nemzetközi szervezetek irányelvei”, a Hivatalos statisztika alapelveire „ENSZ-alapelvek”, az Eurostat Gyakorlati kódexére pedig „az EU Gyakorlati kódexe” (néha csak „Gyakorlati kódex”) elnevezéssel hivatkozunk.

A nemzetközi szervezetek irányelvei – első rátekintésre

Kérdés, hogy valóban más-más alapelvekre van-e szükségük a nemzeti és a nemzetközi statisztikai intézményeknek. Nézzük tehát az új dokumentumot (egyelőre a fő pontokat, azok részletezése nélkül).

A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelvei

1. A mindenki számára hozzáférhető, kitűnő minőségű nemzetközi statisztika a globális információs rendszerek alapeleme.

2. A nemzetközi statisztikákba vetett bizalom fenntartásához e statisztikák pártatlanságára és maximális szakmai színvonalára van szükség.

3. A nyilvánosságnak joga van a szervezetek statisztikai munkájára vonatkozó információhoz.

4. A nemzetközi statisztikák által használt fogalmak, definíciók, osztályozások, források és módszerek megfelelnek a tudományos standardoknak és áttekinthetők a felhasználók számára.

5. Az adatgyűjtés forrásainak és módszereinek megválasztása biztosítja, hogy az adatok időben rendelkezésre állnak, megfelelnek más minőségi követelményeknek, köztük a költséghatékonyságnak, és minimálisra csökkenti az adatszolgáltatók terheit.

6. Természetes és jogi személyekről, valamint kisméretű (kevés egységet tartalmazó) aggregátumokról gyűjtött olyan adatok, amelyek valamely országban a bizalmas adatok körébe esnek, szigorúan bizalmasan kezelendők, és kizárólag statisztikai vagy törvény által engedélyezett célokra használhatók.

7. Statisztikai adatok téves értelmezése és a velük való visszaélés azonnali és megfelelő súlyú közbelépést kíván.

8. A nemzeti és nemzetközi szabványok kialakítása szigorúan szakmai kritériumok alapján történik, oly módon, hogy azok a gyakorlatban hasznosíthatók és megvalósíthatók legyenek.

9. A statisztikai programok koordinációja erősíti a nemzetközi statisztikák minőségét és koherenciáját, továbbá elejét veszi a munkák párhuzamosságának és megduplázódásának.

10. A két- és többoldalú statisztikai együttműködés elősegíti a szakmai színvonal növelését és a statisztika javulását a nemzetközi szervezetekben és az egyes országokban.

Első reakciónk bizonyára az egyetértés: a dokumentum egyetlen vitatható gondolatot sem tartalmaz. Második az utánérzés, legalább is azok részéről, akik ismerik „A hivatalos statisztika alapelveit” (ENSZ), vagy az EU Gyakorlati kódexét. Adva van tehát egy szakmailag jól megszerkesztett normagyűjtemény, amely nemzeti és nemzetközi dimenzióban egyaránt megállja a helyét, de nem tekinthető specifikusan „nemzetközinek” és – úgy tűnik – különösebben eredetinek sem. Az Eurostat például, amikor elismerőleg nyilatkozott az új dokumentumról, azt is megállapította, hogy összhangban van a Gyakorlati kódexszel. (Könnyen megtehetette, hiszen a Gyakorlati kódexben, annak részletessége – tizenöt elv hetvenhét mutatóra tagolva – folytán biztosan megtalálhatók azok a szövegrészek, amelyek harmonizálnak a fenti tíz ponttal.). Az Eurostat e pozitív hangzó állásponttal tulajdonképpen szintén azt juttatta kifejezésre, hogy kevés eredeti elemet talált a Nemzetközi Szervezetek új irányelveiben.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést tételesen. Állítsuk egymás mellé az új dokumentumot és az ENSZ-alapelveket. Ez az összehasonlítás azért is kézenfekvő, mert mindkét dokumentum ugyanannyi tételre, tízre tagolódik.¹ Mint látható, a két rendszer – a táblázat két oszlopa – között „több mint hasonlóság” található. Néhol persze más-más a fogal-

¹ Egyébként a Gyakorlati kódex maga is „A hivatalos statisztika alapelveire” mint kiinduló pontra hivatkozik.

mazás, a bal oldali hasámban több a „nemzetközi” jelző, de a tartalom, sőt sok helyen a fogalmazás sem tér el egymástól. Vajon nem lett volna-e helyesebb annak leszögezése, hogy az ENSZ-alapelvek a nemzetközi statisztikai szervezetekre is érvényesek?² Elvégre a nemzetközi statisztikai szervezetek is részei a hivatalos statisztikának.

*A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelveinek
és a hivatalos statisztika alapelveinek összehasonlítása*

A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelvei	A hivatalos statisztika alapelvei
1. A mindenki számára hozzáférhető, kitűnő minőségű nemzetközi statisztika a globális információs rendszerek alapeleme.	1. ...a hivatalos statisztikai szervezeteknek a gyakorlatban jól hasznosítható hivatalos statisztikákat kell készíteniük és azokat pártatlanul, mindenki számára hozzáférhetővé kell tenniük annak érdekében, hogy érvényesüljön az állampolgárok közérdekű információkhoz való hozzáférési joga.
2. A nemzetközi statisztikákba vetett bizalom fenntartásához e statisztikák pártatlanságára és maximális szakmai színvonalára van szükség.	2. A hivatalos statisztikák iránti bizalom megőrzése érdekében a statisztikai intézményeknek szigorúan szakmai megfontolások alapján kell határozniuk az adatok gyűjtésének, feldolgozásának tárolásának és közzétételének módszereiről és eljárásairól.
3. A nyilvánosság joga van a szervezetek statisztikai munkájára vonatkozó információhoz	7. Nyilvánosságra kell hozni azokat a törvényeket, előírásokat és intézkedéseket, amelyek a statisztikai rendszerek működését szabályozzák.
4. A nemzetközi statisztikák által használt fogalmak, definíciók, osztályozások, források és módszerek megfelelnek a tudományos standardoknak és áttekinthetők a felhasználók számára.	3. Az adatok helyes értelmezésének megkönnyítése értelmében a statisztikai intézményeknek a tudományos szabványokkal összhangban lévő információt kell nyújtaniuk a statisztikák forrásairól, módszereiről és eljárásairól.
5. Az adatgyűjtés forrásainak és módszereinek megválasztása biztosítja, hogy az adatok időben rendelkezésre állnak, megfelelnek más minőségi követelményeknek, köztük a költség-hatékonyságnak, és minimálisra csökkenti az adatszolgáltatók terheit.	5. A statisztikai intézményeknek a forrás megválasztásánál figyelembe kell venniük az adatok minőségét, a gyorsaságot, a költségeket és az adatszolgáltatókra háruló terheket.
6. Természetes és jogi személyekről, valamint kis-méretű (keves egységet tartalmazó) aggregátumokról gyűjtött olyan adatok, amelyek valamely országban a bizalmas adatok körébe esnek, szigorúan bizalmasan kezelendők és kizárólag statisztikai vagy törvény által engedélyezett célokra használhatók.	6. A statisztikai intézmények által statisztikai összeállítások céljából gyűjtött személyes adatok – függetlenül attól, hogy természetes vagy jogi személyekre vonatkoznak – szigorúan bizalmasan kezelendők és kizárólag statisztikai célra használhatók.

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

² Az Eurostat például önmagára is vonatkoztatja a Gyakorlati kódexet.

(Folytatás.)

A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelvei	A hivatalos statisztika alapelvei
7. Statisztikai adatok téves értelmezése és a velük való visszaélés azonnali és megfelelő súlyú közbe lépést kíván.	4. A statisztikai intézmények jogosultak a statisztikai téves értelmezésével és a velük kapcsolatos visszaélésekkel szemben fellépni.
8. A nemzeti és nemzetközi szabványok kialakítása szigorúan professzionális kritériumok alapján történik, oly módon, hogy azok a gyakorlatban használhatók és megvalósíthatók.	Nincs ennek megfelelő.
9. A statisztikai programok koordinációja erősíti a nemzetközi statisztikák minőségét és koherenciáját, továbbá elejét veszi a munkák párhuzamoságának és megduplázódásának.	8. A statisztikai intézmények közötti koordináció elengedhetetlen a statisztikai rendszer konzisztenciájához és hatékony működéséhez.
10. A két- és többoldalú statisztikai együttműködés elősegíti a szakmai színvonal növelését és a statisztika javulását a nemzetközi szervezetekben és az egyes országokban.	10. A két- és többoldalú statisztikai együttműködés minden országban elősegíti a hivatalos statisztika fejlődését.

Eddig eljutottunk oda, hogy az új dokumentum túlságosan is a több mint tíz évvel „idősebb testvér” nyomdokain halad. Ez a megállapítás igaz ugyan, de még nem mond el mindent a Nemzetközi szervezetek irányelveiről. Az olyan típusú normagyűjtemények, amilyenekről jelen írás elején szó volt nemcsak tartalmukban, hanem *szerkezetükben* is különböznek egymástól, nevezetesen abban, hogy a normákat hány alá-, fölérendeltségi *szinten* rendezik el. (Az EU Gyakorlati kódexe például három szintű: Fejezetek (3) – Elvek (15) – Mutatók (77)). A szintek száma alapján azonban nem lehet a normarendszereket egymáshoz képest „jobbnek” vagy „gyengébbnek” minősíteni.

Mármost az ENSZ-alapelvek gyűjteménye történetesen egyszintű, a Nemzetközi Szervezetek irányelveinek viszont két szintje van és eddig semmit sem mondtunk a második szintről.

A második szint – egy „tetszhalott” újraélesztése

A Nemzetközi Szervezetek Irányelveiben a második szint – amely számottevően megemeli a dokumentum értékét és használhatóságát – jellegében eltér más

normarendszereketől (például a Gyakorlati kódex második szintjétől) és ennek az eltérésnek sajátos története van. A kilencvenes évtizedben pezsgő tevékenység folyt az európai országok statisztikai intézményei között. Tanulmányutakat, két- és többoldalú konferenciákat, alkalmi tanfolyamokat rendeztek, különösen a statisztikában fejlettebb országok ismereteinek és gyakorlatának átadása céljából. Az évtized vége felé az ismeretáramlás már inkább két-, mint egyirányú volt, amikor kiderült, hogy a „kevésbé fejletteknek” is van hasznos mondanivalójuk (Szilágyi [1997]). 1997-ben a Holland Statisztikai Hivatal nagyszabású nemzetközi konferenciát rendezett, mely egyfajta betetőzése, sőt bizonyos szempontból összefoglalása is volt az addigiaknak.

A konferenciát azonban egy látszólag ártatlan, sőt hasznosnak tűnő lépés követte, amikor is egy hivatalos dokumentumban „Néhány irányelv a statisztikában folyó technikai együttműködés jó gyakorlataira” („Some guiding principles for good practices in technical cooperation for statistics”) címen összefoglalták a konferencia következtetéseit (UN [1999]). Sajnos ez az összeállítás semmit sem ad vissza az előzmények pezsgéséből, ehelyett összeráncolt homlokkal és merev fogalmazásokkal előadott tantételeket, nemegyszer közhelyeket zúdít az olvasóra. Nem csoda, hogy eddig alig lehetett hallani gyakorlati hasznosításáról.

Az új dokumentum, a Nemzetközi Szervezetek Irányelvei leleményes módon nyúlt a „jó gyakorlatok” gyűjteményéhez. Kiválogatta belőlük a tíz tételhez leginkább illőket – szám szerint tételenként 2-6-ot, összesen negyvenet³ – és helyenként kissé átfogalmazva, hozzáillesztette „good practices” hivatkozással az egyes irányelvekhez. Evvel nemcsak „életet lehel” az – mint láttuk kissé utánérzés-gyanús – irányelvekbe, hanem feltámasztott egy immár feledéssel fenyegetett ENSZ-dokumentumot.

A kétszintes Irányelvek tételes bemutatása előtt szembe kell néznünk egy terminológiai problémával. A „good practices” kifejezéssel manapság lépten-nyomon találkozunk, nemcsak a statisztikában.⁴ A szó szerinti magyar fordítása – „jó gyakorlatok” – használhatatlan⁵, helyette „gyakorlati tanácsok” „gyakorlati megvalósítás” stb. fejezi ki azt, amiről szó van. Lássuk tehát „A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelveinek” második szintjét, illesszük össze a tíz irányelvet a hozzájuk tartozó gyakorlati tanácsokkal. (Az Irányelvek első szintjét nem ismétlem meg, csak sorszámmal és egy címszóval hivatkozom rájuk.)

³ Ez a szám nőhet, ugyanis az ENSZ Statisztikai Bizottsága 2006. évi ülésén kifejezte a „good practices”-ből való szélesebb merítés iránti igényét.

⁴ Sőt a „best practices” kifejezéssel is, ahol a felsőfok használata nagy önteltségre vall, hiszen azt sugalmazza, hogy az éppen szóban forgónál jobbat még a mai rohamos fejlődés mellett sem lehet találni.

⁵ Más területen használható, például a tanulásban: „jó gyakorlatok a láncindexek elsajátításához”.

A nemzetközi statisztikai tevékenység irányelvei a gyakorlati tanácsokkal együtt

1. Minőség és egyenlő hozzáférés

- Rendszeres konzultációk a legfontosabb felhasználókkal, igényeik kielégítésének biztosítására.
- A statisztikai programok relevanciájának rendszeres felülvizsgálata.
- Pártatlan nemzetközi statisztikák összeállítása és terjesztése.
- Minden felhasználó egyenlő hozzáférése a statisztikákhoz.
- Ingyenes hozzáférés az alapvető statisztikákhoz.

2. Szakszerűség

- Szigorúan szakmai megfontolásokon alapuló döntések a módszertanról, a terminológiáról és az adatok bemutatásáról.
- Szakmai magatartási kódex kialakítása és alkalmazása.
- A statisztikai publikációkban szereplő szövegek szigorú megkülönböztetése aszerint, hogy elemző vagy érvelő jellegűek-e.

3. Nyilvánosság

- Nyilvánosan rendelkezésre álló statisztikai programok.
- Statisztikai tárgyú konferenciák dokumentumainak és jelentéseinek nyilvános hozzáférhetősége.

4. Tudományos szabványok

- Folyamatos módszertani fejlesztés a statisztikák minőségének és átláthatóságának érdekében.
- A munkatársak ösztönzése tanfolyamokon való részvételre, elemző munkára, tudományos publikációkra és szemináriumok, konferenciák látogatására.
- Fogalmak, definíciók, osztályozások, adatgyűjtési és feldolgozási folyamatok valamint minőségértékelések dokumentálása és nyilvános hozzáférhetősége.
- Az országok adataival kapcsolatos editálási mechanizmusok dokumentálása.

- Nemzetközi statisztikák publikálása esetén hivatkozás a forrásokra, továbbá az idézetekre vonatkozó egységes standardok mások adatgyűjtéséből származó adatok felhasználása esetén.
- A hivatalosan egyeztetett standardok nyilvános hozzáférhetősége.

5. Időbeli pontosság és költséghatékonyság

- Az országok adatszolgáltatásainak elősegítése.
- A nemzetközi statisztikák mielőbbi hozzáférhetőségének előmozdítása.
- A statisztikai programok időről időre történő felülvizsgálata az adatszolgáltatók terheinek csökkentése céljából.
- A rendelkezésre álló adatok megosztása más szervezetekkel, illetve velük együtt végrehajtott adatgyűjtések.
- A statisztikai programok integrált bemutatása, világossá téve a hiányokat és az átfedéseket.
- A nemzeti statisztikai intézmények ösztönzése „A hivatalos statisztika alapelveinek” érvényesítésére.

6. Bizalmas adatkezelés

- Intézkedések, melyek megakadályozzák a közvetlen vagy közvetett hozzáférést a személyekre, háztartásokra, gazdasági szervezetekre és más egyéni válaszadókra vonatkozó adatokhoz.
- Módszerek és eljárások kifejlesztése, amelyek lehetővé teszik anonim mikroadatok hozzáférését hiteles kutatók számára, megőrizve a bizalmasság elvét.

7. A visszaélések megakadályozása

- Reagálás a statisztikák téves interpretációjára és a velük való visszaélésre.
- A fontos felhasználói csoportok ellátása a statisztika helyes használatára vonatkozó oktatási anyagokkal.

8. Szabványok kialakítása

- A nemzeti statisztikai hivatalok és a hivatalos statisztikához tartozó más nemzeti szervezetek rendszeres bevonása a nemzetközi statisztikai programokba, beleértve módszerek, szabványok és helyes gyakorlati megoldások kidolgozását.

- E szabványokra vonatkozó döntések függetlensége mindenféle érdekütközéstől.
- Az országok ösztönzése a nemzetközi szabványok alkalmazására.
- A szabványok alkalmazásának monitoringja.

9. Koordináció

- Egy vagy több részleg megbízása a statisztikai programok végrehajtásával, beleértve a szervezet statisztikai munkájának koordinálását és a szervezet képviselőit statisztikai tárgyú nemzetközi üléseken.
- Részvétel nemzetközi statisztikai konferenciákon, valamint két- és sokoldalú konzultációkon.
- Megállapodások elősegítése a közös fogalmakban, osztályozásokban és módszerekben.
- Megállapodások előmozdítása arról, hogy milyen adatsorok tekintendők hitelesnek a statisztika legfontosabb területein.
- Az országok közötti technikai együttműködés koordinálása a párhuzamosságok elkerülése érdekében, továbbá egymást kiegészítő működés előmozdítása a donorok és a nemzeti statisztikai rendszer szervezetei között.

10. Nemzetközi kooperáció

- Együttműködés nemzetközi szervezetekkel, országokkal és régiókkal a nemzeti és regionális statisztikai rendszerek továbbfejlesztése érdekében.
- Olyan együttműködési projektek kialakítása, melyek a felhasználók igényein alapulnak, elősegítik a legfontosabb érdekelttel teljes részvételét, továbbá figyelembe veszik a helyi körülményeket és a statisztika fejlettségének adott szintjét.
- Vezető szerep juttatása a kooperációban kedvezményt élvező nemzeti statisztikai rendszereknek és kormányoknak.
- Érvelés „A hivatalos statisztika alapelveinek” alkalmazása mellett az országokban.
- Együttműködési projektek beillesztése a hivatalos statisztika nemzeti fejlesztésének kiegyensúlyozott stratégiai kereteibe.

Vajon mi várható attól a folyamattól, amely a statisztikát új és új kodifikációs rendszerrel veszi körül? Bár mindegyikük funkciója más és más, az átfedések egyre kevésbé kerülhetők el. Ami szinte biztos, az a statisztika szakmai etikájának revízió-

ja, hiszen megalkotása óta több mint két évtized telt el. A többi meglévő normagyűjtemény közül az EU Gyakorlati kódexének látszik a legbiztosabb jövője, legalább is a tagországok körében, mert az Eurostat egyre növekvő lendülettel igyekszik érvényre juttatni és megvalósítását ellenőrizni. Elképzelhető, hogy előbb-utóbb az Unión kívüli országok vagy országcsoportok is átveszik, bár Európán kívül inkább az ENSZ-alapelvek iránt nyilvánul meg érdeklődés.

Irodalom

- ISI [1986]: Declaration on professional ethics. *International Statistical Review*. 54. évf. 2. sz. 227–242. old.
- SZILÁGYI GY. [1997]: Transition in statistics. *Hungarian Statistical Review*. Special number 1. 44–48. old.
- SZILÁGYI GY. [2005]: Gyakorlati kódex az európai statisztikában. *Statisztikai Szemle*. 83. évf. 10–11. sz. 911–918. old.
- UN [1993]: *Fundamental principles of official statistics*. E/CN.3/1993/26
- UN [1999]: *Some guiding principles for good practices in technical cooperation in statistics*. E/CN.3/1999/09
- UN [2006a]: *Some guiding principles for good practices in technical cooperation for statistics*.
- UN [2006b]: *Work of the Committee for the Coordination of Statistical Activities*. E/CN.3/2006/30

Summary

The Committee for the Coordination of Statistical Activities – a Committee composed by international statistical agencies – put forward a document titled “Principles governing international statistical activities”. Before introducing the document, this article provides an overview on the types of international statistical agencies. A comparison of the new “Principles” against the UN’s famous “Fundamental Principles of Official Statistics” reveals considerable similarities between the two documents. On the other hand, the second level of the new document contains an excellent selection of good practices, and revitalizes a former, almost forgotten UN document on practices of technical development.

A magyar foglalkozási rétegszerkezet az ezredforduló után

Bukodi Erzsébet

PhD, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője

E-mail: erzsebet.bukodi@ksh.hu

Altörjai Szilvia,

a Központi Statisztikai Hivatal tanácsosa

E-mail: szilvia.altorjai@ksh.hu

Tallér András,

a Központi Statisztikai Hivatal tanácsosa

E-mail: andras.taller@ksh.hu

Az utóbbi két évtizedben a foglalkozási struktúra polarizálódott. Növekszik a magasabb képzettséget, nagyobb önállóságot igénylő szakértői munkák súlya, és – ha nem is ilyen mértékben – emelkedik a betanított és a szakképzetlen szolgáltatási és kereskedelmi csoportok aránya is. A munkaerőpiaci-foglalkozási réteghelyzet az anyagi-vagyoni pozíció egyik legfontosabb meghatározója. Az általunk kialakított séma segítségével egyértelműen differenciálni tudtuk a felnőtt népességet ebből a szempontból. Statisztikai értelemben is releváns a legkedvezőbb anyagi viszonyok között élő tőketulajdonosok elkülönülése a többi rétegtől. Az eredmények a vezetők és az értelmiségiek/szakértők belső differenciáltságának erősödésére is felhívták a figyelmet. A foglalkozási réteghelyzet a munkapiaci stabilitást/instabilitást is meggyőzően strukturálta. A képzett ipari foglalkozásúakhoz képest a magas beosztású értelmiségieknél, szakértőknél, a kisfoglalkoztatóknál, a felső és középszintű vezetőknél a legalacsonyabb az állás elvesztésének a kockázata, míg a szakképzetlen munkát végzők munkaerő-piaci karrierje a legbizonytalanabb.

TÁRGYSZÓ:

Társadalmi rétegződés, mobilitás.

Bár hagyományos értelemben a társadalmi rétegződés vizsgálata három dimenzióban – az iskolai végzettség, a foglalkozási pozíció és a jövedelem mentén – történik, a témával foglalkozó társadalomstatistikusok mégis a foglalkozás szerepét tartják elsődlegesnek. Érvelésük szerint a társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti helyzet az esélyek és kockázatok elosztásának egyik legfontosabb tényezője. A hasonló munkapiaci-foglalkozási státusban levők az életesélyeik (például továbbtanulási valószínűségek, a gyermekek iskoláztatása, egészségi állapot, különböző anyagi javakhoz való hozzáférés, a társadalmi mobilitás esélye stb.) vonatkozásában is hasonló lehetőségekkel és kényszerekkel találkoznak, amelyek többé-kevésbé egyforma viselkedésmintákat generálnak. Vagyis, a rétegződés hagyományos megközelítése szerint az egyének, a családok társadalmi pozícióját legjobban a munkaerő-piaci jellemzőikkel közelíthetjük, azaz gazdasági aktivitásuk, foglalkozásuk, foglalkozási viszonyuk, alkalmazási feltételeik, munkájuk jellege stb. alapján sorolhatjuk be őket a különböző társadalmi csoportokba. Az ezen szempontok alapján kialakított rétegsémának összegeznie kell mindazokat a társadalmi kapcsolatokat, amelyek a munkaerő-piac működéséből és annak következményeiből erednek. Továbbá, eszközül kell szolgálnia a társadalmi struktúra és a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődési mechanizmusainak nyomon követéséhez is. Ezen túl adekvát választ kell adnia olyan kérdésekre, minthogy miként jönnek létre a társadalmi egyenlőtlenségek; mennyiben magyarázza a társadalmi struktúra ezeket; hogyan lehet az egyenlőtlenségeket csökkenteni. Ahhoz, hogy megválaszolhassuk ezeket a kérdéseket, szükségünk van egy olyan jól operacionalizálható klasszifikációra, amely megfelelő elméleti és módszertani alapon nyugszik, és lehetővé teszi a munkaerő-piaci/foglalkozási viszonyoknak és ezek következményeinek legpontosabb feltárását.

Breen és Rottmann [1995] szerint a társadalmi rétegződéssel foglalkozó elemzések egyik legfontosabb feladata, hogy statisztikailag bizonyítsa a fennálló kapcsolatot az osztályozási rendszert alkotó kategóriák és az egyes „outputjellemzők” között; valamint kimutassa azokat a mechanizmusokat, amelyek ezeket a kapcsolatokat létrehozzák. Így a statisztikai elemzés számára ez a probléma a homogenitás/heterogenitás fogalompárjával ragadható meg a leginkább; azaz egy társadalmi réteg elkülönülése más rétegektől annyiban tekinthető relevánsnak, amennyiben a réteg tagjai egymáshoz közelebb (homogenitás) vannak, mint a más kategóriához tartozókhoz (heterogenitás). Felmerül a kérdés, hogy mely „output-változókra” érdemes elvégezni az ilyen típusú validitási vizsgálatot. Tanulmányunkban az anyagi életkörülményekre és a munkaerő-piaci életút stabilitására/instabilitására koncentrálnunk.

A korábbiakban a 2001. évi népszámlálás gazdag információkészletét felhasználva olyan rétegsémát alakítottunk ki,¹ amely feltételezésünk szerint – az egyének/háztartások részletes munkaerő-piaci/foglalkozási jellemzőinek figyelembevételével – alkalmas lehet az életmódban, a megélhetési viszonyokban megmutatkozó különbségek érzékeltetésére. Ezen rétegséma bemutatásán kívül tanulmányunk célja kettős. Egyrészt az, hogy a társadalmi-foglalkozási réteghelyzet időbeli változásait felvázolja, és ezek alapvető trendjeit megállapítsa. Másrésztől csatlakozni kívánunk azon elemzésekhez, melyek úgy közelítették meg az anyagi, vagyoni helyzetet és a munkapiaci életút jellemzőit, mint a rétegződésben elfoglalt pozíció következmény-változóit. Így tanulmányunk második részében, követve a nemzetközi szakirodalom ajánlásait és a korábbi hazai gyakorlatot, azt vizsgáljuk meg, vajon az újonnan kialakított társadalmi-foglalkozási rétegséma milyen mértékben alkalmas az ezen dimenziókban megmutatkozó különbségek megragadására.

A tanulmányban levont következtetésekhez a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című 2002. évi felvételének adattömegét használtuk. Dolgozatunkban röviden áttekintjük az idevágó hazai statisztikai hagyományokat. Ezek után bemutatjuk az itt kialakított és használt klasszifikáció felépítésének elvét, majd vázoljuk a magyar társadalom szerkezeti sajátosságait és ezek változását az ismert tipológiát alkalmazva. Végül azt elemezzük, hogy az anyagi életkörülményekben és a munkaerő-piaci életút sajátosságaiban meglévő különbözőségek mennyiben ragadhatók meg az általunk kifejlesztett kategória-rendszerrel.

A korábbi hazai gyakorlat legfontosabb elemei

Magyarországon a társadalmi-foglalkozási struktúra legjelentősebb empirikus jellegű kategorizálása sokáig az ún. munkajelleg-csoportosítás volt (*Ferge* [1969]). Ez a hatvanas években kialakított munkajelleg-séma végérvényesen felváltotta az ideológiai alapokon nyugvó ún. két osztály (munkás, paraszt) egy réteg (értelmiség) modellt, amely alkalmatlan volt a társadalomszerkezet áttekintésére. A KSH 1962-1964. évi társadalmimobilitás-vizsgálata már a munkajelleg-csoportosítást alkalmazta az egyéni réteghelyzet megragadására (*Andorka* [1970]). A modell fő rétegtképző kritériumai között szerepelnek a foglalkozás szellemi vagy fizikai jellege; a foglalkozás minősége (szellemi alkalmazott, szakmunkás, betanított munkás, segédmunkás); az adott foglalkozáshoz szükséges iskolai végzettség, szakképzettség; a foglalkozás ágazati jellege, amely a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági munkakörök elvá-

¹ Lásd: *Bukodi-Záhonyi* [2004]; *Bukodi-Kovács-Záhonyi* [2005].

lasztását jelenti; a foglalkozási viszony (alkalmazott, önálló, segítő családtag); valamint a vezető beosztás dimenziója. Ezek alapján a séma kilenc kategóriát tartalmaz: vezetők, értelmiségiek, középszintű szellemiek, kisiparosok/kiskereskedők, mezőgazdasági önállók, szakmunkások, betanított munkások, segédmunkások, mezőgazdasági fizikaiak.

A kilencvenes években a magyar társadalomstatisztikai gyakorlatban is egyre szélesebb körben terjedt el az ún. EGP-séma (*Erikson–Goldthorpe–Portocarero* [1979], *Erikson–Goldthorpe* [1992]) alkalmazása, amellyel a kutatók a rendszerváltás utáni gazdasági-társadalmi változásokat igyekeztek minél finomabban ábrázolni. Az EGP-séma a réteghelyzetet a munkaerő-piaci helyzet, a termelési egységben elfoglalt hely és az alkalmazási viszony alapján határozza meg.² Ez a felfogás a réteghelyzetet két tényezőre bontja: a munkamegosztási pozícióra, amely a munkához szükséges szakképzettséget, önállóságot és autonómia fokát jelöli, valamint a munkaerő-piaci helyzetre, amely a jövedelem mértékét, a felfelé mobilitás esélyét, státusvesztés kockázatát fejezi ki. Ez a kategóriarendszer – a munkajelleg-csoportosítással ellentétben – nem emeli ki a fizikai és szellemi pozíciók közötti éles különbséget. Az alkalmazottak esetében azonban elkülöníti a munkaerőpiachoz szolgáltatói, illetve munkaszerződéses viszonyra kapcsolódó státusokat. A szolgáltatói foglalkozásokra az önálló munkavégzés, magasabb iskolázottság, a magasabb minőségű humántőke iránti igény, a kiszámítható karrierút és az állásvesztés alacsony kockázata jellemző, míg a munkaszerződéses pozíciókban jóval nagyobb a bizonytalanság az előrelépési esélyekben, a szakképzettség kompatibilitása és a munkahely stabilitása tekintetében. Az alkalmazotti státusok ezen két pólusa közötti „pufferzónában” olyan foglalkozási pozíciókat találunk, amelyeket a szolgáltatói munkakörökhöz képest kevesebb önállóság, alacsonyabb képzettségigény, túlnyomórészt rutinjellegű munkafeladatok, korlátozottabb előrelépési lehetőségek jellemeznek, de kevésbé bizonytalanok, mint a munkaszerződéses foglalkozások. Míg a munkajelleg-csoportosítás esetében az iskolai végzettség az operacionalizálás legfontosabb szempontja volt, addig az EGP-nél ez csak „bújtatottan” jelenik meg, amennyiben az iskolázottság már önmagában is része az osztályozási rendszer kategóriáinak. Az EGP-séma – a munkajelleg-csoportosítástól ismét eltérően – nemcsak a vezetői és a beosztotti pozíció szerint differenciál, hanem a hatalom dimenzióját szélesebben értelmezve megkülönbözteti az önálló munkavégzést és karrierlehetőségeket kínáló felső szolgáltatói munkaköröket és az előbbi feltételeknek kevésbé megfelelő alsó szintű szolgáltatói foglalkozásokat is.³ Mindezek alapján az EGP-klasszifikáció kategóriái a következők: felső szolgáltatói réteg (felső és középszintű vezetők, magas beosztású ér-

² Ezt alkalmazták a társadalmi mobilitás tendenciáinak elemzésére a következő kiadványok: *Bukodi et al.* [1999] és *Bukodi* [2001].

³ Az EGP-klasszifikáció a szolgáltatói osztály kategóriáját nem azonosítja a szolgáltatási szektorban dolgozókkal. A szolgáltatói osztály alkalmazottai között szerepelnek olyanok is, akik a termelő szférában dolgoznak (például mérnökök, iparvállalati igazgatók stb.).

telmiségiek, nagyvállalkozók), alsó szintű szolgáltatói réteg (alsó szintű vezetők, főként kiszolgálói jellegű munkát végző értelmiségiek), középszintű szellemiek, rutin jellegű szolgáltatási foglalkozást űzők, kisfoglalkoztatók, nem mezőgazdasági önállók, mezőgazdasági önállók, szakképzett munkások, szakképzetlen munkások, mezőgazdasági foglalkozásúak.

Az újkapitalista társadalomszerkezet *Ferge-féle* [2002] megközelítése szerint a rendszerváltozás után a tőkeviszony vette át a korábban domináns hatalmi viszony helyét, két csoportra osztva a társadalmat: a tőketulajdonosokra és a tőkével nem rendelkezőkre. Ugyanakkor mind a tőketulajdonosok, mind a tőkével nem rendelkezők között határozott hierarchia rajzolódik ki, és a két térfelet sokrétű kapcsolatháló köti össze. A tőkeerő és az alkalmazottak száma szerint a tőketulajdonosokon belül négy kategória különíthető el: a nagyvállalkozók, a kisfoglalkoztatók, az önálló vállalkozók és a kényszervállalkozók. A munkaerőpiacon kínálatként megjelenő tőkével nem rendelkezők pedig a következő csoportokra oszthatók: akiknek van stabil munkahelyük, alkalmazásuk rendszeres; akik nem állnak alkalmazásban, csak valamilyen rövidebb-hosszabb ideig tartó munkára szerződnek, amely az esetek nagy részében rendszeres jövedelmet biztosít; akiknek csak rendszertelen munkáik, alkalmi megbízásaik vannak; akiknek nincs munkaerő-piaci pozíciójuk. Ez utóbbiak egy része korábbi foglalkozási helyzetük alapján besorolható valamely rétegbe, de más részük gyakorlatilag soha nem kapcsolódott a munkaerőpiachoz és erre a jövőben sincs semmi reménye.

Ferge hangsúlyozza, hogy mind elméletileg, mind empirikusan, a legfelső és a legalsó társadalmi rétegek rendelkeznek a legkarakterisztikusabb jellemzőkkel. Ugyanakkor, a közbülső rétegek jellegzetességei nehezen megragadhatók, képlékenyek. A sokféle számításba jövő rétegzési szempont közül (jövedelem, anyagi helyzet, végzett munka jellege stb.) a szerző a munkamegosztás rendszerében elfoglalt hely alapján tagolja tovább a munkaerőpiac aktív szereplőit, a hatalom, a vezetői pozíció és a piacon értékesíthető tudás szintjei szerint. Bár ezen rétegek címkéi hasonlóak a korábban bemutatott munkajelleg-csoportok kategórianeveihez, mégsem teljesen azonosak. *Ferge* megjegyzi például, hogy a felső szintű vezetők helyett/mellett terjed a „menedzser” szó használata, ami a menedzserizmus térnyerésére utal; vagy a hagyományos értelmiség hivatásszerűségének gyengülését érzékelteti a „szakértő” megnevezés. Felveti, hogy a szolgáltatói, szolgáltatási foglalkozásúak részarányukban lassan felülmúlják a tradicionális munkásokét, ami elengedhetlenné teszi belső tagolódásuk megértését és leírását. Az önállók elhelyezése szintén bizonytalan és képlékeny. Egy részüknek a helyzete stabil és jól beágyazott a munkamegosztás rendszerébe, más részük viszont „ingázik”, ismétlődő megszakítások után kerül vissza a munkaerőpiacra. Emellett úgy látja a szerző, hogy a jelenlegi körülmények között felértékelődnek az emberi tőke különböző elemei, a tudás, a készségek, a jártasságok, ami elengedhetlenné teszi, hogy – ha nem is direkt módon az iskolai végzettségen keresztül –, de ezek a tényezők is megjelenjenek a mai magyar társadalom rétegszerkezetét leíró sémában.

Az alkalmazott rétegséma felépítése

A rétegséma létrehozásakor az Eurostat EGP-osztályozáson alapuló, egységes európai társadalmi-foglalkozási besorolás megalkotását előirányzó szakértői javaslatát (*Rose et al.* [2001]) és az újkapitalista társadalomszerkezet Ferge-féle megközelítését vettük figyelembe.⁴ Célunk volt, hogy a klasszifikáció egyszerű legyen abból a szempontból, hogy 1. a lehető legkevesebb elemi információból álljon elő; 2. a szükséges információk olyanok legyenek, amelyek a társadalomstatisztikai, szociológiai felvételekben rutinszerűen elérhetők; 3. áttekinthető számosságú kategóriát tartalmazzon; 4. részletesebb és összevontabb változata is kialakítható legyen. Tettük ezt azért, mert kizárólag ilyen módon biztosítható, hogy a rétegmodellel haszonnal dolgozhassunk a társadalomtudományi kutatásban. A séma felépítését az 1. ábra mutatja.

Munkaerő-piaci pozíció szerint négy csoportot különböztettünk meg. Az egyikbe a foglalkoztatók tartoznak, akik tőkével rendelkeznek és mások munkaerőjét vásárolják meg. Az önálló, önfoglalkoztatók nagy csoportjába azok kerültek, akik nem rendelkeznek elegendő mennyiségű tőkével ahhoz, hogy alkalmazottakkal dolgozzanak, vagy nem is kívánnak másokat foglalkoztatni.

Természetesen az alkalmazottak csoportja a legnépesebb, amelyet az EGP-osztályozás rendezőelve alapján, a foglalkoztatás típusa szerint, három nagy kategóriára bontunk.

Az ún. *szolgáltatói* típust a következők jellemzik:

- magas iskolázottság, az esetek egy részében többféle képesítés, speciális ismeretek;
- jól felépített, kiszámítható karrierút;
- a munkahely/munkakör elvesztésének minimális kockázata, munkahelyi biztonság;
- a javadalmazás nem kapcsolódik közvetlen módon az elvégzett munkákhoz vagy a felmutatott teljesítményhez (nincs órabér, napibér, darabbér stb.);
- a munkavégzés önállósága meglehetősen nagy;

⁴ Tisztában vagyunk azzal, hogy a foglalkozási rétegszerkezet vizsgálatának még számos módja ismert a nemzetközi szakirodalomban. Ezek közül kétségtelenül az egyik legelterjedtebb a neomarxista alapokon nyugvó Wright-féle megközelítés (lásd például *Wright* [1985]), de említést érdemel az az újfajta törekvés is, amely elutasítva a „nagy osztályok” elméletét a foglalkozási mikrorétegekre koncentrálna próbálva magyarázni az életesélyekben, a társadalmi mobilitásban, a fogyasztási mintázatokban meglevő különbségeket (*Grusky–Weeden* [2001]; *Weeden–Grusky* [2005]). Mivel a jelen munka célja egy olyan foglalkozási rétegszerkezet kialakítása és bemutatása, amely a hazai viszonyok adekvát leírásán kívül messzemenően alkalmazható a nemzetközi összehasonlításokban is, ezért – a hazai sajátosságok figyelembevétele mellett – követtük azt a szakértői ajánlást, amelynek eredményeként az itt alkalmazott klasszifikáció az európai statisztikai gyakorlat részét képezi a jövőben.

- a feladatok kijelölése és azok elvégzési módja, üteme az esetek egy részében a munkavállalóra van bízva;
- nagymértékű lojalitás a munkaadó iránt (a cég, intézmény céljával való azonosulás).

A *munkás, munkaszerződéses* pozíciókat az alábbiak jellemzik:

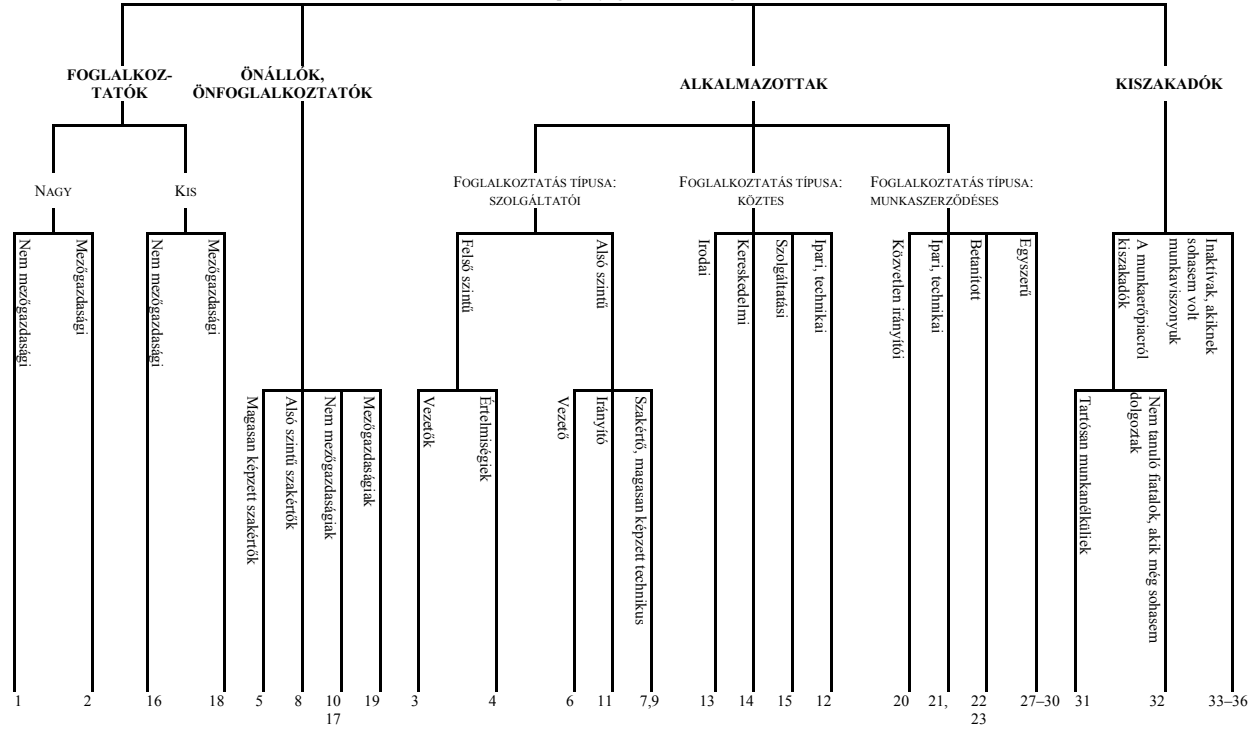
- az esetek többségében a javadalmazás az elvégzett feladatokhoz, a felmutatott teljesítményhez kapcsolódik (napibér, órabér stb.);
- a foglalkozási karrierút kiszámíthatatlanabb, kevésbé tervezhető;
- a munkahelyi mobilitás mértéke nagyobb;
- nagyobb az állásvesztés kockázata a szolgáltatói formákban dolgozóknál;
- a munkáltatóval való lojalitás kisebb hangsúlyt kap;
- a munkavégzés önállósága kisebb, a feladatok kijelölését, azok elvégzésének módját és ütemét a munkavállaló kevésbé tudja befolyásolni;
- a munkafeladatok rutinszerűbbek.

Az alkalmazottak harmadik – ún. *köztes* – csoportjának jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- a pozíciók által megkövetelt tudástőke kevesebb, mint a szolgáltató formákban alkalmazotknál;
- a feladatok egy része rutinszerű, sok esetben informatikai, technikai eszközökkel elvégezhető;
- a munkavégzés önállóságának a mértéke viszonylag alacsony, a feladatok szabottak és azok elvégzésének módja előre kijelölt;
- a munkahely/munkakör elvesztésének kockázata viszonylag alacsony;
- a javadalmazás az esetek nagy részében nem kötődik közvetlenül a teljesítményhez;
- nagy bürokratikus intézményekben, sok alkalmazottal dolgozó vállalkozásoknál a leggyakoribb az előfordulásuk.

A társadalmi réteg-séma negyedik nagycsoportját a munkaerőpiacról kiszakadók és a munkaerőpiachoz semmilyen szállal nem kapcsolódók alkotják, azaz a tartósan munkanélküliek és a már nem tanuló, de intézményes formában elhelyezkedni nem tudó fiatalok, valamint azok, akiknek (még) soha nem volt munkaviszonyuk (rokkantak, betegek, háztartásbeliek stb.).

1. ábra. A munkaerő-piaci/foglalkozási rétegséma elméleti váza

1. táblázat

A különböző aggregáltsági szintű sémák

RÉSZLETES	14 KATEGÓRIÁS	11 kategóriás	7 KATEGÓRIÁS
1. Nem mezőgazdasági nagy- és középvállalkozók	1. Nagy- és középvállalkozók	1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	1. Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók,
2. Mezőgazdasági nagy- és középvállalkozók	2. Felső és középszintű vezetők		magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők
3. Felső és középszintű vezetők	3. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	2. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	
4. Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	4. Alsó szintű vezetők (6.), magasan képzett munkairányítók (11.)	3. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikai, irányítói foglalkozásúak	2. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikai, irányítói foglalkozásúak
5. Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek, szakértők	5. Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok (7., 8.), magasan képzett technikai foglalkozásúak (9., 10.)	4. Képzett technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	3. Egyéb technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak
6. Alsó szintű vezetők	6. Képzett technikai, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak		
7. Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	7. Kisfoglalkoztatók (16., 18.)	5. Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	4. Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók
8. Szabadfoglalkozású alsó szintű értelmiségiek	8. Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók	6. Mezőgazdasági vállalkozók	
9. Magasan képzett technikai foglalkozásúak	9. Mezőgazdasági egyéni vállalkozók	7. Közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak	5. Közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak
10. Magasan képzett technikai foglalkozású önállók	10. Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	8. Betanított munkát végzők	6. Betanított és egyszerű, szakképzetlen munkát végzők
11. Magasan képzett munkairányítók	11. Betanított munkát végzők		
12. Képzett technikai jellegű foglalkozásúak	12. Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	9. Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	
13. Irodai foglalkozásúak	13. A munkaerőpiacról kiszakadók	10. A munkaerőpiacról kiszakadók	7. Munkaerőpiacról kiszakadók, inaktívak, akiknek sohasem volt munkaviszonyuk
14. Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	14. Inaktívak, akiknek sohasem volt munkaviszonyuk	11. Inaktívak, akiknek sohasem volt munkaviszonyuk	
15. Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak			
16. Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók			
17. Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók, önfoglalkoztatók			
18. Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók			
19. Mezőgazdasági egyéni vállalkozók			
20. Közvetlen termelésirányítók			
21. Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak			
22. Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak			
23. Betanított ipari foglalkozásúak			
24. Betanított gépkezelők, összeszerelők			
25. Betanított irodai foglalkozásúak			
26. Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak			
27. Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak			
28. Egyszerű ipari, összeszerelői foglalkozásúak			
29. Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak			
30. Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak			
31. Tartósan munka nélkül lévők			
32. Nem tanuló fiatalok, akik még sohasem dolgoztak			
33. Nyugdijasok, akik sohasem dolgoztak			
34. Rokkantak, tartósan betegek, akik sohasem dolgoztak			
35. Egyéb inaktívak, eltartottak, akik sohasem dolgoztak			

A rétegződési besorolás különféle aggregáltságú változatai közül (ezeket az 1. táblázat mutatja)⁵ a legrészletesebb 35 kategóriát különböztet meg,⁶ a fennmaradó oszlopok azt szemléltetik, miként hozhatjuk létre (az elemzés célja és a felvétel elemszáma okozta korlátoknak megfelelően) az aggregáltabb változatokat az egyes kategóriák összevonásával. Tanulmányunkban a részletes kategorizálás mellett a 14 csoportos sémát alkalmaztuk.

Az időbeli változások

A foglalkozási szerkezet elemzésekor elsődleges feladat az időbeli változások felvázolása. A munkaerő-piaci trendekkel foglalkozó szakirodalom három lehetséges alternatívára hívja fel a figyelmet. Az „optimista” megközelítés szerint, a technológiai fejlődéshez a munkafolyamatok egyre nagyobb komplexitása társul, amely az egyes foglalkozások betöltéséhez szükséges képzettségi szint emelkedését eredményezi. Vagyis a foglalkozási struktúra megváltozik: míg a szakképzettséget igénylő szellemi munkakörök aránya nő, addig a képzetlen fizikai foglalkozásoké csökken. A modernizációnak köszönhetően a kiszolgálói, rutin jellegű munkakörök háttérbe szorulnak, míg a szakképzettséget, speciális tudást igénylő pozíciók aránya rohamosan növekszik (lásd például *Katz–Autor* [1999]).

A második koncepció szerint viszont elmosódik a szellemi és a fizikai munkakörök közötti éles határvonal. A szellemi foglalkozások egy részénél az alacsonyabb képzettség is elegendő humántőkét jelent a pozíció betöltéséhez (*Crompton–Jones* [1984]). Az e mellett érvelő kutatók nem vonják kétségbe a szellemi munkakörök térnyerését, de sokkal inkább ezen munkakörök karakterének változását hangsúlyozzák. Érvelésük szerint a technológiai fejlődéssel egyre rutinszerűbbé, és mechanikusabbá válnak bizonyos szellemi foglalkozások. Tehát a termelés alapjává váló szellemi munka egyes fajtái leértékelődnek, elmosva a korábban éles határvonalat a szellemi és fizikai munkakörök között. A jelenséget erősíti, hogy bizonyos fizikai munkák viszont felértékelődnek. A korábban kiszolgálói, rutin jellegű feladatokat olyan tevékenységek váltják fel, amelyek összetettebbek, magasabb tudásszintet igényelnek és bizonyos szintű döntési jogkörrel is társulnak. A szellemi és fizikai munkakörök közeledésének koncepcióját *Gallie* [1996] tesztelte egyesült királyságbeli adatokon és a következő megállapításokra jutott: míg az előnyös helyzetben levő fizikaiak szakképzettsége, munkakapcsolataik jellege, egyes feladataik komplexitása egyre hasonlatosabb az alsó szintű szellemi, hivatalnoki, technikus foglalkozásúakéhoz, ad-

⁵ A séma előállításának technikai részleteit lásd: *Bukodi–Záhonyi* [2004]; *Bukodi–Altörjai–Tallér* [2005].

⁶ A táblázat első oszlopában szereplő részletes kategorizálás elméleti konstrukcióját az 1. ábra mutatja.

dig ez utóbbi foglalkozási rétegek munkahelyi kapcsolatai egyre formalizáltabbak, feladataik több jól definiálható részfeladattá töredeztettek, és sok esetben munkájuk informatikai megoldásokkal helyettesíthető. Bár a munkafeladatok természetét tekintve a hivatkozott kutatás igazolja a szellemi és fizikai foglalkozások közötti különbségek fokozatos eltűnésének koncepcióját, nem vonja kétségbe a szellemiek szignifikánsan nagyobb mobilitási esélyét, karrierlehetőségét, jobb anyagi helyzetét és összetettebb életvitelét összehasonlítva a fizikai foglalkozásúakéval.

A harmadik koncepció szerint az is probléma, ha kizárólag a szellemi foglalkozások térnyeréséről és a fizikai munkakörök visszaszorulásáról beszélünk, de az is téves, ha csak a szellemi és fizikai munka határvonalainak eltűnését hangsúlyozzuk. Eszerint, sokkal inkább a foglalkozási rétegek polarizációja a legvalószínűbb fejlődési irányvonal. Az utóbbi években publikált vizsgálatok legtöbbször ezt a polarizációs koncepciót támasztja alá (*Autor–Levy–Murnane* [2003], valamint *Wright–Dwyler* [2003]) egyesült államokbeli, *Goos–Manning* [2006] brit adatokat elemezve jutott erre a következtetésre). Ezek a szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy az informatikai forradalom kétféle módon befolyásolja a munkaerő-piaci igényeket: informatikai eszközökkel helyettesíthetők lesznek bizonyos rutinfeladatok, ellenben a nem rutin jellegű munkafeladatok elvégzéséhez egyre inkább olyan kiegészítő ismeretekre van szükség, amelyekkel a magasan képzett munkaerő rendelkezik. A helyettesítés/kiegészítés fogalompárral leírható jelenség azt eredményezi, hogy a szakértők, a magasan kvalifikált technikusok, a szakképzett asszisztensek relatív súlya növekszik, míg a foglalkozási szerkezet középső tartományában található, informatikai eszközökkel többnyire jól helyettesíthető hagyományos irodai, ipari foglalkozások részaránya csökken. Mindamelllett a nagy élőmunka-igényű rutinjellegű szolgáltatási, kereskedelmi munkakörök napjainkban sem helyettesíthetők technikai eszközökkel, ezért arányuk növekszik. Goos és Manning szerint az iskolai végzettség általános emelkedése még a legelőnytelenebb foglalkozásokban is a képzettség növekedéséhez vezet. Érvelésük szerint, a foglalkozási szerkezet polarizálódásával és a népesség képzettségi szintjének emelkedésével bizonyos magasan kvalifikált foglalkozási csoportok kénytelenek kevésbé kedvező pozíciókban elhelyezkedni. Ez a gondolatmenet magyarázatul szolgál arra a jelenségre, hogy miért beszélhetünk egyszerre az iskolai befektetések növekvő megtérüléséről és a fokozódó túlképzettségről.

Vizsgáljuk meg, hogy az előbbi elképzelések közül melyik volt leginkább igaz a magyarországi munkaerő-piaci/foglalkozási rétegszerkezet változására 1983 és 2002 között. (Lásd a 2. táblázatot.)

Az elmúlt két évtizedben a szellemi foglalkozások aránya számottevően növekedett. A felső szintű vezetők, a szakértők és az alsó szintű vezetők, valamint az alsó szintű értelmiségiek, hivatalnokok a foglalkoztatott férfiak 19 százalékát adták 1983-ban, két évtizeddel később ugyanez az arány 23 százalék. A nőknél az előbbi rétegek relatív súlya 21-ről 28 százalékra emelkedett. Viszont az egyes alrétegek aránya

egymástól eltérő mértékben és irányban változott. Kis mértékben ugyan, de mindkét nemnél nőtt a magasán képzett értelmiségiek, szakértők, és a hivatalnokok aránya, míg a férfi felső és középszintű vezetők, valamint az alsó szintű vezetők csökkent. A szellemi munkát végzők kategóriáján belül jelentős a nemek szerinti tagoltság: a felső és középszintű vezetők a férfiak körében felülreprezentáltak, ugyanakkor az alsó szintű értelmiségiek aránya a nők között magasabb. Mindamelllett a nyolcvanas évek eleje óta csökkentek ezek a különbségek.

2. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása rétegek szerint nemeként (százalék)

Réteg	Férfi			Nő		
	1983.	1992.	2002.	1983.	1992.	2002.
	évben					
Nem mezőgazdasági foglalkoztatók	..	0,2	0,9	0,2
Mezőgazdasági foglalkoztatók
Felső és középszintű vezetők	4,2	3,3	2,6	1,3	1,9	2,4
Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók	4,2	3,5	3,5	1,3	1,9	2,6
Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	3,3	3,5	3,8	2,7	3,5	4,2
Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek	0,3	0,3
Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	3,3	3,5	4,1	2,7	3,5	4,5
Alsó szintű vezetők	4,6	3,9	3,5	2,9	2,0	3,0
Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	2,9	5,2	5,0	10,3	10,5	12,1
Szabadfoglalkozású alsó szintű értelmiségiek	..	0,7	2,0	..	0,5	1,2
Magasan képzett technikus foglalkozásúak	2,5	2,5	3,2	2,8	2,5	2,2
Magasan képzett technikus foglalkozású önállók	..	0,1	0,3	0,0	0,1	0,1
Magasan képzett munkairányítók	1,2	1,4	1,8	1,5	1,3	1,9
Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusi foglalkozásúak	11,2	13,8	15,8	17,5	16,9	20,5
Egyéb technikus jellegű foglalkozásúak	2,1	2,3	2,3	1,7	1,3	0,5
Irodai foglalkozásúak	0,5	0,6	..	11,9	13,3	8,2
Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	2,0	2,7	4,0	7,2	8,8	12,0
Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	1,6	3,3	4,2	6,2	11,7	15,7
Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	6,2	8,9	10,5	27	35,1	36,4

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Réteg	Férfi			Nő		
	1983.	1992.	2002.	1983.	1992.	2002.
	évben					
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	0,1	0,2	3,6	0,1	0,1	1,3
Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók	2,3	6,1	6,7	1,4	3,5	4,0
Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	2,4	6,3	10,3	1,5	3,6	5,3
Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	0,7	1,3	1,9	0,2	0,5	0,7
Közvetlen termelésirányítók	1,2	0,4	1,7	0,3	0,4	0,5
Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	3,9	4,4	4,3	7,5	6,0	4,5
Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	21,3	19,4	17,0	1,9	1,7	1,1
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	26,4	24,2	23	9,7	8,1	6,1
Betanított ipari foglalkozásúak	11,2	9,6	5,4	7,0	4,8	1,1
Betanított gépkezelők, összeszerelők	13,4	12,7	12,1	5,5	5,6	8,1
Betanított irodai foglalkozásúak	1,4	0,5	..	2,2	2,5	0,5
Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	1,6	1,9	4,7	1,8	2,0	5,5
Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	7,9	5,9	2,8	6,1	3,8	0,3
Betanított munkát végzők	35,5	30,9	25	22,6	18,7	15,5
Egyszerű ipari foglalkozásúak	6,9	4,4	2,4	2,3	1,3	0,3
Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	2,0	2,5	3,1	11,7	9,8	8,1
Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	1,0	0,8	0,4	3,5	0,6	0,1
Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők	9,9	7,7	5,9	17,5	11,7	8,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	<i>10344</i>	<i>7264</i>	<i>4579</i>	<i>8930</i>	<i>6901</i>	<i>3869</i>

Forrás: A KSH 1983., 1992. évi Társadalmi Mobilitás felvétele; valamint a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” 2002. évi vizsgálata.

A legkomolyabb változások a technikai, irodai, kereskedelmi, szolgáltatási rétegeknel történtek: arányuk a foglalkoztatott férfiak körében az 1983-ban mért 6 százalékról 4 százalékponttal, a nőknél 27 százalékról 9 százalékponttal emelkedett. Itt is fontos megvizsgálni az egyes alrétegek közötti eltéréseket. A foglalkoztatott nők körében a képzett irodaiak aránya a két évtizeddel ezelőtti 12 százalékról 8 százalékra

csökkent, azonban a kereskedelmi és a szolgáltatási foglalkozásúak súlya mindkét nemnél számottevően nőtt.

A kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók súlya kiugróan megnőtt a kilencvenes években: 2002-re a réteg aránya a foglalkoztatott férfiaknál 3-ról 12 százalékra, a nőknél 2-ről 6 százalékra nőtt. Ahogyan azt már az alkalmazottaknál láttuk, erre a kategóriára is jellemzők a nemek közötti differenciák. A többnyire legfeljebb 10 munkavállalót alkalmazó foglalkoztatók aránya a férfiaknál 5 százalék, míg a nőknél csupán 1 százalék. A nők körében kirívóan alacsony a mezőgazdasági önállók aránya.

Az 1983 óta eltelt két évtizedben visszaesett a közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak aránya. A foglalkoztatott férfiaknak 25 százaléka tartozott ebbe a rétegbe a nyolcvanas évek elején, mára 23 százalékuk dolgozik ilyen munkakörben, a nők körében ez az arány a korábbi 10 százalékról 6 százalékra csökkent. A kategória férfi munkavállalói közül a nehézipari, gépipari szektorban dolgozók hányada esett vissza a legnagyobb mértékben, míg a nőknél a könnyűiparban volt a legjelentősebb az aránycsökkenés. A betanított munkát végzők aránya is csökkent, de a réteget alcsoportokra bontva eltéréseket tapasztalunk. A betanított ipari dolgozók, a betanított irodaiak, és a mezőgazdaságban tevékenykedő betanítottak aránya jelentősen csökkent, viszont a betanított kereskedelmi, szolgáltatási munkakörben foglalkoztatottak aránya állandó növekedést mutatott. Az egyszerű, szakképzetlen munkát végző férfiak esetében szintén ezeket a tendenciákat látjuk kibontakozni, jóllehet összességében nézve zsugorodott a réteg aránya.

Empirikus tapasztalataink szerint tehát a magyarországi foglalkozási struktúra változására leginkább a polarizáció koncepciója érvényes. A magasabb képzettséget igénylő és nagyobb önállósággal együtt járó szakértői munkakörök, és a többnyire részfeladatokat végző alsó szintű értelmiségiek, technikusok aránya emelkedik. Kisebb mértékben ugyan, de szintén növekszik a betanított és szakképzetlen kereskedelmi, szolgáltatási kategóriák súlya. A foglalkozási réteghierarchia középső tartományában az irodai és a szakképzett ipari foglalkozásúak hányada csökken, míg a kereskedelmi, szolgáltatási kategóriába tartozók részaránya lényeges növekedést mutat.

Jellegetes kép rajzolódik ki az *iskolai végzettség* és a foglalkozási rétegstruktúra kapcsolatáról is. A legfeljebb általános iskolát végzettek munkaerő-piaci lehetőségei nagymértékben romlottak az elmúlt húsz év alatt: csökkent körökben az alsó szintű vezetők, hivatalnokok, képzett technikusok, irodai, szolgáltatási munkakörűek, valamint a közvetlen termelésirányítók, szakképzett ipari foglalkozásúak aránya, miközben nőtt a képzetlen, kiszolgálói állásokban dolgozók és a munkaerőpiacról kiszakadók súlya. Míg a szakmunkás végzettséggel rendelkezők között visszaesett a vezető és értelmiségi státusokban tevékenykedők hányada, lényegesen felfutott a vállalkozók aránya. Az érettségizetteknél emelkedett a szakképzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai foglalkozásúak, valamint a vállalkozók aránya. Ezzel párhuzamosan viszont egyre kevesebben tartoznak közülük az alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmi-

ségiek, hivatalnokok kategóriájába. A diplomások döntő többsége továbbra is vezetői, szakértői, hivatalnoki állást tölt be, de csökkent körükben a felsőszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, szakértők aránya. Elsősorban a főiskolai diplomával rendelkezőkre jellemző, hogy képzett szolgáltatási, kereskedelmi, technikus, irodai pozícióban dolgoznak.

Érdeemes azt is megvizsgálni, miként változott az egyes foglalkozási rétegeken belül a különböző iskolai végzettségűek hányada. A felső és középszintű vezetők, a nagy- és középvállalkozók növekvő arányban rendelkeznek főiskolai, vagy egyetemi végzettséggel. Ez arra utal, hogy az elmúlt évtizedben ezek a foglalkozási pozíciók egyre inkább diplomásokkal teltek meg.⁷ Az alsószintű vezetők, az alacsonyabb besorolású hivatalnokok, a magasabb szintű technikus, irányítói foglalkozásúak között is nő a diplomások súlya. A szakképzett technikus, irodai, kereskedelmi, szolgáltatási munkakörökben is jelentősen emelkedett az érettségizettek és a diplomások aránya, jelezve egyrészt az ide tartozó foglalkozások képzettségigényének az emelkedését, másrészt a szóba jöhető munkavállalók végzettségi összetételének a változását.⁸ Az ipari munkakörökben tevékenykedők és a betanított munkások között is nő az érettségizettek aránya, de többségük még mindig csak szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezik. Az egyszerű szakképzetlen munkát végzők nagyobbik része továbbra is legfeljebb általános iskolai végzettségű.

A társadalmi-foglalkozási réteghelyzet – anyagilag körülmények – a munkaerő-piaci stabilitás

Ami a témában végzett külföldi elemzéseket illeti, brit társadalomstatisztikai munkák elsősorban bizonyították a foglalkozási rétegek szerinti helyzet és az anyagi jólét különböző komponenseinek a szoros kapcsolatát. *Elias és McKnight* [2003] a társadalmi-foglalkozási helyzet és a kereseti differenciáltság összefüggéseit elemezték. Eredményeik szerint a foglalkozási pozíció – az alkalmazott klasszifikációtól függetlenül – az egyik legerősebb befolyásoló faktora a kereseti hierarchiában elfoglalt helynek. *Reid* [1998] elemzése alapján a legmarkánsabb gazdasági (jövedelmi) választóvonal a tulajdonosokat és a tőkejövedelemmel rendelkezőket különíti el a

⁷ *Kertesi és Köllő* [2005] is azt találta, hogy az általuk diplomásnak definiált foglalkozásokat manapság már több mint 90 százalékban felsőfokú végzettségűek töltik be, és ebből a szempontból jelentős változások történtek a kilencvenes évek közepe óta. Elemzésük szerint az érettségizettek nagyjából ugyanilyen mértékben szorultak ki ezekből a foglalkozásokból.

⁸ A rendszerváltás utáni időszakban a képzetlenek iránti munkaerő-piaci igények általában is csökkentek, a képzetek iránti kereslet pedig növekedett (lásd *Kertesi–Köllő* [2001]).

munkajövedelmekből élőkől. Ugyanakkor figyelemre méltó jövedelmi és vagyoni differenciák adódnak a különböző foglalkozási csoportokhoz tartozó alkalmazottak között is: az értelmiségiek és a felső és középszintű vezetők körében kétszer annyi a lakástulajdonos, mint a szakképzetlen munkások között, és a szabadon elkölthető jövedelmük aránya is több mint kétszerese a betanított és segédmunkásokénak; sőt, hatszor nagyobb valószínűséggel vannak részvényeik vagy egyéb tőkejövödelmeik is, mint a kedvezőtlen munkaerő-piaci/foglalkozási helyzetűeknek.

Papastefanou és *Fleck* [2004] nyugat-német adatokon vizsgálták az anyagi fogyasztási mintázatok és a foglalkozási rétegek összefüggéseit. Kimutatták, hogy a különböző társadalmi-foglalkozási csoportok fogyasztása egy meghatározott cikkhalmazzal jól – és egyre jobban – azonosítható. Arra a következtetésre jutottak, hogy a munkapiaci/foglalkozási réteghelyzet differenciáló ereje a gépkocsival, az üdüléssel és ruházkodással összefüggő kiadások esetében a legjelentősebbek.

Réteghelyzet és anyagi életkörülmények

Míg számos nemzetközi kutatás érvelt a társadalmi-foglalkozási réteghelyzet és az anyagi fogyasztás közötti szoros kapcsolat mellett, addig a magyar felmérések következtetései nem ilyen egyértelműek. A nyolcvanas években végzett rétegződési vizsgálatok (*Kolosi* [1982], [1987]) szerint, a magyar lakosság jelentős hányada olyan társadalmi csoportokhoz tartozik, amelyeket az ún. státusinkonzisztencia jellemez. A mesterségesen generált strukturális változások és a társadalompolitika együttes következményeként a szocialista társadalmakban a státusinkonzisztencia a rétegződés tipikus jellemzőjévé vált. A kikényszerített foglalkozási mobilitás a munkaerő tömegeit irányította át a mezőgazdaságból az iparba. A képzettebb munkaerő iránti megnövekedett igény az oktatás bővítését eredményezte, ami hozzájárult a korábbi hierarchikus struktúrák megtöréséhez. Mivel az átfogó társadalompolitikai intézkedések igyekeztek a jövedelmi egyenlőtlenségeket csökkenteni, a munkaerő-piaci/foglalkozási rétegek szerinti helyzet és az anyagi fogyasztás közötti kapcsolat szorossága gyengült, ami státusinkonzisztenciához vezetett. Ez úgy hatott az anyagi életstílusra, hogy a magas jövedelem és az alacsony iskolázottság növelte, miközben az alacsony jövedelem és a magas iskolázottság csökkentette a materiális fogyasztás volumenét (*De Graaf* [1991]). A szocializmus évtizedei alatt tehát a státus különböző indikátorai közötti viszonylag gyenge volt kapcsolat: alacsony korreláció a foglalkozás és a jövedelem, valamint a foglalkozás és az anyagi életkörülmények között (*Kolosi* [1990]).

A kilencvenes évek azonban ebben a tekintetben is változást hoztak: *Andorka* [1995] idősoros jövedelmi adatokat vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a foglalkozás és a munkahely az életkörülményeket nagymértékben befolyásolja, és a

munkaerő-piaci, foglalkozási státus relevanciája feltehetően nem fog csökkenni a rendszerváltozás későbbi szakaszaiban sem. Véggkövetkeztetése szerint a hagyományos társadalmi-foglalkozási osztályozásokra épülő rétegelmélet alkalmas lehet az újkapitalista magyar társadalom leírására és elemzésére is.

Róbert [2000] vizsgálatai is azt bizonyították, hogy az életstílus társadalmi-gazdasági meghatározottsága összességében erősödött a rendszerváltozás utáni időszakban. A kedvezőbb foglalkozási státusúak materiális tőkége lényegesen nagyobb, mint a rosszabb helyzetűeké, és ez az összefüggés egyre hangsúlyosabbá vált a kilencvenes években. Ugyanakkor, azt is bizonyította, hogy az (anyagi) életvitel szempontjából mind lényegesebb szerepe van az értelmiségi, vezetői réteg belső differenciálódásának is. A magasan képzett szakértők, a felső szintű vezetők anyagi fogyasztása egyre inkább eltér az alacsonyabb szintű, többnyire hivatalnoki állásokat betöltő értelmiségiek életvitelétől. Ugyanez a belső differenciáltság jellemzi a vállalkozói réteget is amennyiben a foglalkoztatók anyagi életstílusa összetettebb, mint az egyéni vállalkozóké és önfoglalkoztatóké.

A kilencvenes években a KSH munkatársai is vizsgálták a különböző foglalkozásiréteg-modellek és az anyagi életkörülmények közötti kapcsolat szoroságát és természetét (Bukodi *et al.* [1999]). Párhuzamosan 6 rétegsémát „teszteltek” az 1992. évi társadalmimobilitás-felvétel adatain. Az eredmények szerint, az alkalmazott sémától függetlenül, a foglalkozási helyzet leginkább a vagyoni dimenziókban mutatkozó differenciákat tudta megragadni, a lakástátus és a gazdálkodási-fogyasztási szokások esetében ez a kapcsolat gyengébbnek bizonyult. Ugyanakkor, az asszociációs mérőszámok szerint, minél fiatalabb korosztályról volt szó, annál erősebbnek látszott a foglalkozási hovatartozás szerepe a lakáskörülményekben és a fogyasztói-gazdálkodási szokásokban. Bukodi [2000] a háztartások vagyoni helyzetének vizsgálatakor szintén elsősorban a munkaerő-piaci/foglalkozási jellemzők szerepét hangsúlyozta. Amellett, hogy a leglényegesebb determinánsnak a háztartásban élő foglalkoztatottak száma bizonyult, a háztartásfő foglalkozási hierarchiában elfoglalt helyzete is jelentős befolyással bírt a vagyoni státusra. Figyelembe véve a különböző egyéni és háztartási jellemzők hatását is, vagyoni szempontból a vállalkozók, a vezetők valamint a magas beosztású értelmiségiek helyzete volt kimagasló, míg a képzetlen munkásoké a legrosszabb.

Ferge [2002] elemzése is azt mutatta, hogy a munkaerő-piaci/foglalkozási rétegek szerinti helyzet jelentékenyen differenciálta az anyagi-jövedelmi státust a kilencvenes évek Magyarországon. A foglalkozási hierarchia egyaránt megjelenik a jövedelmekben, a szubjektív anyagi pozícióban, a lakáskörülményekben és a munkaerő-piaci kockázatokban. A szerző felhívja a figyelmet a fizikai és a szellemi munkát végzők közötti szakadás erősödésére, valamint arra, hogy a szegénység fenyegetése azok között a legérzékenyebb, akik hosszabb időre kiszakadnak a munkaerőpiacról, vagy sosem volt munkapiaci kötődésük. Hasonló eredményekről

számolt be *Kolosi* és *Róbert* [2004] is. Legutóbbi elemzésükben egy komplex státusindexet alkalmazva vizsgálták az anyagi-vagyoni helyzet és a foglalkozási-aktivitási pozíció közötti kapcsolat szorosságát. Eredményeik szerint a nagy- és középvállalkozók, valamint a szabadfoglalkozású értelmiségiek és a felső szintű vezetők helyzete kimagasló; őket a középszintű vezetők és beosztott értelmiségiek követik. Számításaik alapján a legkedvezőtlenebb anyagi körülmények között az inaktívak és a munkapiachoz semmilyen szállal sem kötődők élnek, de nem sokkal jobbak az anyagi viszonyaik a mezőgazdasági fizikaiaknak és a szakképzetlen munkásoknak sem.

A következőkben – követve a nemzetközi szakirodalom ajánlásait és a korábbi hazai gyakorlatot – azt vizsgáljuk meg, vajon az újonnan kialakított társadalmi-foglalkozási rétegséma milyen mértékben alkalmas az anyagi státus szerinti különbségek megragadására.⁹

Azért, hogy erről az összefüggésről minél komplexebb képet alkothassunk, a Függelékben szereplő elemi változók előfordulása, illetve belső szerkezete alapján az anyagi (vagyoni) státust folyamatos skálán mérő pontszámot állítottunk elő.¹⁰

A foglalkozási rétegpozíció és az anyagi helyzet kapcsolatát többváltozós statisztikai modellel (a lineáris regresszióval) vizsgáljuk. Egy kétlépcsős modellt alakítottunk ki. Az első lépésben csak a kulcsváltozónak tekintett társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti helyzetet szerepeltettük az elemzésben; a többi magyarázó faktort a következő lépésben vontuk be. Így módunk nyílt arra, hogy meghatározzuk az egyes magyarázó faktorok befolyását az anyagi státusra, másrészt annak tisztázására is, hogy a különböző háttérváltozók modellben való szerepeltetése vajon módosítja-e a kulcsváltozónak becslési értékét, vagyis a vizsgált jelenségben játszott szerepének súlyát. Ezzel az eljárással azt is meghatározhatjuk, hogy a különböző demográfiai-társadalmi háttérváltozók együttesen milyen mértékben tudják megmagyarázni az anyagi-vagyoni helyzetben mutatkozó differenciákat, a szóródását (ezt az R^2 -tel jelölt ún. „magyarázóerő” jelzi). A demográfiai-társadalmi háttérváltozók a következők: az életkor, a nem, az eltartott (20 év alatti) gyermekek száma, egy kétértékű változó annak megjelenítésére, hogy a szóban forgó személy egyedül él-e, az iskolai végzettség, a háztartás gazdasági aktivitási összetétele, a kért gazdasági aktivitása, az egy főre jutó háztartási jövedelem, a lakóhely lélekszáma, végül egy kétértékű változó arról, hogy roma vagy nem roma személyről van-e szó.

⁹ Az anyagi státuson egyrészt a vagyoni akkumulációt (egyreszt fogyasztási cikkek, infokommunikációs eszközök birtoklását, a gépjárműtulajdont, a megtakarítások nagyságát), másrészt a fogyasztási szokásoknak és kényszereknek bizonyosfajta mintázatát értjük. Az aktuális (a felvétel időpontjában jellemző) jövedelmi helyzet nem képezi a konstrukció részét.

¹⁰ Ennek során a Függelékben szereplő összes elemi változóhoz tartozó pontértéket összeadtuk, majd az így kapott mutatót egy 0 átlagú, egységnyi szórású indexszé alakítottuk át, s így jutottunk az anyagi státus komplex indikátorához.

3. táblázat

Az anyagi helyzet meghatározottsága – lineáris regressziós elemzés

Magyarázó változók	1. modell			2. modell		
	B	S.E.	Sig	B	S.E.	Sig
Foglalkozási réteg						
Nagy- és középvállalkozók	1,485	0,146	***	0,891	0,135	***
Felső és középszintű vezetők	0,841	0,055	***	0,263	0,054	***
Magasan képzett értelmiségiek	0,856	0,052	***	0,200	0,053	***
Alsó szintű vezetők	0,548	0,039	***	0,209	0,038	***
Alsó szintű értelmiségiek	0,577	0,033	***	0,165	0,034	***
Képzett technikai, szolgáltatási, irodai foglalkozásúak	0,234	0,027	***	0,137	0,026	***
Kisfoglalkoztatottak	0,932	0,066	***	0,669	0,062	***
Nem mezőgazdasági vállalkozók	0,535	0,046	***	0,413	0,042	***
Mezőgazdasági vállalkozók	0,347	0,086	***	0,375	0,079	***
Képzett ipari foglalkozásúak (referencia)						
Betanított munkát végzők	-0,145	0,026	***	-0,027	0,024	
Szakképzetlen munkát végzők	-0,487	0,031	***	-0,184	0,030	***
Munkaerőpiacról kiszakadók	-0,613	0,046	***	-0,199	0,045	***
Inaktívak, akiknek sohasem volt munkaviszonyuk	-0,367	0,065	***	0,030	0,063	
Életkor						
Fiatalok (18–34 évesek)				-0,062	0,021	**
Középkorúak (35–49 évesek) (referencia)						
Fiatal idősek (50–64 évesek)				0,271	0,025	***
Idősek (65–75 évesek)				-0,112	0,022	***
Egyéb demográfiai jellemzők						
Nem (0=nő, 1=férfi)				0,005	0,016	
Eltartott gyermekek száma				-0,024	0,008	**
Egyedül él-e? (0=nem, 1=igen)				-0,270	0,025	***
Iskolázottság						
Elvégzett osztályok száma				0,065	0,004	***
Gazdasági aktivitás						
A háztartásban van-e foglalkoztatott (0=nincs, 1=van)				0,204	0,024	***
A megkérdezett foglalkoztatott-e (0=nem, 1=igen)				0,062	0,022	**

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Magyarázó változók	1. modell			2. modell		
	B	S.E.	Sig	B	S.E.	Sig
Jövedelem Egy főre jutó ekvivalens jövedelem/1000				0,008	0,000	***
Lakóhely A lakóhely lélekszáma/1000				-0,0004	0,0014	
Roma/nem roma				-0,634	0,046	***
Konstans	-0,144	0,020	***	-1,278	0,048	***
Magyarázóerő (R^2) (százalék)	18,10			30,20		
N	13 839					

Szignifikancia: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Megjegyzés. A nem dolgozók az utolsó társadalmi-foglalkozási helyzetükkel szerepelnek. Itt és a következő táblázatokban a vastaggal szedett számok a statisztikailag szignifikáns értékeket jelölik.

Forrás: Életünk fordulópontjai. KSH NKI, 2002.

A 3. táblázat a regressziós paramétereket tartalmazza, az első modellben az ún. kontrollálatlan (kizárólag a foglalkozási réteg változóját tartalmazó) összefüggést, a másodikban a korábban ismertetett változók kölcsönhatását kiszűrő kontrollált hatást.

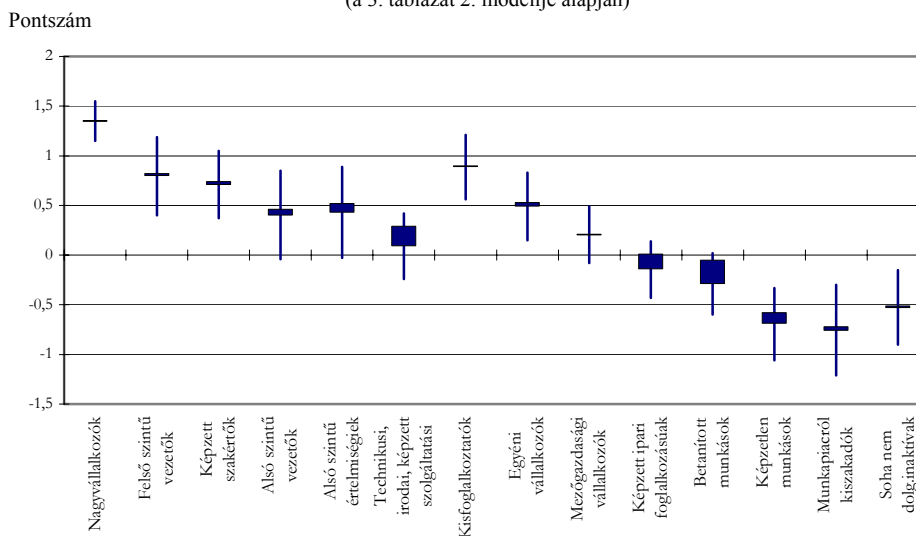
Számításaink meggyőzően bizonyítják, hogy a foglalkozási rétegek szerinti helyzet az anyagi-vagyoni viszonyok egyik legfontosabb magyarázó tényezője. Ezt mutatja egyrészt, hogy az általunk alkotott foglalkozási séma önmagában az anyagi státus indexének varianciájából 18 százalékot képes megmagyarázni, másrészt a változó hatása a legtöbb esetben akkor is szignifikáns marad, amikor az egyéb demográfiai, gazdasági, társadalmi magyarázó faktorokat is szerepeltetjük az analízisben. A társadalmi-foglalkozási réteghelyzet és az anyagi-vagyoni pozíció kapcsolatának vizsgálatokor vonatkozási csoportként a képzett ipari foglalkozásúakat határoztuk meg. Hozzájuk képest – figyelembe véve az egyéb demográfiai, gazdasági, társadalmi jellemzőket –, a legkedvezőbb helyzetben a nagy- és középvállalkozók vannak. A tőketulajdonosokat az önálló vállalkozók, a felső és középszintű vezetők követik. A szakképzett ipari munkások anyagi-vagyoni viszonyaihoz képest kevésbé tér el az értelmiségiek, szakértők, hivatalnokok, képzettebb középszintű foglalkozásúak anyagi státusa. Számításaink alapján a legrosszabb anyagi helyzetben a szakképzetlen fizikaiak rétegébe tartozók és a munkaerőpiacról kiszakadók élnek.

Összefoglalva a demográfiai háttérváltozók hatását a következő megállapításokra jutottunk. A legkedvezőbb anyagi-vagyoni körülmények között a fiatal idősök élnek. Az eltartott gyermekek növekvő számához egyre hátrányosabb anyagi körülmények társulnak. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy az egyszemélyes háztartás választása

vagy kényszerűsége rosszabb anyagi helyzettel párosul. Az iskolai végzettség hatása egyértelműen pozitív: minél több osztályt végzett el valaki, annál jobbak a materiális viszonyai. A korábbi elemzések eredményeit erősítve, ha a háztartásnak van legalább egy foglalkoztatott tagja, akkor az együtt élők anyagi státusa kedvezőbb. Ezzel összefüggésben, a magasabb egy főre jutó háztartási jövedelem jobb anyagi helyzettel jár együtt. A magukat cigánynak vallók lényegesen rosszabb anyagi körülmények között élnek, mint a nem cigányok.

A 2. ábrán a 3. táblázat 2. modellje által becsült anyagihelyzet-pontszámot ábrázoltuk rétegenként. Így érzékelhetőbbé válik az anyagi-vagyoni pozíció és a társadalmi-foglalkozási helyzet kölcsönhatásoktól megtisztított kapcsolata. Az átlagpontértékek mellett ezek szórását (az átlagértékekből kiinduló függőleges szakaszok) és az adott réteg népességén belüli relatív súlyát (az átlagértékekből kiinduló vízszintes szakasz vastagsága) is bemutatjuk. Így nemcsak azt látjuk, hogy az egyes rétegekhez az anyagi tőkének átlagosan milyen mennyisége kapcsolódik, hanem azt is, hogy a különböző csoportokhoz tartozók anyagi fogyasztása mennyire heterogén.

2. ábra. A becsült anyagi státus munkapiaci-foglalkozási rétegenként
(a 3. táblázat 2. modellje alapján)

Megjegyzés. A nem dolgozók az utolsó társadalmi-foglalkozási helyzetükkel szerepelnek.

Forrás: Életünk fordulópontjai. KSH NKI, 2002.

A szociodemográfiai háttértényezők kiszűrése után egyértelműen látszik, hogy a nagy- és középvállalkozók a legtehetősebbek és ők alkotják a leghomogénebb csoportot. Az alkalmazottakkal dolgozó vállalkozók sokkal jobb anyagi körülmények

között élnek, mint beosztottakkal nem rendelkező társaik és az önfoglalkoztatók. Lényeges különbség látható a vezetők és a szakértők, hivatalnokok anyagi-vagyoni helyzetében: a felső szintű vezetők és a magasan képzett értelmiségiek anyagi-vagyoni státusa lényegesen kedvezőbb, mint az alsó szintű vezetőké, a beosztott hivatalnokoké. Szembetűnő ugyanakkor az is, hogy a képzett ipari munkások és a betanított munkát végzők között minimális a különbség anyagi státusukat tekintve. Ahogyan korábban is láttuk, legrosszabb anyagi-vagyoni helyzetben egyértelműen a munkaerőpiacról kiszakadók, az egyszerű ipari, szolgáltatási, kiszolgálói munkát végzők, valamint a munkaerő-piaci kötődéssel egyáltalán nem rendelkezők vannak.

Réteghelyzet és munkaerő-piaci stabilitás

Több külföldi és hazai felmérésből is ismert, hogy a munkapiaci instabilitás legfontosabb megjelenési formája, a munkanélküliség (főleg a tartós vagy az ismétlődő állálatlanság) előfordulása nagyon erősen rétegfüggő.

Goldthorpe és *McKnight* [2004], a korábbiakban már említett ún. EGP foglalkozási osztályséma és a gazdasági, munkapiaci stabilitás kapcsolatát brit adatokon elemezve a következő eredményekre jutottak. A munkanélkülivé válás kockázata és a munkanélküliségként töltött idő hossza a kilencvenes évekbeli és az ezredforduló utáni Nagy-Britanniában egyértelműen függött (függ) a társadalmi-foglalkozási réteghelyzettől. A fizikai munkakörökben dolgozók, leginkább a képzetlen munkások, az átlagnál lényegesen nagyobb valószínűséggel kényszerültek elhagyni a munkaerőpiacot és az átlagnál több időt is töltöttek munkanélküliségben, figyelembe véve az egyéb egyéni jellemzők hatását is; és ebben a vonatkozásban nem is volt lényeges változás az elmúlt évtizedekben. A munkásrétegekhez tartozók bizonytalanabb munkaerő-piaci pozíciója hasonlóképpen abban is megmutatkozik, hogy az itt szerzett jövedelmeik rendszertelenebbek, mint a szellemi főként képzett munkakörökben dolgozó társaiké. Világos réteghelyzetkülönbségek mutatkoztak az életkereseti profilokban is, ismét a képzettebb szellemi foglalkozási csoportok előnyével; sőt az ebben a vonatkozásban megmutatkozó egyenlőtlenségek némileg még erősödtek is az utóbbi egy-két évtizedben.

Köllő [2001] hazai adatokat elemezve azt találta, hogy a munkanélkülivé válás egyik legfontosabb tényezője a képzettség: minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál kisebb állásvesztésének kockázata. Az alkalmazottakkal összehasonlítva a társas és egyéni vállalkozók, a szövetkezeti tagok kevésbé, míg az alkalmi munkavállalók, a részmunkaidőben foglalkoztatottak veszélyeztetettebbek. *Bukodi* [2004] elemzése szerint a foglalkozási pozíció mind a férfiaknál, mind a nőknél hasonlóan befolyásolja a munkanélkülivé válást, figyelembe véve az iskolázottság hatását is. A nagyon alacsony és az alacsony státusokban dolgozók (a képzettséget nem igénylő, illetve betanított munkát végzők) számára az állásvesztés kockázata jóval

magasabb, mint a szakképzett munkásként, középszintű szellemiként vagy az értelmiségiként, vezetőként dolgozók esetében. A munkahely (vállalkozás) ágazati hovatartozása viszont másként hat a férfiaknál és a nőknél. Az előbbiek közül a kereskedelemben, a vendéglátóiparban, a közlekedésben és a pénzügyi, üzleti szolgáltatásokban dolgozók tűnnek a leginkább védettnek a munkanélkülivé válással szemben, míg az utóbbiak körében a közszolgálatban és a személyi szolgáltatások területén dolgozók állásai voltak a legbiztosabbak a kilencvenes években.

Arra is ez a vizsgálat mutatott rá, hogy a munkapiaci életút instabilitása jelentősen befolyásolja a későbbi karriert. Röviden: a „munkanélküliség munkanélküliséget vonz”, vagyis azok, akik korábban már voltak munka nélkül (elvesztették az állásukat vagy az iskoláik befejezése után egy ideig nem tudtak elhelyezkedni), nagyobb valószínűséggel veszítik el az állásukat újra. A (többszöri vagy az átlagnál hosszabb időtartamú) munkanélküliség a foglalkozási karriermobilitás esélyeit is befolyásolja: a munkanélküliségi periódusok után nagyobb a státuszvesztés kockázata. Ide kapcsolódnak azok a munkapiaci paneladatokat elemző német vizsgálati eredmények, amelyek szerint az utóbbi évtizedben elkülöníthetővé vált a munkavállalóknak egy olyan csoportja, amelynek tagjai különösen magas gyakorisággal kényszerülnek a munkaerőpiac „peremére” (*Giesecke–Gross* [2003]). A legnagyobb valószínűséggel a kiszolgáló, többnyire szakképzetlen munkát végző fiatalok és nyugdíjazás előtt állók tartoznak ebbe a körbe.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, vajon az általunk felépített társadalmi-foglalkozási rétegséma milyen összefüggést mutat a karrierbiztonság/bizonytalanság – így közvetve az anyagi életkörülmények – bizonyos indikátoraival, úgymint a többszöri munkanélküliségi periódusok és a tartós állástalanság előfordulásával. Ideális esetben nyilvánvalóan olyan adatállománnyal kellene dolgoznunk, amely lehetővé tenné a szigorú ok-okozati elemzést, vagyis annak a kiszámítását, hogy egy adott foglalkozási rétegbe tartozó foglalkoztatott milyen valószínűséggel válik munkanélkülivé és mennyi idő alatt képes (vagy képes-e egyáltalán) visszalépni a munkaerőpiacra. Az itt használt adatbázis azonban csak retrospektív elemzést tesz lehetővé, azaz annak számbavételét, hogy 1990 óta voltak-e megszakítások a felmérés idején foglalkoztatottak munkaerő-piaci karrierjében.

Annak érdekében, hogy árnyaltabb képet kapjunk a karrierbizonytalanságok és társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti helyzet kapcsolatáról, ebben az esetben is többváltozós statisztikai elemzési eljárást (logisztikus regressziót) alkalmaztunk. A többször előforduló munkanélküliség kockázatát kétségkívül lényegesen strukturálja a társadalmi-foglalkozási pozíció. (Lásd a 4. táblázatot.) Ezt támasztja alá, hogy a függő változó varianciájából – a modellben szereplő magyarázó változók közül – a rétegséma magyaráz a legtöbbet. De ezt mutatja az is, hogy a vonatkozó paraméterbecslések legtöbbször akkor is szignifikáns maradt, amikor a modellben a különböző szociodemográfiai kontrollváltozókat is szerepeltettük. A magas beosztású értelmi-

ségiek, szakértők, a kisfoglalkoztatók, a felső- és középszintű vezetők lényegesen kisebb valószínűséggel kényszerültek többször is elhagyni a munkaerőpiacot a kilencvenes években, mint a viszonyítási alapnak választott képzett ipari foglalkozásúak. Ha maguk a becült paraméterek alacsonyabbak is, de ugyanez jellemző az alsó szintű értelmiségiekre, hivatalnokokra, az alsó szintű vezetőkre és az önálló vállalkozókra. Az egyszerű, szakképzetlen munkát végzők munkaerő-piaci karrierje szakadt meg leggyakrabban az elmúlt 10–15 évben.

4. táblázat

*A többszöri munkanélküliség előfordulásának kockázata
a felmérés idején foglalkoztatottak között – logisztikus regressziós elemzés*

Magyarzó változók	1. modell			2. modell		
	B	S.E.	Sig	B	S.E.	Sig
Társadalmi-foglalkozási réteg						
Nagy- és középvállalkozók	
Felső és középszintű vezetők	-1,808	0,471	***	-1,082	0,482	*
Magasan képzett értelmiségiek	-2,503	0,517	***	-1,684	0,535	**
Alsó szintű vezetők	-1,081	0,229	***	-0,594	0,237	*
Alsó szintű értelmiségiek	-1,566	0,210	***	-1,004	0,226	***
Képzett technikus, szolgáltatási, irodai foglalkozásúak	-0,450	0,119	***	-0,072	0,132	
Kisfoglalkoztatók	-1,839	0,500	***	-1,626	0,503	**
Nem mezőgazdasági vállalkozók	-0,627	0,209	***	-0,447	0,211	*
Mezőgazdasági vállalkozók	-0,807	0,426		-0,739	0,430	
Képzett ipari foglalkozásúak (ref.)	0			0		
Betanított munkát végzők	0,188	0,108		0,173	0,111	
Szakképzetlen munkát végzők	0,826	0,127	***	0,799	0,141	***
Életkor						
Fiatalok (18–34 évesek)				0,172	0,089	
Középkorúak (35–49 évesek) (ref.)				0,000		
Fiatal idősök (50–64 évesek)				-0,505	0,124	***
Idősök (65–75 évesek)				...		
Egyéb demográfiai jellemzők						
Nem (0=nő, 1=férfi)				0,506	0,087	***
Eltartott gyermekek száma				-0,039	0,042	
Egyedül él-e? (0=nem, 1=igen)				0,199	0,168	
Iskolázottság						
Elvégzett osztályok száma				-0,106	0,025	***

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Magyarázó változók	1. modell			2. modell		
	B	S.E.	Sig	B	S.E.	Sig
Lakóhely						
A lakóhely lélekszáma/1000				-0,001	0,001	*
Roma / nem roma				1,035	0,214	***
Konstans				-1,010	0,298	***
Magyarázóerő (R^2) (százalék)	9,10			12,80		

Szignifikancia: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Forrás: Életünk fordulópontjai. KSH NKI. 2002.

5. táblázat

Az összességében legalább 12 hónapig tartó munkanélküliség előfordulásának
a kockázata a felmérés idején foglalkoztatottak között
(logisztikus regressziós elemzés)

Megnevezés	1. modell			2. modell		
	B	S.E.	Sig	B	S.E.	Sig
Társadalmi-foglalkozási réteg						
Nagy- és középvállalkozók	
Felső és középszintű vezetők	-1,643	0,354	***	-1,265	0,364	***
Magasan képzett értelmiségiek	-1,340	0,250	***	-0,807	0,274	**
Alsó szintű vezetők	-1,236	0,200	***	-0,983	0,207	***
Alsó szintű értelmiségiek	-0,993	0,142	***	-0,672	0,159	***
Képzett technikus, szolgáltatási, irodai foglalkozásúak	-0,289	0,099	**	-0,156	0,109	
Kisfoglalkoztatók	-1,017	0,286	***	-0,943	0,289	**
Nem mezőgazdasági vállalkozók	-0,338	0,161	*	-0,260	0,162	
Mezőgazdasági vállalkozók	0,207	0,256		0,193	0,259	
Képzett ipari foglalkozásúak (ref.)						
Betanított munkát végzők	0,203	0,093	*	0,132	0,096	
Szakképzetlen munkát végzők	0,896	0,114	***	0,739	0,123	***
Magyarázóerő (R^2) (százalék)	8,0			9,9		

Szignifikancia: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Megjegyzés. A 2. modellben szerepel még: életkor; nem; egyedül él-e; az eltartott gyermekek száma; iskolai végzettség; lakóhely; roma/nem roma.

Forrás: Életünk fordulópontjai. KSH NKI. 2002.

A tartós munkanélküliség előfordulását illetően nagyon hasonló mintázat adódik.¹¹ (Lásd az 5. táblázatot.) Az összességében 12 hónapnál hosszabb állástalanság a felső- és középszintű vezetők, a kisfoglalkoztatók, az alsó szintű vezetők, munkairányítók és a hivatalnokok, szakértők körében tűnik a legritkábbnak – figyelembe véve a különböző demográfiai tényezők, a képzettség, a lakóhely és a cigány nemzetiséghez tartozás hatását is. Az ellenkező póluson ebben az esetben is a képzetlen munkát végzőket találjuk.

*

Az utóbbi két évtizedben a foglalkozási rétegek szerinti struktúra a hagyományos értelemben vett szellemi foglalkozások felé tolódott el. A nyolcvanas évek eleje óta a képzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai, technikai foglalkozásúak aránynövekedése és a közvetlen munkairányítók és a képzett ipari foglalkozásúak részarányának csökkenése volt megfigyelhető. A férfiaknál a hagyományos nehézipari, energetikai, gépipari ágazatokban volt a legnagyobb mértékű az aránycsökkenés, a nőknél inkább a könnyűiparban. Összességében a képzetlen munkások rétegének relatív súlya is csökkent, de ez nem érvényes minden alcsoportra. Amíg a hagyományos ipari foglalkozásúak, a betanított irodai munkakörökben tevékenykedők és különösen a mezőgazdaságban dolgozók hányada lényegesen visszaesett, addig a szolgáltatási, kereskedelmi foglalkozásúak aránya folyamatosan növekedett.

Eredményeink a foglalkozási struktúra polarizációjára utalnak. Úgy tűnik, növekszik a magasabb képzettséget, nagyobb önállóságot igénylő szakértői munkák súlya, ugyanakkor a többnyire kijelölt részfeladatokat elvégző alsó szintű értelmiségiek, technikusok hányada szintén növekszik. Ezzel párhuzamosan – ha nem is ilyen mértékben – emelkedik a betanított és a szakképzetlen szolgáltatási és kereskedelmi csoportok aránya is. A foglalkozási struktúra középső tartományában a hagyományos irodai és a szakképzett ipari munkakörök csökkenésére és a szolgáltatási, kereskedelmi csoportok felfutására kell felhívni a figyelmet.

A munkaerőpiaci-foglalkozási réteghelyzet az anyagi-vagyoni pozíció egyik legfontosabb meghatározójának bizonyult. Az általunk kialakított séma segítségével egyértelműen differenciálni tudtuk a felnőtt népességet ebből a szempontból. Statisztikai értelemben is releváns a legkedvezőbb anyagi viszonyok között élő tőketulajdonosok elkülönülése a többi rétegtől. Az eredmények a vezetők és az értelmiségiek/szakértők belső differenciáltságának erősödésére is felhívták a figyelmet. A felső és középszintű, valamint a magas beosztású hivatalnoki, szakértői, elitértelmiségi csoportok anyagi-vagyoni státusukat tekintve (is) jól elkülöníthetők az alsó szintű vezetőktől, beosztott hivatalnokoktól. A legrosszabb anyagi-vagyoni helyzetben egy-

¹¹ Ebben az esetben azonban fel kell hívni a figyelmet a megmagyarázott variancia – az ún R^2 – különösen alacsony értékére. Ez a regressziós becslések értelmezését illetően mindenképpen óvatosságra int.

értelműen a munkaerőpiacról kiszakadók, az egyszerű ipari, szolgáltatási, kiszolgálói munkát végzők, valamint a munkaerőpiachoz semmilyen szállal nem kötődők vannak.

A foglalkozási réteghelyzet a munkapiaci stabilitást/instabilitást is meggyőzően strukturálta. A képzett ipari foglalkozásúakhoz képest a magas beosztású értelmiségieknél, szakértőknél, a kisfoglalkoztatóknál, a felső és középszintű vezetőknél a legalacsonyabb az állás elvesztésének a kockázata, míg a szakképzetlen munkát végzők munkaerő-piaci karrierje a legbizonytalanabb. Ez utóbbiak igen nagy valószínűséggel szorulnak a munkaerőpiac peremére, és „ingáznak” a munkanélküliség és a rossz minőségű, képzettséget nem kívánó és előrelépési esélyeket nem kínáló pozíciók között.

Függelék

Az anyagi-vagyoni státus alkotóelemei

Tartós fogyasztási javak birtoklása

Rendelkezik-e a háztartás a következő cikkekkel?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – rendelkezik

1) automata mosógép

2) mosogatógép

Infokommunikációs eszközök birtoklása

Rendelkezik-e a háztartás a következő cikkekkel?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – rendelkezik

1) telefon

2) személyi számítógép

Szórakoztatási eszközök birtoklása

Rendelkezik-e a háztartás a következő cikkekkel?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – rendelkezik

- 1) színes tv
- 3) képmagnó

Gépjárműtulajdon

Rendelkezik-e a háztartás gépkocsival?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – rendelkezik

Megtakarítások

Rendelkezik-e a háztartás havi megtakarítással?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – rendelkezik

Fogyasztási szokások, kényiszerek

Vásárol-e rendszeresen új ruhákat?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – igen

Lecseréli-e az előregedett bútorait?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – igen

Fogyaszt-e mindennap meleg ételt?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – igen

Üdülés

Évente legalább egyszer egy hétre elmegy-e üdülni?

- 0 – nem, mert nem telik rá
- 1 – nem, egyéb okból
- 2 – nem, mert nem érzi szükségét
- 3 – igen

Irodalom

- ANDORKA R. [1970]: *A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Magyarországon. II.* KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Budapest.
- ANDORKA R. [1995]: A rétegződésmélelet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In: *Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, J. (szerk.): Társadalmi rétegződés.* Aula. Budapest. 33–65. old.
- AUTOR, D. H. – LEVY, F. – MURNANE, R. J. [2003]: The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *Quarterly Journal of Economics.* 118. évf. 1279–1333. old.
- BREEN, R. – ROTTMAN, D. B. [1995]: Class analysis and class theory. *Sociology.* 29. évf. 453–473. old.
- BUKODI E. [2000]: *Háztartások tartós javai.* KSH. Budapest.
- BUKODI E. [2001]: *A nemzedékek közötti mobilitás alakulása 1983 és 2000 között.* KSH. Budapest.
- BUKODI E. [2004]: A munkaerő-piaci kirekesztődés folyamata. In: *Monostori J. (szerk.): A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata.* KSH. Budapest.
- Bukodi E. et al. [1999]: *A foglalkozási rétegződés modelljei.* KSH. Budapest.
- BUKODI E. – ZÁHONYI M. [2004]: *A társadalom rétegződése. Népszámlálás 16.* KSH. Budapest.
- BUKODI E. – KOVÁCS M. – ZÁHONYI M. [2005]: *A háztartások rétegződése. Népszámlálás 25.* KSH. Budapest.
- BUKODI E. – ALTORJAI SZ. – TALLÉR A. [2005]: *A társadalmi rétegződés aspektusai.* KSH. Budapest.
- CROMPTON, R. – JONES, G. [1984]: *White-collar proletariat.* Macmillan. London.
- DE GRAAF, N. D. [1991]: Distinctions by consumption in Czechoslovakia, Hungary and the Netherlands. *European Sociological Review.* 3. évf. 267–290. old.
- EDWARDS, R. C. ET AL. [1975]: *Labor market segmentation.* Mass.: Heath Co. Lexington.
- ELIAS, P. – MCKNIGHT, A. [2003]: Earnings, unemployment and the NS-SEC. In: *Rose, D. – Pevalin, D. (szerk.): A researcher's guide to the national statistics socio-economic classification.* Sage. London.

- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. – PORTOCARERO, L. [1979]: Intergenerational class mobility in three Western European societies. *British Journal of Sociology*. 30. évf. 303–343.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. [1992]: *The constant flux*. Clarendon Press. Oxford.
- FERGE ZS. [1969]: *Társadalmunk rétegződése*. KJK. Budapest.
- FERGE ZS. [2002]: Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*. 2. sz. 9–33. old.
- GALLIE, D. [1996]: New technology and the class structure: the blue-collar/white-collar divide revisited. *The British Journal of Sociology*. 47. évf. 447–473. old.
- GIESECKE, J. – GROSS, M. [2003]: Temporary employment: chance or risk? *European Sociological Review*. 2. évf. 161–177.
- GOLDTHORPE, J. H. – MCKNIGHT, A. [2004]: *The economic basis of social class*. Centre for Analysis of Social Exclusion. CASE Paper 80. LSE. London.
- GOOS, M. – MANNING, A. [2006]: *Lousy and lovely jobs: the rising polarization of work in Britain*. (Munkaanyag.)
- GRUSKY, D. B. – WEEDEN, K. A. [2001]: Decomposition without death: a research agenda for the new class analysis. *Acta Sociologica*. 44. évf. 203–218. old.
- KATZ, L. F. – AUTOR, D. H. [1999]: Changes in the wage structure and earnings inequality. In: *Ashenfelter, O. – Card, D. (szerk.): Handbook of Labor Economics*. 3A. évf. 1463–1555. old.
- KERTESI G. – KÖLLŐ J. [2001]: A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése. *Közgazdasági Szemle*. 48. évf. 897–919. old.
- KERTESI G. – KÖLLŐ J. [2005]: *Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2005/3. MTA KTI Munkapiaci Kutatások és Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék. Budapest.
- KOLOSÍ T. [1982]: Struktúra, rétegződés, metodológia. In: *Elméletek és hipotézisek. Rétegződésmo-dell vizsgálat I.* Társadalomtudományi Intézet. Budapest.
- KOLOSÍ T. [1987]: *Tagolt társadalom*. Budapest. Gondolat.
- KOLOSÍ T. [1990]: *The reproduction of life style. Comparison of Czechoslovakian, Hungarian and Dutch data*. Előadás a XII. Szociológiai Világkongresszuson. (Munkaanyag.)
- KOLOSÍ T. – RÓBERT P. [2004]: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: *Kolosí T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2004*. TÁRKI. Budapest.
- PAPASTEFANOU G. – FLECK M. [2004]: *Social class and expenditure patterns in West-Germany 1983 and 1998*. Előadás a Nemzetközi Szociológiai Társaság Rétegződési és Mobilitási Szakosztályának éves konferenciáján. (Munkaanyag.)
- REID, I. [1998]: *Class in Britain*. Polity. London.
- RÓBERT P. [2000]: Az életstílus meghatározottságának változása, 1982–1998. *Szociológiai Szemle*. 2. sz. 17–37. old.
- ROSE, D. ET AL. [2001]: *Towards a European socio-economic classification*. Eurostat.
- WEEDEN, K. – GRUSKY, D. B. [2005]: The case for a new class map. *American Journal of Sociology*. 111. sz. 141–212. old.
- WRIGHT, E. O. (1985): *Classes*. Verso. London.
- WRIGHT, E. O. – DWYLER, R. [2003]: The patterns of job expansions in the United States: a comparison of the 1960s and 1990s. *Socio-Economic Review*. 1. évf. 298–325. old.

Summary

The occupational structure has been polarised considerably during the last two decades in Hungary. Parallel to the growing proportion of job positions with higher skill level, there was a significant increase in the share of individuals in unskilled (semi-routine and routine) occupations, especially in the service sector. One of the most striking results of this study is that occupational class, as it is operationalised here, is the best predictor of individuals' material status. The labour market stability/instability is also well determined by the occupational class. Investigating the risk of recurrent and long-term unemployment, the persisting centrality of class in creating differences is to be emphasised: the relative risk of these forms of unemployment is apparently higher for individuals holding working-class, especially semi-skilled or unskilled positions.

A gazdasági növekedés tényezői és problémái az Európai Unióban*

Ifj. Simon György

PhD, közgazdász

E-mail: simon@econ.core.hu

A tanulmányban ismertetett vizsgálati eredmények szerint az Európai Unió gazdasági növekedése az 1960-as évek óta sok tekintetben hasonló törvényszerűségek szerint ment végbe, mint a német gazdaságé (lásd *iff. Simon [2006]*). Egymással kombináltan hatottak a növekedési mechanizmus törvényszerűségei, a gazdaságpolitika és a nemzetközi gazdasági viszonyok. A tanulmány gazdaságmatematikai modellek felhasználásával elemzi a főbb összefüggéseket. A vizsgálati eredmények alapján levonható legfontosabb következtetés, hogy napjaink viszonylag lassú gazdasági növekedése meggyorsítható lenne a növekedés-orientált gazdaságpolitikára történő áttérés révén.

TÁRGYSZÓ:

Nemzetközi elemzések, összehasonlítások.

* A kutatást az OTKA támogatásával (T 048286) végeztük.

A gazdasági növekedés gyorsítása az Európai Unió egyik legfontosabb problémája. Különösen vonatkozik ez egy-két kivételtől (például Írország) eltekintve az Európai Unióhoz 2004 májusa előtt csatlakozott országokra, az ún. EU 15-ökre, amelyek az Unió GDP-jének több mint 90 százalékát állítják elő. Jelen munkában a figyelmet erre az országcsoportra fordítjuk, felhasználva az 1960-tól rendelkezésre álló adatokat. Az együttes fejlődés vizsgálatáról lesz szó, néhány fontosabb esetben összehasonlítva a német gazdaságéval, amellyel korábban már részletesen foglalkoztam (ifj. Simon [2006]).

A vizsgálat kiindulópontja az az elgondolás, hogy az egyes országok, vagy országcsoportok, esetünkben az Európai Unió gazdasági növekedése napjaink globalizálódó világgazdaságában egymással kombináltan függ belső és külső tényezőktől, nevezetesen a növekedési mechanizmus törvényszerűségeitől, a nemzetközi gazdasági viszonyoktól és a gazdaságpolitikától. A nemzetközi gazdasági viszonyok szerepe különösen jelentős az erősen nyitott gazdaságokban, így az Európai Unióban is. A különböző hatások összefonódása megnehezíti, de nem teszi lehetetlenné az egyes tényezők és a velük kapcsolatos problémák vizsgálatát. A következőkben gazdaságmatematikai modellek felhasználásával elemzem a gazdasági növekedés keresleti és kínálati oldalát. Ezt figyelembe véve kerül sor az Európai Unió gazdaságfejlődését és gazdaságpolitikáját érintő alapvető következtetések levonására.

Bevezetőül célszerű röviden áttekinteni a témakörrel kapcsolatos szakirodalmat. Harrison, Rutherford és Wooton [1989] megállapították, hogy az EU belső piacára irányuló kereskedelemben a nem vámjellegű akadályok felszámolását célzó intézkedéseknek a piacbővítést is meghaladó jóléti hatása van. Mankiw, Romer és Weil [1992], Nonneman és Vanhoudt [1996], Horváth és Szalai [2001] nyugat-európai vagy tágabb OECD-kontextusban a konvergencia kérdésének szenteltek kiemelt figyelmet, míg Barro és Sala-i-Martin [2004, 479–482. old.] ezt a kérdést regionális szinten közelítették meg. Vanhoudt [1998] az európai integrációnak a munkatermelékenység növekedésére gyakorolt hatását vizsgálta az 1950 és 1990 közötti időszakban, s úgy találta, hogy a piacbővítés nem eredményezett nyilvánvaló skálahozadékot. Scarpetta et al. [2000] kimutatták, hogy 1970–1998-ban az EU- és más OECD-országok közötti különbségek az egy főre jutó GDP növekedésében hangsúlyosabbá váltak, míg a termelékenységben nagyjából állandóak maradtak. Az utóbbi alakulását ágazati szinten a kutatás-fejlesztés intenzitásával és a munkaerő képzettségével hozták összefüggésbe. Darvas és Szapáry [2004] azt elemezték, hogy milyen mértékben hasonlítanak egymáshoz a gazdasági ciklusok az euróövezetben és az újonnan csatlakozott kelet-európai EU-országokban. A terme-

lési adatokon túlmenően a GDP főbb felhalmozási és ágazati összetevőit is megvizsgálták, s az EU régi tagállamaiban egyre nagyobb mértékű összehangolódást állapítottak meg, ami véleményük szerint alátámasztja az optimális valutaövezetek kialakulásának endogén természetét.

1. A gazdasági növekedés és a nemzetközi gazdasági viszonyok

A közgazdasági szakirodalom általában a *beruházás és exportvezérelt* gazdaságfejlődést tartja leginkább hatékonynak (lásd például Erdős [2004]). Az 1. táblázat képet ad róla, hogy milyen ütemben változott a beruházások, az export és a fogyasztás volumene, valamint a GDP az Európai Unióban, továbbá hogyan módosultak a *külkereskedelmi cserearányok* (terms of trade) és miként alakult a *tényleges* (nominális, V_N), valamint a *vásárlóerő-paritásos* (reál, V_R) *valutaárfolyam* viszonya (V , $V = V_N/V_R$).¹

1. táblázat

A keresleti tényezők, a GDP, a külkereskedelmi cserearányok és a valutaárfolyam dinamikája az Európai Unióban (az évi átlagos változás százalékban)

Megnevezés	1961–1973	1974–1991	1992–2003	1961–2003
Beruházások	5,6	2,8	1,6	2,8
Export	8,0	4,6	5,2	5,9
Fogyasztás	4,7	2,5	1,9	3,0
GDP	4,9	2,2	2,0	2,9
Külkereskedelmi cserearányok (terms of trade)*	1,04	0,973	0,955	0,955
Valutaárfolyam (V)**	1,54	1,14	1,00	1,22

*Az időszak záróévének (például 1973, vagy 2003) adata (1960=1).

** Az éves mutatók átlaga.

Megjegyzés. Itt és a továbbiakban (kivéve a 12. táblázatot) a Függelékben közölt adatok alapján számítva.

Forrás: lásd a Függelékben.

¹ A *tényleges* árfolyamot a statisztika nyilvántartja, a *vásárlóerő-paritásos* árfolyamot a bruttó hazai termék (GDP) vonatkoztatva határozzuk meg (lásd a Függelék, ahol a számítási eredmények is megtalálhatók), a *nemzeti valuta/ USA dollár* (illetve az euróövezetben 1999-től az euró/USA dollár) árfolyamot alkalmazva. Az ilyen mutató növekedése valutaleértékelés, csökkenése valutafelértékelés az adott ország, illetve régió számára.

Az 1. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az Európai Unió gazdaságfejlődése exportvezérelt, de nem volt (egyetlen részidőszakban sem) beruházásvezérelt. A gazdasági növekedés üteme több mint négy évtized (1961–2003) átlagában nem érte el az évi 3 százalékot. Az első olajárrobbanás előtti időszakban (1961–1973) megközelítette az 5 százalékot, de ezt követően kevesebb, mint a felére esett vissza. A nagymérvű csökkenés olyan helyzetben ment végbe, amikor nagyon erősen lelassult a beruházások növekedési üteme, különösen 1991 után. Növekedéseméleti megfontolások alapján kézenfekvő, hogy a beruházások alakulása nagymértékben közrejátszott az Európai Unió gazdasági növekedésének visszaesésében.

Az Európai Unió gazdaságfejlődésének exportvezéreltsége a vizsgált időszakban végig megmaradt, de az export növekedési üteme nagymértékben csökkent, bár jóval kevésbé, mint a beruházásoké. Még jelentősebb volt a fogyasztás növekedési ütemének visszaesése, bár az egész vizsgált időszakot tekintve a fogyasztás némileg gyorsabban nőtt, mint a GDP, a beruházások volumene viszont lassabban.

Miként hatottak az Európai Unió gazdaságfejlődésére a nemzetközi gazdasági viszonyok? Napjaink globalizálódó világgazdaságában a hatás nyilvánvalóan sokrétű. Ehelyütt az Unió szempontjából leglényegesebb összefüggéseket kíséreljük meg elemezni. Erre a célra több mutató (külkereskedelmi cserearányok, valutaárfolyamok, külföldi működő tőke stb.) is felhasználható, amelyek közül az Európai Unió egésze szempontjából a két legfontosabb a külkereskedelmi cserearányok és a valutaárfolyamok: a kérdés lényegében az, hogy befolyásolták-e az Európai Unió gazdasági növekedését, s ha igen, milyen irányban és mértékben. Tekintsük először elvileg a problémát.

A *külkereskedelmi cserearányok* és a gazdasági növekedés kapcsolata összetett jellegű. Nyilvánvaló összefüggés, hogy az exportáraknak az importáraknál gyorsabb növekedése nagyobb felhasználható GDP-t eredményez, ezért több lehet például a beruházás. E mellett a jövedelmezőbb export ösztönzi a kivitel növelését, továbbá az importköltségek abszolút vagy relatív csökkenése az egész gazdaságra pozitívan hat. Mindennek az ellenkezője történik, ha a külkereskedelmi cserearányok romlanak.

A *valutaárfolyamok* kapcsán belátható, hogy a valuta leértékelése általában pozitívan, a felértékelés pedig negatívan hat a gazdasági növekedésre. Utóbbi mindenekelőtt azért, mert a valuta felértékelése a külföldi vevők számára megdrágítja az adott ország termékeit. Két eset lehetséges, és természetesen ezek kombinációi. Az egyik esetben az exportőr a valuta felértékelése után sem csökkenti a hazai valutában kifejezett árat, ezért visszaesik, vagy teljesen megszűnik a kereslet. A másik esetben csökkenti az árat, ami viszont rontja a kivitel gazdaságosságát, veszteségessé válhat a termelés, s ennek kapcsán szintén visszaesik a kivitel és lassul a gazdasági növekedés.

A valuta felértékelésnek vannak további következményei is, azzal összefüggésben, hogy olcsóbbá válik a behozatal. Pozitív hatású, hogy bizonyos mértékben

csökkennek a termelési költségek és a fogyasztói árak. Ugyanakkor azonban az importverseny erősödése miatt nehéz helyzetbe kerülhetnek, tönkremehetnek a hazai termelők, ami az export lefékezésén túlmenően is lassíthatja a gazdasági növekedést. Nyilvánvaló, hogy valutaleértékelés esetén mindennek az ellenkezője megy végbe, ezért a viszonylag olcsó valuta általában elősegíti a gyors gazdasági növekedést.

Áttérve a konkrét vizsgálatra megállapítható, hogy többféle közelítési mód is lehetséges. Így például elemezhető, hogy a külkereskedelmi cserearányok, továbbá a valutaárfolyamok miként hatnak az egyes keresleti tényezőkre, mindenekelőtt az exportra. Ily módon jártunk el egy korábbi tanulmányban Japán kapcsán (*Simon–ifj. Simon* [2006]). Egy másik közelítési mód a német gazdaság vonatkozásában került alkalmazásra: a feldolgozóipar fejlődésére gyakorolt hatás becslése, majd annak vizsgálata, hogy utóbbi mily mértékben determinálja a gazdasági növekedést (*ifj. Simon* [2006]). Ezekben a közelítési módokban közös, hogy közvetett jellegűek. Jelen tanulmányban közvetlenül vizsgálom a külkereskedelmi cserearányok és a valutaárfolyamok hatását a gazdasági növekedésre az Európai Unió példáján.

A modellben Y_{N_t} a GDP volumene a tárgyévben, $Y_{N_{t_0}}$ a bázisévben, n_1 , n_2 és n_3 a modell paraméterei, $\Delta t = t - t_0$, V_t definícióját korábban megadtuk, $P_t = P_{E_t} / P_{I_t}$, az export, illetve az importárak indexe USA dollárban (1960-es bázison), \ln a természetes logaritmus jele.

$$\ln (Y_{N_t} / Y_{N_{t_0}}) = n_1 \Delta t + \sum_{t_1}^t (n_2 \ln V_t + n_3 \ln P_t). \quad /1/$$

Közgazdaságilag az /1/ összefüggés azt jelenti, hogy a gazdasági növekedés üteme logaritmizált alakban egyenlő az olyan növekedési ütemmel, amely vásárlóerő-paritásos valutaárfolyam esetén érhető el, ha a külkereskedelmi cserearányok a bázisévhez képest nem változnak (n_1),² továbbá azokkal a módosításokkal, amelyeket a tényleges valutaárfolyamnak a vásárlóerő-paritástól való eltérései, továbbá a bázisévhez viszonyított külkereskedelmi cserearány-változások idéznek elő.

A 2. táblázat tartalmazza a regressziós vizsgálat főbb eredményeit. A becslés itt és a továbbiakban is a közönséges legkisebb négyzetek módszerével (OLS) történt.

Milyen következtetések vonhatók le a vizsgálat alapján?

1. A becslés pontossága nagyon kedvező: R^2 több mint 99 százalék, a relatív standard hiba 2 százaléknál kisebb.
2. A paraméterek szignifikánsak, mint az a t -hányadosok alapján látható, előjelük és nagyságrendjük megfelel az elvi várakozásoknak.
3. Az egyensúlyi növekedési ütem az Európai Unióban évi 2,7 százalék, ha a külkereskedelmi cserearányok 1960-as szintűek.

² Az ilyen növekedési ütemet egyensúlyi növekedési ütemnek nevezzük.

4. Az egyensúlyi ütemtől való eltérések a külkereskedelmi cserearányok alakulásával, továbbá azzal magyarázhatók, hogy az Unió átlagában a tényleges valutaárfolyamok a gyors növekedés időszakában jóval alacsonyabbak voltak a vásárlóerő-paritások szintjénél.³

5. A modell felhasználásával becsülhető az egyes nemzetközi tényezők hatása az Európai Unió gazdasági növekedésére (lásd a 3. táblázatot, a logaritmizált értékek alapján számítva).

2. táblázat

*Az Európai Unió gazdasági növekedésére nyert vizsgálati eredmények
(43 megfigyelés)*

Időszak	n_1		n_2		n_3		R^2
	paraméter	t -hányados	paraméter	t -hányados	paraméter	t -hányados	
1961–2003	0,0268	6,23	0,0410	6,07	0,1351	5,62	0,999

3. táblázat

*Az egyensúlyi növekedési ütemtől való eltérések tényezői az Európai Unióban
(az egyensúlyi növekedési ütem = 100)*

Megnevezés	1961–1973	1974–1991	1992–2003	1961–2003
Tény	176,6	82,2	72,9	108,2
Valutaárfolyamok	65,2	18,1	–0,5	27,2
Külkereskedelmi cserearányok	8,9	–36,8	–19,3	–18,1
Egyéb tényezők	2,5	0,9	–7,3	–0,9

A 3. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a külkereskedelmi cserearányok alakulása az 1973 utáni időszakban jelentősen csökkentette az Európai Unió országainak gazdasági növekedését, különösen a két olajárrobbanás időszakában. Még jelentősebb volt a valuták felértékelésének gazdasági növekedést mérséklő hatása. A vizsgálati eredmények szerint más tényezők nem befolyásolták számottevően a növekedési ütemek eltérését az egyensúlyi értéktől, kivéve az 1991 utáni időszakot. Az utóbbi esetben feltehetőleg részben a német újraegyesítés hatásáról van szó.

³ Hosszabb időszakokra vonatkozó vizsgálatok esetén óvatosságra int a kiinduló adatok időbeli összehasonlíthatóságának kérdése. Esetünkben elsősorban a német újraegyesítés okoz ilyen jellegű problémákat. Ezért itt és a legtöbb dinamikai vizsgálatnál oly módon jártam el, hogy 1991-ig a *nyugatnémet* adatokat vettem számításba, ezt követően pedig az Unió mutatóit az *egész* Németországot figyelembe vevő 1991-es adatokhoz viszonyítottam.

Felmerül a kérdés, hogy mi volt mindebben a szerepe az egyes országok és az Unió gazdaságpolitikájának. Ami a külkereskedelmi cserearányokat illeti, kézenfekvő, hogy alapvetően a világgazdasági helyzet, főként az olajárak alakulása határozta meg változásukat, ezért a gazdaságpolitika mozgásterét tekintetben viszonylag mérsékelt. Elsősorban a kutatás-fejlesztés intenzívebbé tétele hozhat pozitív irányú elmozdulást. Megítélésem szerint viszonylag több a lehetőség a valutaárfolyamok vonatkozásában, bár napjainkban utóbbiak is a világpiacon kerülnek meghatározásra. Az egyes országok, illetve az Unió gazdaságpolitikája azonban befolyásolja nagyságukat.

2. A növekedési tényezők és a gazdaságpolitika szerepe az Európai Unió fejlődésében

A továbbiakban arra a kérdésre keresem a választ, hogy melyek azok az alapvető termelési tényezők, amelyek a kibocsátást, nevezetesen a GDP-t, illetve a feldolgozóipari hozzáadott értéket, valamint utóbbiak növekedését biztosítják, továbbá miként hatottak e tényezők az Európai Unió eddigi fejlődése során. Szó lesz az euró bevezetésével kapcsolatos gazdaságpolitikának a gazdasági növekedésre gyakorolt hatásáról is.

Több termelési tényező van, ezért nagyon fontos kölcsönhatásaik figyelembevételével, amit növekedési mechanizmusnak, vagy a technikai haladás mechanizmusának nevezhetünk. Ugyanakkor néhány általános összefüggés, illetve tendencia feltárása érdekében célszerű a kibocsátást egyenként viszonyítani a főbb termelési tényezőkhöz (vagy fordítva). A szakirodalomban az ilyen vizsgálatok tárgyai leggyakrabban a beruházások (I), a tőkeállomány (állótőke, K) és a munka (L).

A *beruházások termelési tényező szerepét* szokás az $I/\Delta Y$ hányados, az ICOR-mutató alapján értékelni (lásd például Erdős [2004]), ami problematikus, mivel nem veszik figyelembe a beruházások állótőkepótló, továbbá munkamegtakarító szerepét, valamint a hatáskésést. Utóbbit figyelembe véve, nevezetesen az $I_{t-1}/\Delta Y_t$ hányadost alkalmazva kiszámítottam az Európai Unióra vonatkozó szóban forgó mutatót.⁴ Az egész vizsgált időszakot (1961–2003) tekintve az ICOR-mutató 8,19, az egyes fejlődési szakaszokban azonban ettől lényegesen eltérő: az első szakaszban (1961–1973) 4,87, a másodikban (1974–1991) 9,43, a harmadikban (1992–2003) 10,44, vagyis több mint 2,1-szerese az első időszak átlagának.

Ezeket figyelembe véve az a következtetés adódik, hogy a vizsgált több mint négy évtizedben a beruházások hatékonysága az Európai Unióban folyamatosan

⁴ Vásárlóerő-paritások USA dollár árak alapján, 1995-ös árszinten. A kiinduló adatokat lásd a Függelékben.

romlott. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a növekvő tőkeállomány a beruházások mind nagyobb részét kötötte le pótlási célra, továbbá a bérek emelkedésével feltehetőleg nőtt a munkamegtakarító beruházások aránya. Ezért az ICOR-mutató alapján a valóságosnál rosszabbnak tűnik a beruházás hatékonyság dinamikája. A tőkeigényesség alakulására vonatkozó adatokat a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat

A tőkeigényesség (K/Y) alakulása az Európai Unióban

Szféra	1960	1973	1991	2003
Nemzetgazdaság	3,27	3,49	4,24	4,43
Feldolgozóipar	2,08	2,10	2,51	2,65
Feldolgozóipar/nemzetgazdaság	0,64	0,60	0,59	0,60

Milyen következtetések vonhatók le a vizsgálati eredmények alapján?

1. Az Európai Unió több mint négy évtizedes fejlődése során a tőkeigényesség folyamatosan romlott mind makroszinten, mind pedig a feldolgozóiparban, de az utóbbiban némileg lassabban.
2. A kedvezőtlen irányú változás az olajárrobbanások időszakában volt a leggyorsabb mindkét vizsgált szférában.
3. A tőkeigényesség lényegesen alacsonyabb a feldolgozóiparban, mint a gazdaság egészében, méghozzá többnyire növekvő mértékben.
4. A különbség feltehetőleg főként azzal kapcsolatos, hogy a kutató-fejlesztő tevékenység a modern gazdaság húzóágazatában, a feldolgozóiparban sokkal intenzívebb, mint a gazdaság egészében.

A termelékenység változására vonatkozó uniós adatokat az 5. táblázat tartalmazza. A főbb következtetések e szerint:

1. A tőkeigényességtől eltérően a termelékenység az Európai Unióban folyamatosan javult (emelkedett) mind makroszinten, mind pedig a feldolgozóiparban.
2. A termelékenységemelkedés lassuló tendenciájú volt, különösen makroszinten.
3. A lassulás döntően az olajárrobbanások időszakában következett be, a gazdasági növekedés ütemének csökkenéséhez hasonlóan.
4. A termelékenység gyorsabban emelkedett a feldolgozóiparban, mint a gazdaság egészében, ami hasonló jellegű folyamat, mint amit a tőkeigényesség vonatkozásában az előzőekben már láttunk.

5. táblázat

*A termelékenység (Y/L) növekedése az Európai Unióban
(1960. év = 1,00)*

Szféra	1960	1973	1991	2003
Nemzetgazdaság	1,00	1,78	2,43	2,86
Feldolgozóipar	1,00	1,93	3,05	4,33
Feldolgozóipar/Nemzetgazdaság	1,00	1,08	1,26	1,51

Milyen szerepe volt az Európai Unió gazdasági növekedésében a termelékenységnek, valamint a létszámváltozásnak? A $\Delta \ln Y = \Delta \ln(Y/L) + \Delta \ln L$ összefüggést felhasználva a 6. táblázat adatait kaptuk

6. táblázat

*A termelékenység és a létszámváltozás szerepe
az Európai Unió gazdasági növekedésében
($\Delta \ln Y = 100$)*

Mutató	Szféra	1961–1973	1974–1991	1992–2003	1961–2003
$\Delta \ln(Y/L)$	Nemzetgazdaság	94,0	77,9	62,6	83,0
	Feldolgozóipar	92,6	159,7	229,0	126,9
$\Delta \ln L$	Nemzetgazdaság	6,0	22,1	37,4	17,0
	Feldolgozóipar	7,4	-59,7	-129,0	-26,9

A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy több mint négy évtized (1961–2003) átlagában a gazdasági növekedés öthatodát a termelékenységemelkedés biztosította. Ugyanakkor a létszám bővítésnek tendenciálisan növekvő súlya volt: 1991 után már a gazdasági növekedés háromnyolcada nem a termelékenységemelkedésnek tudható be.

Másként alakult a helyzet a feldolgozóiparban. Itt csak az első olajárrobbanás előtti időszakban volt némi szerepe a létszám bővítésnek, a továbbiakban a foglalkoztatottak száma jelentősen csökkent, különösen 1991 után, s az egész vizsgált időszakban a termelékenység emelkedése több mint 25 százalékkal haladta meg a hozzáadott érték volumenének növekedését, sőt 1991 után már több mint 125 százalékkal. A termelés hatékonysága szempontjából ez kétségtelenül pozitív eredmény.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy ez olyan körülmények között ment végbe, amikor az Európai Unióban nemcsak a gazdaság egészének növekedése las-

sult le, hanem a feldolgozóiparé is, sőt utóbbi még erősebben.⁵ Úgy is fogalmazhatunk, hogy az első olajárrobbanás után az Európai Unióban a feldolgozóipar mind kevésbé töltötte be húzóágazat funkcióját, ahhoz hasonlóan, mint azt a német gazdaság esetében korábban már láttuk (ifj. Simon [2006]).

A gazdasági növekedés lassulása és a feldolgozóipari létszámcsökkenés kihatott a munkanélküliség alakulására is, ami napjainkban az Unió egyik legkomolyabb társadalmi-gazdasági problémája. Ugyanakkor a foglalkoztatottak és eltartottak aránya alapján a probléma nem érzékelhető. A szóban forgó mutató 2003-ban nem volt rosszabb, mint 1960-ban (1,33), sőt valamivel jobb, mint például 1991-ben (1,40).⁶ A magyarázat feltehetőleg az, hogy az Unió országaiban jelenleg a népesség korábnál nagyobb hányada keres munkát. Egyes országokban azonban, mint például Németországban nemcsak erről van szó (ifj. Simon [2006]).

Áttérve a növekedési mechanizmus tényezőinek részletesebb vizsgálatára két modellt használok fel: a standard neoklasszikus Solow–Swan-modellt, továbbá egy endogén modellt. Mindkét modell elsőfokú homogén, vagyis alkalmazása nem vezet közgazdaságilag abszurd eredményekhez (Solow [1994]).

A standard neoklasszikus modell (Solow [1956]) felírható a következő alakban: $Y = A_0 K^\alpha L^{1-\alpha} e^{\lambda \Delta t}$, ahol Y a kibocsátás, A_0 a hatékonysági szorzó, K az állótőke, L a munka, t az idő, Δt a valamely kezdeti időponttól (t_0) eltelt évek száma ($t-t_0$), α , $1-\alpha$ és λ a kibocsátás állótőke, munka és idő szerinti rugalmassága.⁷ A modell feltételezi, hogy egyensúlyi helyzetben az α paraméter megegyezik a profithányaddal (az amortizációt is tartalmazó profit részarányával a GDP-ből), amit a fejlett tőkés országok vonatkozásában egyharmadnak szokás tekinteni. Ezért csak a kibocsátás idő szerinti rugalmasságát (λ), más néven a TFP-t (total factor productivity) kell becsülni.

A becsléshez (OLS) felhasznált /2/ összefüggésben ε a logaritmikus maradéktag.

$$\Delta \ln(Y/L) - 1/3 \Delta \ln(K/L) = \lambda \Delta t + \varepsilon. \quad /2/$$

Az $1/3 \Delta \ln(K/L)$ kifejezés a tőkeintenzitás változásának effektusát fejezi ki, ami az ún. tárgyiasult technikai haladás. Ily módon a termelékenység változását a standard neoklasszikus modell két tényező, a teljes tényezőtermelékenység (TFP) és a tárgyia-

⁵ A Függelékben közölt adatok alapján kiszámítható, hogy a vizsgált időszakot (1961–2003) tekintve a feldolgozóipar 7 százalékkal fejlődött lassabban, mint az Európai Unió gazdaságának egésze. Az első olajárrobbanás előtt a helyzet lényegesen más volt: 17 százalékkal volt gyorsabb a növekedés a feldolgozóiparban. Ezt követően azonban 30 (1974–1991), majd 35 százalékos (1992–2003) növekedési ütemkülönbség keletkezett a feldolgozóipar hátrányára.

⁶ Összehasonlításlal megjegyezem, hogy hazánkban jelenleg ez az arány 1,5 körüli érték.

⁷ Valamely adott időpontban (esetünkben évben) Δt nulla, ezért a $\lambda \Delta t$ komponens csak akkor különbözik nullától, ha a modellt idősoros vizsgálathoz használjuk fel. A következőkben erről van szó, lásd a /2/ összefüggést, ezért itt $\lambda \Delta t$, továbbá minden logaritmizált változó vonatkozásában időbeli differenciákat képezek (például 1961-1960, 1962-1960 stb.).

sult technikai haladás hatásának tulajdonítja. A regresszióanalízist a legkisebb négyzetek módszerével elvégezve a TFP értékére a 7. táblázatban összefoglalt eredményeket kaptam.

7. táblázat

A teljes tényezőtermelékenység (TFP) az Európai Unióban

Időszak	Megfigyelések száma	TFP (százalék)		R ²	
		Nemzetgazdaság	Feldolgozóipar	Nemzetgazdaság	Feldolgozóipar
1961–2003	43	1,67	2,22	0,732	0,922
1961–1973	13	2,84	3,14	0,996	0,972
1974–1990	17	0,77	1,31	0,917	0,897
1991–2003	13	0,63	1,41	0,883	0,840

A teljes tényezőtermelékenység az Európai Unióban, Németországhoz hasonlóan rendkívül instabil mutató. Fajlagos nagysága az egyes időszakokban igen nagy mértékben változott, mind makroszinten, mind pedig a feldolgozóiparban. A gazdaság húzóágazatában, a feldolgozóiparban értéke magasabb volt a nemzetgazdasági átlagnál.

Hogy teljesebb képet kapjunk a termelékenységet befolyásoló tényezőknek a neoklasszikus modell szerinti szerepéről átrendeztem a /2/ összefüggést. Az ily módon nyert vizsgálati eredményeket a 8. táblázat tartalmazza.

$$\Delta \ln(Y/L) = 1/3 \Delta \ln(K/L) + \lambda \Delta t + \Delta \epsilon. \quad /2a/$$

A /2a/ összefüggésben a termelékenység növekedése három fő komponensre bontva szerepel. Az első komponens a tárgyiasult technikai haladás, a második a teljes tényezőtermelékenység, a harmadik a logaritmikus maradéktag ($\Delta \epsilon$). A TFP biztosította a termelékenységnövekedés nagyobb részét az egész vizsgált több, mint negyvenéves időszakban mind nemzetgazdaságilag, mind pedig a feldolgozóiparban.

Az egyik legnagyobb probléma a neoklasszikus modell kapcsán az, hogy nem ismeretesek a teljes tényezőtermelékenység alakulásának konkrét okai.⁸ Elsősorban ezt a problémát igyekeznek elhárítani az endogén növekedési modellek. A leginkább kézenfekvő magyarázat az, hogy nem elegendő csak a fizikai tőkét (állótőkét) figyelembe venni, mert a modern gazdaságban nagyon jelentős szerepe van a humántőkének, a dolgozók képzettségének és a kutató-fejlesztő tevékenységnek. Lényegében ez

⁸ A neoklasszikus modellel kapcsolatos kritikai észrevételeket lásd például Simon [2005].

az elképzelés kapott konkrét alakot a szakirodalomból ismert endogén növekedési modellekben (például *Romer* [1986], [1994], *Lucas* [1988], *Mankiw–Romer–Weil* [1992], *Barro–Sala-i-Martin* [2004]).⁹

8. táblázat

A termelékenységnövekedés tényezői az Európai Unióban a neoklasszikus modell szerint

Időszak	Mutató*	Nemzetgazdaság				Feldolgozóipar			
		$\Delta \ln(Y/L)$	$1/3\Delta \ln(K/L)$	$\lambda \Delta t$	$\Delta \varepsilon$	$\Delta \ln(Y/L)$	$1/3\Delta \ln(K/L)$	$\lambda \Delta t$	$\Delta \varepsilon$
1961–2003	A	0,0243	0,0105	0,0167	-0,0029	0,0330	0,0129	0,0232	-0,0031
	B	100,0	43,2	68,7	-11,9	100,0	39,1	70,3	-9,4
1961–1973	A	0,0445	0,0160	0,0284	0,0001	0,0507	0,0171	0,0314	0,0022
	B	100,0	36,0	63,8	0,2	100,0	33,7	61,9	4,4
1974–1990	A	0,0181	0,0095	0,0077	0,0009	0,0261	0,0118	0,0131	0,0012
	B	100,0	52,5	42,5	5,0	100,0	45,2	50,2	4,6
1991–2003	A	0,0121	0,0061	0,0063	-0,0003	0,0242	0,0100	0,0141	0,0001
	B	100,0	50,4	52,1	-2,5	100,0	41,3	58,3	0,4

*A= évi átlag; B = százalék.

Tanulmányomban olyan endogén modellt használok fel (*Simon* [2005]), amely lehetőséget ad nemcsak az alapvető növekedési tényezők (a fizikai és a humántőke) szerepének értékelésére, hanem arra is, hogy a tényezők együttes hatékonyságát (joint factor efficiency – JFE) összehasonlítsuk a világszínvonallal, mivel a modell szerkezete és paraméterei 131 ország adatai alapján kerültek meghatározásra, ily értelemben világmodellről van szó. A modell általános alakja: $Y = gM \exp[F_K(G_I + G_M + G_{HR})]$, ahol Y a kibocsátás volumene, nevezetesen a GDP, illetve a hozzáadott érték USA dollárban, vásárlóerő-paritáson, M a munkaévek száma, a g paraméter az egy munkaév alatt állótőke nélkül előállított kibocsátás,¹⁰ F_K a tőkeintenzitás függvény (közelítően a K/L hányados természetes alapú logaritmus), K az állótőke, L a foglalkoztatottak száma, G_I , G_M , G_{HR} a kibocsátás tőkeintenzitás szerinti rugalmasságát meghatározó függvények, amelyek a fizikai és a humántőke kombinált hatását, a technikai haladás mechanizmusát képezik le, s lényegében a neoklasszikus modell α konstansának helyébe lépnek.¹¹

⁹ A korábbi endogén modellek kritikai értékelését lásd többek között *Solow* [1994] és *Jones* [1995].

¹⁰ 1985-ös árszinten 363 USA dollár. Az 1995-ös árakon megadott gazdasági mutatókat (lásd a Függelékben) amerikai adatok alapján a következő indexek (1995/1985) felhasználásával számítottam át 1985-ös árszintre: GDP 1,331, feldolgozóipari hozzáadott érték 1,187, állótőke 1,31.

¹¹ Ismertetésüket lásd *Simon* [2005] és *ifj. Simon* [2006].

A modell paramétereit adottnak tekintjük.¹² A tényezők együttes hatékonyságát vizsgálva oly módon járunk el, hogy a modell jobboldalába az Európai Unió tényező értékeit (lásd a Függelékben) helyettesítjük be, s az ily módon meghatározott termelékenységet hasonlítjuk össze a ténylegessel (logaritmizált alakban). A világszinttől való eltérések globális jellemzésére bevezetünk egy szorzótényezőt (a), amelynek értékét (\hat{a}) itt is a közönséges legkisebb négyzetek módszerével becsüljük (G az endogén modell jobb oldala, ε a maradéktag). Az \hat{a} paraméter értéke 1, ha az Európai Unióban a tényezők együttes hatékonysága nem tér el a világszinttől. Képletben:

$$\ln(Y/M) = \hat{a} \ln(G/M) + \varepsilon. \quad /3/$$

9. táblázat

Az együttes tényező hatékonyság (JFE) az Európai Unióban a világszinthez viszonyítva

Időszak	Megfigyelések száma	Nemzetgazdaság				Feldolgozóipar			
		\hat{a}	$se(\hat{a})$	t -hányados	R^2	\hat{a}	$se(\hat{a})$	t -hányados	R^2
1961–2003	43	1,02	0,16	6,32	0,972	1,02	0,16	6,32	0,990
1961–1973	13	1,04	0,33	3,16	0,978	1,02	0,32	3,16	0,966
1974–1990	17	1,05	0,28	3,74	0,911	1,04	0,28	3,74	0,965
1991–2003	13	1,07	0,34	3,16	0,924	1,06	0,34	3,16	0,956

A 9. táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy az együttes tényezőhatékonyság az Európai Unióban nem tért el szignifikánsan a világszínvonalától, sem nemzetgazdaságilag, sem a feldolgozóiparban. Ez az állítás közvetlenül alátámasztható egy olyan teszttel, amelynek hipotézispárja $H_0 : a = 1$ és $H_1 : a \neq 1$. Ekkor a t -statisztika a következőképp módosul: $\frac{\hat{a} - 0}{se(\hat{a})}$ helyett, ahol, mint a 9. táblázatban azt teszteljük, hogy a szigni-

fikánsan eltér-e 0-tól, az $\frac{\hat{a} - 1}{se(\hat{a})}$ statisztika áll, ahol a nullhipotézis az, hogy a megfelelő

együttható (a) lehet-e 1. A nullhipotézis fennállása esetén ez a statisztika is közelítőleg t -eloszlást követ. Esetünkben nagyon kis t értékek adódnak, amelyek statisztikailag alátámasztják, hogy a nem tér el lényegesen 1-től (a legnagyobb t -hányados 0,21).

A vizsgálati eredmények szerint az Európai Unióban az együttes tényezőhatékonyság időben sem romlott. Mivel magyarázható akkor termelési oldalról az 1960-es évek gyors gazdaságfejlődésének lefékeződése a későbbi időszakokban?

¹² Az Európai Unió országai szerepeltek (116 más országgal együtt) a világmodell paramétereinek becslése során.

Több ok jelölhető meg:

1. lassult a termelési tényezők volumenének növekedése,
2. kimerültek a háború utáni alacsony kapacitáskihasználással kapcsolatos tartalékok,
3. magasabb fejlődési szakaszban másként működik a növekedési mechanizmus, ami többnyire a lassúbb növekedés irányában hat.

Ami az első okot illeti, az Európai Unió legfontosabb termelési tényezőinek dinamikáját a 10. táblázat tartalmazza. Megállapítható, hogy az 1960-es évekhez képest a továbbiakban nagymértékben csökkent az állótőke, továbbá a kutatás-fejlesztés növekedési üteme. Némi javulás csak a képzettség, valamint nemzetgazdasági szinten a foglalkoztatottak száma vonatkozásában figyelhető meg. A legsúlyosabb következményei feltehetőleg az állótőke-növekedés lassulásának voltak, ami szorosan összefüggött a beruházások növekedési ütemének az előzőekben már tárgyalt lefékezésével. (Lásd az 1. táblázatot.)

10. táblázat

A termelési tényezők dinamikája az Európai Unióban
(évi átlagos változás, százalék)

Időszak	Nemzetgazdaság				Feldolgozóipar		
	<i>L</i>	<i>K</i>	<i>H/L</i>	<i>R_{t-2}</i>	<i>L</i>	<i>K</i>	<i>R_{t-2}</i>
1961–2003	0,45	3,73	0,82	4,51	-0,72	3,30	4,38
1961–1973	0,28	5,22	0,58	6,75	0,49	5,78	6,75
1974–1991	0,49	3,44	1,03	3,58	-0,98	2,59	3,50
1992–2003	0,58	2,55	0,76	3,50	-1,63	1,73	3,18

A második ok a hatékonysági adatok alapján érzékelhető. Bonyolultabb a helyzet a harmadikként említett okkal. A neoklasszikus növekedési modell feltételezi a tényezők csökkenő hozadékát, ami a növekedési ütem lassulása irányában hat. Azonban ugyanebben a modellben szerepel a tényezők teljes termelékenységét jellemző komponens (TFP), amely nincs visszavezetve konkrét ható okokra és az idő függvényében bármilyen értéket felvehet. Ezért a neoklasszikus modell szerint a gazdasági növekedés magasabb fejlettségi szinten lassulhat, változatlan maradhat, de gyorsulhat is. Nem kapunk még közelítően sem választ arra a kérdésre, hogy milyen tényezők idézik elő a gazdasági növekedés lassulását vagy gyorsulását. Mi a helyzet e tekintetben az endogén modell esetében?

Az általam felhasznált endogén modellben a munka hozadéka nem csökkenő, hanem konstans, a tőke (fizikai és humán-) hozadéka az intenzitási szintektől és részben az időtől függően lehetnek csökkenők, konstansok, vagy növekvők, TFP nincs, ugyanakkor külön tényezőként jelenik meg a létszám, a humántényező alapkomponeense, amelynek negatív a hozadéka. A helyzet bonyolultabb, mint a neoklasszikus modell esetében, azonban mód van rá, hogy meghatározzuk azokat a tényezőkombinációkat, a kutatás-fejlesztés és az oktatás hatását is beleértve, amelyek felhasználása esetén a gazdasági növekedés nagy valószínűséggel lassul vagy gyorsul.

A termelékenység emelkedésnek az endogén modell felhasználásával történő elemzéséhez a /3a/ összefüggést használom fel. A vizsgálati eredményeket a 11. táblázat tartalmazza.

$$\Delta \ln(Y/gM) = \Delta F_K(G_I + G_M) + \Delta F_K G_{HR} + \Delta \varepsilon. \quad /3a/$$

A /3a/ összefüggés a termelékenységemelkedést három fő komponensre bontva mutatja be. Az első komponensben a humántőke hatása explicite nem jelenik meg.¹³ Ezzel szemben a második komponens a képzettség és a kutatás-fejlesztés kombinált effektusától függ. A harmadik komponens ($\Delta \varepsilon$) lényegében a nemzetközi hatékonysághoz viszonyított változásokat jelzi.

11. táblázat

A termelékenységnövekedés tényezői az Európai Unióban az endogén modell alapján

Időszak	Mutató*	Nemzetgazdaság				Feldolgozóipar			
		$\Delta \ln(Y/gM)$	$\Delta F_K(G_I + G_M)$	$\Delta F_K G_{HR}$	$\Delta \varepsilon$	$\Delta \ln(Y/gM)$	$\Delta F_K(G_I + G_M)$	$\Delta F_K G_{HR}$	$\Delta \varepsilon$
1961–2003	A	0,0243	0,0230	0,0026	-0,0013	0,0330	0,0264	0,0071	-0,0005
	B	100,0	94,7	10,7	-5,4	100,0	80,0	21,5	-1,5
1961–1973	A	0,0445	0,0334	0,0025	0,0086	0,0507	0,0371	0,0054	0,0082
	B	100,0	75,1	5,6	19,3	100,0	73,2	10,7	16,1
1974–1990	A	0,0181	0,0205	0,0024	-0,0049	0,0261	0,0235	0,0071	-0,0045
	B	100,0	113,3	13,3	-26,6	100,0	90,0	27,2	-17,2
1991–2003	A	0,0121	0,0158	0,0029	-0,0066	0,0241	0,0196	0,0089	-0,0044
	B	100,0	130,6	24,0	-54,6	100,0	81,3	36,9	-18,2

* A = évi átlag; B = százalék.

A 11. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a termelékenységemelkedés az egész vizsgált több mint négy évtizedes időszakban (1961–2003) közelítően a nem-

¹³ A képzettség elsősorban komplementer jellegű, *implicit* tényezőként funkcionál.

zetközi hatékonysági normatíváknak megfelelően ment végbe. Az 1960-as évek gyors termelékenységnövekedésében még volt némi szerepe a háború utáni helyreállítási periódus hatásának. Ezzel szemben az 1973-as olajárrobbanás és még inkább az 1990-es évek óta a termelékenység lassabban nő a nemzetközileg indokolt értékeknél, különösen makroszinten.

A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy a humántőke, nevezetesen a képzettség és a kutató-fejlesztő tevékenység jelentősen elősegítette az Európai Unió gazdaságfejlődését, nemcsak impliciten, hanem expliciten is, különösen a feldolgozóiparban. Kiszámítható, hogy a szóban forgó két tényező kombinált parciális hatása 2003-ban makroszinten 14 százalékkal, a feldolgozóiparban pedig 44 százalékkal növelte meg az Unió termelékenységét és a GDP-t, illetve a hozzáadott értéket.

A gazdaságpolitika szerepe kapcsán célszerű röviden kitérni arra a kérdésre, hogy az euró bevezetése befolyásolta-e, s ha igen milyen irányban az Európai Unió gazdasági növekedését. Erről ad vázlatos képet a 12. táblázat. Megjegyzendő, hogy az Európai Unió itt is az EU 15-öket jelenti. Közülük az eurózónába 1999 óta 11 ország, 2001 óta Görögország belépésével 12 ország, a nem eurózónába három ország (Nagy-Britannia, Dánia és Svédország) tartozik. Az eurózóna adja jelenleg az EU 15-ök GDP-jének 80 százalékát.

Mint a 12. táblázat adataiból látható, 1991-ig nem volt számottevő különbség a két országcsoport átlagos gazdasági növekedése között. Megváltozott a helyzet 1991 után, főként 1992–1998-ban, vagyis az euró bevezetésének előkészítő szakaszában. Ekkor a későbbi eurózóna átlagos növekedése jelentősen elmaradt a másik országcsoportétól. Az euró 1999-es bevezetése után a különbség csökkent, de még mindig számottevő maradt.

12. táblázat

*A gazdasági növekedés évi átlagos üteme az eurózónában és azon kívül
(százalék)*

Megnevezés	1961–1991	1992–1998	1999–2005*	1961–2005*
Európai Unió	3,32	1,88	2,02	2,89
Eurózóna	3,31	1,71	1,94	2,85
Nem eurózóna	3,34	2,60	2,35	3,07

*A 2005-ös év adatai előzetesek.

Forrás: OECD [1970–2005]; New Cronos Eurostat-adatbázis.

A gazdasági növekedés ütemére nagyon sok tényező hat, mint azt az előzőkben jórészt már láttuk, ezért ebből hiba lenne túlzottan messzemenő következtetéseket

levonni. Megítélésem szerint nem kérdőjelezhető meg az euró bevezetésének gazdasági célszerűsége, azonban ügyelni kell arra, hogy az ennek érdekében alkalmazott gazdaságpolitika ne vezessen a gazdasági növekedés ütemének csökkenéséhez, a világszínvonaltól való fokozott elmaradáshoz.

3. További következtetések

Az Európai Unió (EU 15-ök) eddigi gazdasági fejlődését lényegében ugyanazok a tendenciák, törvényszerűségek jellemzik, mint amelyeket korábban Németország és Japán esetében megfigyelhettünk (ifj. Simon [2006] és Simon–ifj. Simon [2006]). A legfontosabb különbség az, hogy a gazdasági növekedés lassulása az 1973 utáni időszakban az Európai Unióban kisebb mértékű, mint Németországban vagy 1990 után Japánban, ami főként azzal függ össze, hogy az Unióba belépett gazdaságilag kevésbé fejlett országok (Írország, Görögország, Portugália és Spanyolország) az átlagosnál gyorsabban fejlődtek.

A felzárkózó országok gyorsabb fejlődését az Unió által nyújtott támogatás mellett elsősorban a nemzetközi gazdasági viszonyok és a globalizáció nyújtotta lehetőségek kihasználása tette lehetővé. Ismeretes, hogy rendkívül jó eredményt sikerült elérnie Írországnak. Ennek okaival egy korábbi tanulmányban részletesen foglalkoztam (ifj. Simon [2005]). A felzárkózó országok tapasztalatainak beható elemzése különösen fontos hazánk, továbbá más, az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott, vagy csatlakozni kívánó országok számára.

A vizsgálati eredmények valószínűsítik, hogy lehetséges a gazdasági növekedés problematikájának komplex jellegű megközelítése, amely kiterjed a gazdasági folyamatok mindkét alapvető oldalára (kereslet és kínálat), s a hagyományos értelemben vett termelési, illetve növekedési tényezők mellett figyelembe veszi a nemzetközi gazdasági viszonyok (külkereskedelmi cserearányok, valutaárfolyamok, külföldi működő tőke stb.), valamint a gazdaságpolitika hatását a gazdaságfejlődés alakulására.

A komplex analízis alapvető eszköztárát statisztikai ihletésű gazdaságmatematikai modellek képezhetik: egyrészt a szakirodalomból ismert növekedési modellek, elsősorban a világméretű vizsgálat alapján kidolgozott endogén modell (világmodell), másrészt olyan ökonometriai modellek, amelyek révén becsülni lehet a nemzetközi gazdasági viszonyok és a gazdaságpolitika főbb komponenseinek az egyes országok vagy országcsoportok (például EU vagy eurózóna) fejlődésére gyakorolt hatását.

Az Európai Unió növekedési tényezőinek és gazdaságfejlődési problémáinak vizsgálatából az a fő következtetés adódik, hogy a korábbi gyors gazdaságfejlődés

nagymérvű lassulását egymással kombináltnan idézte elő a nemzetközi gazdasági viszonyok kedvezőtlenebbé válása, továbbá egy olyan gazdaságpolitika, amely nem a gyors gazdasági növekedés fenntartását, illetve elősegítését tekintette a legfontosabb gazdaságpolitikai célkitűzésnek. Ez főként az eurózóna meghatározó országaira vonatkozik, amelyek az egész Unió fejlődését alapvetően befolyásolják.

Kutatási eredményeink szerint a lassú gazdasági növekedés meggyorsítása és a munkanélküliség csökkentése nagymértékben függ a gazdaságpolitikai prioritásoktól, nevezetesen attól, hogy áttér-e az Unió egy következetesen növekedésorientált gazdaságpolitikára, amelynek nem az a központi problémája, hogy miként alakul a költségvetési hiány, például fél százalékkal nagyobb-e a kötelezően előírt szintnél,¹⁴ hanem az, hogy mily mértékben sikerül megnövelni a gazdaságfejlődés ütemét és hogyan alakul a munkanélküliség.

Milyen fő vonásokkal kell rendelkeznie a növekedésorientált gazdaságpolitikának? Vizsgálati eredményeim szerint a legfontosabb vonás a beruházásokat és az exportot ösztönző árfolyam- és kamatpolitika, ami megnövelheti a gazdaság versenyképességét, a beruházásokat és a gazdaság húzóágazatát, a feldolgozóipart, s ennek révén meggyorsul a gazdasági növekedés, illetve csökken a munkanélküliség. A kutató-fejlesztő tevékenység magas szintre emelése szintén rendkívül fontos eszköze a versenyképesség és termelékenység növelésének, utóbbi az endogén növekedési modell révén explicite is kimutatható, de megfelelő kamat- és árfolyam-politika nélkül nem biztosítja a gazdasági növekedés meggyorsítását, mint azt Németország és Japán példája bizonyítja. Az olyan országokban, mint hazánk kulcsfontosságú a külföldi működő tőke bevonásának ösztönzése, ami különösen Írország példáján látható.

A hatékony növekedésorientált gazdaságpolitika a monetáris eszközök (kamat és árfolyam) célirányos felhasználása mellett nem nélkülözheti a költségvetési, illetve fiskális segítséget sem. Ide sorolható például az autópálya-építés, a kutató-fejlesztő tevékenység, továbbá az oktatás támogatása. Rendkívül fontos a beruházásokat ösztönző adópolitika és más hasonló intézkedések. Mindez kétségtelenül növeli az állami kiadásokat, vagy csökkenti, legalábbis rövid távon a költségvetési bevételeket, de közép- vagy hosszabb távon többnyire bőségesen megtérül a gazdasági növekedés ütemének megőrzése, vagy meggyorsítása révén.

Mit lehet mondani az adott vonatkozásban az Európai Unióban napjainkban alkalmazott gazdaságpolitikáról? Az infláció leszorítása és a valutastabilitás biztosítása önmagukban véve kétségtelenül helyes célkitűzések, de túlhajtott erőltetésük súlyos következményekkel jár. Az ilyen gazdaságpolitika kapcsán alkalmazott viszonylag magas kamatok negatívan hatnak a beruházásokra, s ennek révén a gazdasági növekedés szempontjából kulcsfontosságú állótőke felújítására és bővítésére, továbbá

¹⁴ Az embernek önkéntelenül a nem éppen szép emlékü kötelező tervutasításos rendszer jut az eszébe, amit hazánkban már 1968-ban eltöröltek.

egyensúlyi (vásárlóerő-paritások) szint fölé emelkedhet a valutaárfolyam, mint az például Németország esetében történt, ami lefékezi az exportot és negatív hatást gyakorol a beruházásokra, s mindennek révén a modern gazdaság húzóágazatára, a feldolgozóiparra. Hogy mily mértékben lassulhat le ily helyzetben a gazdasági növekedés arról sajnos nemcsak a német, hanem az egész eurózóna gazdaságfejlődése tanúskodik.

A kutatási eredményeket figyelembe véve állítható, hogy az Európai Unió napjainkban válaszut elé érkezett. Az egyik út az eddigi gazdaságpolitika folytatása. Ebben az esetben a gazdasági növekedés üteme továbbra is alacsony marad és elmarad a fő versenytársaktól: az Egyesült Államoktól, s még inkább Kínától. Utóbbiak egyre inkább megnövelik előnyüket velünk szemben. Ugyanakkor nem csökken, hanem tovább növekszik a munkanélküliség, ami magában rejti a szociális feszültségek kiéleződésének veszélyét. A másik út: áttérés a növekedésorientált gazdaságpolitikára, a gazdasági növekedés első számú prioritásként történő elismerése. Ez esetben sem várható, hogy a növekedési ütem tekintetében utolérjük Kínát, de az Egyesült Államokhoz viszonyított további térvésztes valószínűleg elkerülhető. Talán ennél is fontosabb, hogy csökkenhet a munkanélküliség, elhárítható a szociális robbanás veszélye. Jó lenne remélni, hogy az Unió vezetői felismerik a kialakult helyzet veszélyeit, és idejében meghozzák a szükséges döntéseket.

Függelék

F1. táblázat

Az Európai Unió főbb nemzetgazdasági és feldolgozóipari mutatói, 1960–2003

Év	Y	N	L	K	I	H/L	R _{t-2}	Z	O _{t-1}	Y	L	K	R _{t-2}
	10 ⁹ dollár	10 ⁶ fő			10 ⁹ dollár		év/fő	10 ³ fő	10 ⁶ hektár	10 ⁶ tonna	10 ⁹ dollár	10 ⁶ fő	10 ⁹ dollár
Nemzetgazdaság										Feldolgozóipar			
1960	2 441	298,5	128,2	7 986	533	6,31	148	94,8	464	502	38,2	1 044	104
1961	2 581	301,2	130,5	8 386	586	6,32	158	94,7	530	530	39,1	1 112	110
1962	2 700	304,3	129,9	8 813	620	6,33	168	94,6	683	556	39,6	1 188	118
1963	2 825	307,7	129,9	9 268	648	6,33	180	94,3	1 036	582	39,9	1 260	126
1964	2 990	310,0	130,8	9 479	705	6,34	192	93,5	1 572	630	40,1	1 341	135
1965	3 120	312,7	131,2	10 284	732	6,35	205	92,8	2 107	666	40,5	1 434	144
1966	3 240	315,1	131,2	10 836	771	6,42	220	91,8	2 335	695	40,5	1 501	154

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Év	Y	N	L	K	I	H/L	R _{t-2}	Z	O _{t-1}	Y	L	K	R _{t-2}	
	10 ⁹ dollár	10 ⁶ fő			10 ⁹ dollár		év/fő	10 ³ fő	10 ⁶ hektár	10 ⁶ tonna	10 ⁹ dollár	10 ⁶ fő	10 ⁹ dollár	10 ³ fő
	Nemzetgazdaság							Feldolgozóipar						
1967	3 354	317,1	130,1	11 401	799	6,49	235	91,6	2 557	712	39,7	1 585	164	
1968	3 533	319,0	129,9	11 993	842	6,55	252	90,8	2 723	773	39,7	1 664	177	
1969	3 746	321,2	131,1	12 615	902	6,62	268	90,9	2 987	844	40,7	1 749	188	
1970	3 940	323,5	131,7	13 284	955	6,69	286	89,6	3 552	891	41,3	1 843	201	
1971	4 079	325,8	131,7	13 988	990	6,73	305	87,2	3 933	910	41,1	1 952	214	
1972	4 257	327,8	131,4	14 721	1 030	6,76	327	87,0	4 207	955	40,3	2 061	229	
1973	4 517	329,7	133,0	15 478	1 082	6,80	346	86,6	4 660	1 034	40,7	2 168	243	
1974	4 613	331,2	133,8	16 262	1 075	6,83	366	86,6	4 612	1 055	41,1	2 274	257	
1975	4 573	332,6	132,5	17 002	1 024	6,87	372	86,4	4 509	1 002	40,1	2 363	262	
1976	4 796	333,7	131,9	17 710	1 045	6,98	381	86,0	4 435	1 069	39,3	2 439	267	
1977	4 919	334,7	133,3	18 425	1 061	7,09	394	86,0	4 331	1 093	38,4	2 514	275	
1978	5 065	337,3	133,6	19 135	1 072	7,19	403	86,2	4 131	1 112	38,2	2 583	282	
1979	5 245	338,5	135,0	19 856	1 119	7,30	414	86,0	4 139	1 152	38,1	2 652	290	
1980	5 320	340,0	135,2	20 596	1 149	7,41	430	85,7	4 052	1 148	37,7	2 719	300	
1981	5 321	341,2	134,0	21 321	1 100	7,47	446	85,7	3 946	1 132	36,3	2 790	311	
1982	5 365	341,5	133,2	22 017	1 073	7,54	462	85,7	3 857	1 112	35,2	2 845	321	
1983	5 452	342,3	133,2	22 678	1 092	7,60	490	85,3	3 818	1 122	34,0	2 895	340	
1984	5 570	342,8	133,5	23 336	1 102	7,67	508	85,5	3 785	1 150	33,5	2 939	351	
1985	5 719	343,4	134,2	23 974	1 127	7,73	524	85,4	3 758	1 180	33,4	2 987	361	
1986	5 881	344,1	135,7	24 619	1 155	7,79	542	85,3	3 673	1 201	33,3	3 042	377	
1987	6 043	344,8	137,3	25 272	1 226	7,84	562	85,3	3 600	1 216	33,3	3 104	392	
1988	6 300	345,9	139,8	25 994	1 332	7,90	588	84,9	3 531	1 281	33,6	3 176	412	
1989	6 521	347,3	142,0	26 805	1 416	7,95	610	84,7	3 677	1 332	34,0	3 261	428	
1990	6 709	349,4	145,2	27 422	1 475	8,01	636	84,5	3 845	1 366	34,5	3 353	444	
1991	7 011	367,3	153,0	29 056	1 516	8,18	652	88,5	4 034	1 386	36,3	3 481	451	
1992	7 095	369,0	151,8	29 915	1 503	8,26	674	87,9	4 151	1 379	34,7	3 571	461	
1993	7 068	370,6	149,5	30 742	1 408	8,33	744	87,3	4 280	1 328	33,2	3 641	511	
1994	7 266	371,7	149,3	31 494	1 438	8,41	770	86,7	4 418	1 391	31,8	3 687	523	
1995	7 443	372,9	150,4	32 229	1 490	8,48	785	85,5	4 572	1 426	31,1	3 725	531	
1996	7 568	373,9	151,3	32 984	1 516	8,54	813	86,0	4 741	1 421	30,7	3 766	544	
1997	7 764	374,9	152,7	33 475	1 563	8,60	829	86,1	4 935	1 473	30,6	3 819	554	
1998	7 989	375,7	155,0	34 534	1 668	8,66	842	85,7	4 815	1 523	31,1	3 878	562	
1999	8 216	376,7	158,0	35 399	1 751	8,72	855	85,4	4 704	1 541	31,1	3 950	573	
2000	8 513	378,1	160,9	36 327	1 827	8,78	885	85,0	4 600	1 609	31,1	4 027	592	

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Év	<i>Y</i>	<i>N</i>	<i>L</i>	<i>K</i>	<i>I</i>	<i>H/L</i>	<i>R_{t-2}</i>	<i>Z</i>	<i>O_{t-1}</i>	<i>Y</i>	<i>L</i>	<i>K</i>	<i>R_{t-2}</i>
	10 ⁹ dollár	10 ⁶ fő		10 ⁹ dollár		év/fő	10 ³ fő	10 ⁶ hektár	10 ⁶ tonna	10 ⁹ dollár	10 ⁶ fő	10 ⁹ dollár	10 ³ fő
	Nemzetgazdaság							Feldolgozóipar					
2001	8 681	379,8	163,4	37 308	1 842	8,84	928	84,3	4 505	1 562	31,1	4 106	624
2002	8 775	381,4	164,4	38 305	1 815	8,90	961	84,0	4 412	1 614	30,6	4 189	641
2003	8 864	381,9	164,0	39 309	1 833	8,96	985	83,7	4 329	1 615	29,8	4 278	657
1991*	6 715	351,3	145,2	28 475	1 453	–	–	84,1	–	1 368	34,1	3 436	–

*A volt NDK nélkül.

Megjegyzés. Az adatok itt és a következő táblázatban az EU 15-ökre vonatkoznak, ezen belül 1990-ig Nyugat-Németországra. Az elemzéshez fontos mutatókat 1991-re a volt NDK nélkül is közöljük. Az értékadatok (*Y*, *K*, *I*) 1995. évi USA dollárban, vásárlóerő-paritáson kerültek meghatározásra az Eurostat frissített adatait figyelembe véve (1 USD = 0,839 PPS). *Y* a GDP (nemzetgazdaság), illetve hozzáadott érték (feldolgozóipar). *K* az évi átlagos bruttó állóteke (lakásokkal), *I* az állóteke beruházások. *N* a népesség, *L* a foglalkoztatottak évi átlagos száma, *H* a képzési évek száma (a 15 éven felüli népesség vonatkozásában). *R_{t-2}* a kutató-fejlesztő tudósok és mérnökök száma, kétéves hatáskésést figyelembe véve. *Z* a termőföld, *O_{t-1}* az olaj- és földgázvagyron a tárgyévvel megelőző év végén olajtonnában.

Forrás: UN [1963–1992], [1965–2002], [1965–2004], [1984–2005]; OECD [1969–2005], [1970–2005], [1983–1997]; ILO [1965–2004]; UNESCO [1970–1999]; FAO [1961–2004]; Barro-Lee [2000]; Heston-Summers-Aten [2002]; New Cronos Eurostat-adatbázis.

F2. táblázat

A keresletet és kínálatot meghatározó néhány főbb mutató az Európai Unióban és Németországban

Év	Export	Import	<i>C</i>	GDP deflátor (1995=1)	Árindexek (1995=1)				<i>P_t</i>		<i>V_t</i>		<i>U</i> ezer fő
	millárd dollár				<i>P_E</i>	<i>P_I</i>	<i>P_M</i>	<i>P_{CP}</i>	EU	NSZK	EU	NSZK	
1960	299	289	1 836	0,139	0,241	0,235	0,206	0,145	1	1	1,810	1,730	3 252
1961	316	310	1 937	0,143	0,239	0,231	0,213	0,149	1,009	1,033	1,750	1,690	2 772
1962	331	331	2 041	0,149	0,240	0,235	0,219	0,154	0,996	1,054	1,680	1,560	2 660
1963	353	361	2 154	0,154	0,245	0,236	0,222	0,158	1,012	1,038	1,630	1,540	2 623
1964	385	394	2 245	0,161	0,251	0,245	0,228	0,164	0,999	1,041	1,570	1,510	2 387
1965	417	422	2 340	0,168	0,256	0,253	0,235	0,172	0,987	1,036	1,540	1,490	2 692
1966	449	450	2 433	0,174	0,260	0,255	0,238	0,178	0,994	1,042	1,480	1,480	2 851
1967	472	471	2 523	0,177	0,264	0,249	0,240	0,181	1,034	1,060	1,480	1,500	3 535
1968	523	518	2 615	0,182	0,270	0,258	0,233	0,185	1,020	1,051	1,610	1,540	3 505
1969	584	587	2 759	0,192	0,283	0,268	0,243	0,193	1,030	1,056	1,590	1,540	3 120
1970	634	647	2 880	0,205	0,299	0,282	0,259	0,203	1,034	1,097	1,590	1,400	2 922
1971	681	683	3 036	0,220	0,309	0,292	0,275	0,217	1,032	1,125	1,43	1,300	3 239

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Év	Export	Import	C	GDP deflátor (1995=1)	Árindexek (1995=1)				P_i		V_i		U ezer fő
	millárd dollár				P_E	P_I	P_M	P_{CP}	EU	NSZK	EU	NSZK	
1972	734	746	3 182	0,234	0,318	0,295	0,287	0,228	1,051	1,141	1,390	1,180	3 699
1973	814	826	3 340	0,250	0,343	0,323	0,302	0,244	1,035	1,096	1,240	0,980	3 418
1974	869	849	3 409	0,276	0,420	0,425	0,332	0,271	0,964	1,040	1,200	0,968	3 737
1975	839	806	3 487	0,309	0,449	0,452	0,368	0,303	0,969	1,082	1,140	0,944	5 618
1976	923	895	3 617	0,335	0,485	0,498	0,390	0,330	0,950	1,062	1,230	0,990	6 476
1977	977	917	3 694	0,364	0,571	0,534	0,423	0,360	0,933	1,061	1,180	0,934	7 128
1978	1 031	959	3 815	0,392	0,524	0,541	0,456	0,385	0,944	1,098	1,060	0,834	7 585
1979	1 099	1 052	3 952	0,426	0,568	0,596	0,490	0,419	0,929	1,062	0,959	0,793	7 652
1980	1 112	1 071	4 030	0,470	0,640	0,685	0,532	0,465	0,911	1,000	0,918	0,818	8 326
1981	1 155	1 044	4 053	0,514	0,701	0,782	0,568	0,514	0,874	0,945	1,130	1,070	10 853
1982	1 172	1 060	4 097	0,560	0,757	0,836	0,623	0,561	0,833	0,953	1,250	1,170	12 940
1983	1 204	1 072	4 155	0,602	0,799	0,881	0,667	0,603	0,884	0,963	1,370	1,230	14 807
1984	1 297	1 138	4 220	0,638	0,854	0,947	0,701	0,642	0,879	0,947	1,500	1,390	15 596
1985	1 357	1 192	4 318	0,672	0,890	0,976	0,742	0,676	0,889	0,948	1,540	1,460	15 295
1986	1 372	1 252	4 472	0,706	0,844	0,868	0,792	0,697	0,948	1,056	1,190	1,070	16 289
1987	1 427	1 352	4 634	0,732	0,839	0,851	0,813	0,721	0,961	1,097	1,020	0,891	16 434
1988	1 509	1 468	4 829	0,760	0,861	0,865	0,837	0,746	0,971	1,097	0,988	0,886	15 442
1989	1 623	1 596	4 969	0,796	0,907	0,915	0,861	0,782	0,967	1,072	1,04	0,960	14 276
1990	1 731	1 692	5 080	0,841	0,915	0,917	0,892	0,819	0,973	1,079	0,898	0,831	13 505
1991	1 758	1 782	5 399	0,879	0,925	0,927	0,912	0,866	0,973	1,072	0,911	0,858	15 016
1992	1 820	1 844	5 496	0,916	0,927	0,923	0,938	0,905	0,979	1,094	0,861	0,787	16 724
1993	1 850	1 797	5 493	0,948	0,954	0,944	0,957	0,941	0,985	1,113	0,963	0,822	18 176
1994	2 017	1 935	5 582	0,972	0,969	0,965	0,966	0,970	0,979	1,118	0,958	0,804	18 625
1995	2 182	2 069	5 710	1	1	1	1	1	0,975	1,130	0,889	0,710	17 493
1996	2 291	2 158	5 775	1,025	0,998	1,004	1,022	1,027	0,969	1,125	0,889	0,753	18 159
1997	2 521	2 363	5 883	1,045	1,025	1,037	1,026	1,049	0,964	1,105	0,971	0,875	18 139
1998	2 688	2 601	6 052	1,066	1,031	1,038	1,035	1,067	0,969	1,130	0,986	0,887	16 775
1999	2 834	2 801	6 248	1,081	1,031	1,042	1,036	1,081	0,965	1,133	1,04	0,980	15 996
2000	3 175	3 114	6 405	1,098	1,070	1,112	1,037	1,103	0,938	1,082	1,17	1,11	14 396
2001	3 275	3 185	6 562	1,125	1,087	1,148	1,059	1,129	0,923	1,080	1,21	1,16	13 637
2002	3 327	3 226	6 679	1,156	1,082	1,108	1,068	1,145	0,952	1,104	1,13	1,10	14 344
2003	3 351	3 304	6 776	1,184	1,071	1,094	1,081	1,177	0,955	1,115	0,958	0,928	14 703
1991*	1 818	1 759	5 220	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

*A volt NDK nélkül.

Megjegyzés. A külön nem jelölt rovatoknál az adatok az Európai Unióra vonatkoznak. C a fogyasztás (személyi és közületi), U a munkanélküliek száma. Az export és az import az árú és szolgáltatáskivitel, illetve

-behozatal. Az árindexeket az OECD Nemzetgazdasági Számlái alapján határoztuk meg. P_E az export, P_I az import, P_M a feldolgozóipari hozzáadott érték, P_{CP} a személyi fogyasztás árindexe. P_T a külkereskedelmi cserearány (terms of trade) mutatója, V_t a valutaárfolyam, nevezetesen a tényleges és a vásárlóerő-paritásos érték hányadosa nemzeti valuta/USA dollár, illetve az eurózóna vonatkozásában 1999-től euró/USA dollár alapon.

Forrás: lásd az előző táblázatnál, továbbá Mitchell [2003] 166–170. old.

Irodalom

- BARRO, R. J. – LEE, J. [2000]: *International data on educational attainment: Updates and implications*. Center for International Development at Harvard University, Cambridge, Massachusetts. CID Working Paper. 42. sz. Appendix Data Tables. www.cid.harvard.edu
- BARRO, R. J. – SALA-I-MARTIN, X. [2004]: *Economic growth*. MIT Press. Cambridge, Massachusetts.
- DARVAS ZS. – SZAPÁRY GY. [2004]: Konjunktúraciklusok együttmozgása a régi és új EU-tagországokban. *Közgazdasági Szemle*. 51. évf. 5. sz. 415–448. old.
- ERDŐS T. [2004]: Mekkora lehet Magyarországon a fenntartható gazdasági növekedés üteme? *Közgazdasági Szemle*. 51. évf. 5.sz. 389–414. old., 6. sz. 530–559. old.
- FAO [1961–2005]. *Production yearbook*. Paris.
- HARRISON, G. W. – RUTHERFORD, T.F. – WOOTON, I. [1989]: The economic impact of the European Community. *American Economic Review*. 79. évf. 2. sz. 288–294. old.
- HESTON, A. – SUMMERS, R. – ATEN, B. [2002]: *The Penn World Table version 6.1*. Center for International Comparisons at the University of Pennsylvania (CICUP). Philadelphia.
- HORVÁTH Á. – SZALAI Z. [2001]: A kevésbé fejlett EU-országok konvergenciájának tapasztalatai. *Közgazdasági Szemle*. 48. évf. 7–8. sz. 640–658. old.
- ILO [1965–2004]. *Yearbook of labour statistics*. Geneva.
- JONES, CH. I. [1995]: R&D-based models of economic growth. *Journal of Political Economy*. 103. évf. 4. sz. 759–784. old.
- LUCAS, R. E., Jr. [1988]: On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 22. évf. 1. sz. 3–42. old.
- MANKIW, N. G. – ROMER, D. – WEIL, D. N. [1992]: A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*. 107. évf. 2. sz. 407–437. old.
- MITCHELL, B.R. [2003]: *International historical statistics: Europe 1750–2000*. Palgrave Macmillan, Houndmills. Basingstoke. Hampshire, New York.
- NONNEMAN, W. – VANHOUDT, P. [1996]: A further augmentation of the Solow model and the empirics of economic growth for OECD countries. *Quarterly Journal of Economics*. 111. évf. 3. sz. 943–953. old.
- OECD [1969–2005]. *Labour force statistics*. Paris.
- OECD [1970–2005]. *National accounts*. Paris.
- OECD [1983–1997]. *Flows and stocks of fixed capital*. Paris.
- ROMER, P. M. [1986]: Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy*. 94. évf. 5. sz. 1002–1037. old.

- ROMER, P. M. [1994]: The origins of endogenous growth. *Journal of Economic Perspectives*. 8. évf. 1. sz. 3–22. old.
- SCARPETTA, S. ET AL. [2000]: *Economic growth in the OECD area: Recent trends at the aggregate and sectoral level*. OECD Economic Department Working Papers. 248. sz. OECD. Paris.
- SIMON GY. [2005]: Növekedésmélet – világmodell – gazdaságfejlesztési stratégia. *Külgazdaság*. 49. évf. 3. sz. 31–51. old.
- SIMON GY. – SIMON GY. IFJ. [2006]: A gazdasági növekedés problémái Japánban: a „gazdasági csodától” az elhúzódo recesszióig. *Közgazdasági Szemle*. 53. évf. 1.sz. 46–68. old.
- SIMON GY. IFJ. [2005]: Az ír „gazdasági csoda”. *Statisztikai Szemle*. 83. évf. 3. sz. 205-237. old.
- SIMON GY. IFJ. [2006]: A gazdasági növekedés problémái Németországban I–II. *Statisztikai Szemle*. 84. évf. 1. sz. 6–24. old.; 2. sz. 130–149. old.
- SOLOW, R. M. [1956]: A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*. 70. évf. 1. sz. 65–94. old.
- SOLOW, R. M. [1994]: Perspectives on growth theory. *Journal of Economic Perspectives*. 8. évf. 1. sz. 45–54. old.
- UN [1963–1992]. *Industrial statistics yearbook*. New York.
- UN [1965–2002]. *National accounts statistics*. New York.
- UN[1965–2004]. *Statistical yearbook*. New York.
- UN[1984–2005]. *Energy statistics yearbook*. New York.
- UNESCO [1970–1999]. *Statistical yearbook*. Paris.
- VANHOUDT, P. [1998]: *Did the European unification induce economic growth? In search of scale-effects and persistent changes*. Working Paper Series in Economics and Finance. 270. sz. Stockholm School of Economics. Stockholm.

Summary

According to the empirical results expounded in the paper, the economic growth of the European Union since the 1960s has proceeded in many respects in conformity with regularities similar to those of the German economy. A combined influence was exerted by growth mechanism regularities, economic policy and international economic relations. The study, using models of mathematical economics, analyses the main relationships. The most important conclusion of the empirical results is that the relatively slow economic growth of our days can be accelerated by a switch to a growth-oriented economic policy.

Mezőgazdasági termelők alkalmazkodása a beruházások és a foglalkoztatás aktuális kihívásaihoz

Kapronczai István

PhD, a Agrárgazdasági Kutató Intézet főigazgató-helyettese,
E-mail: kapronczai@akii.hu

Kovács Henrietta

a Agrárgazdasági Kutató Intézet kutatója, a Szent István Egyetem PhD-hallgatója
E-mail: kovacs@akii.hu

Varga Édina

a Agrárgazdasági Kutató Intézet ügyvivő szakértője
E-mail: vargae@akii.hu

A gazdaságok változatosan reagálnak a gazdasági környezetben bekövetkező változásokra. A stratégiai döntéseket illetően nagy a bizonytalanság a gazdaságokban. A jövőre nézve elengedhetetlen a magyar mezőgazdasági termelők alkalmazkodó képességének javulása. A magas költséggel, és megfelelő anyagi háttérrel nem rendelkező termelők ugyanis kiszorulnak, így csak egy szűkebb kör marad a termelésben, mely rátermettebb, képzetesebb, tapasztaltabb, és jobb pénzügyi háttérrel rendelkezik. A kormányzat feladata és felelőssége, hogy ne csak az éppen aktuális célok (például raktárépítés, korábban gépesítés) megvalósítását támogassa, hanem célzott intézkedésekkel, a nem feltétlenül szükséges előírások korlátozásával javítsa a termelők reagáló-képességét, engedjen nagyobb mozgásteret az amúgy is nagyfokú tehetetlenséget mutató mezőgazdálkodás számára.

TÁRGYSZÓ:
Mezőgazdasági statisztika.
Felvételek módszerei.

A tanulmányt megalapozó kutatás a mezőgazdaság konszolidációs folyamatához kívánt hozzájárulni. Úgy gondoltuk, az EU tagjává vált Magyarország mezőgazdasági folyamatait a gazdálkodók gyakorlati válasza is jellemzi. Az volt célunk volt, hogy a gazdaságirányítás illetékes szerveinél végzett statisztikai adatgyűjtéseket, valamint a különböző kutatóműhelyekben elvégzett számszerű elemzések tapasztalatait kiegészítsük a gazdálkodásról döntést hozók reagálásának értékelésével is.

1. A reagálásvizsgálat célja és módszere

Kutatások bizonyítják, hogy a magyar mezőgazdaság a csatlakozás első évében nem tudta kiaknázni mindazokat a lehetőségeket, amelyek a helyzetből adódtak. Az uniós csatlakozás első időszakának veszteségeit, illetve elmulasztott lehetőségeit – megítélésünk szerint – az okozta, hogy sem az agrárirányítás, sem a termelők nem számoltak megfelelően a belső és külső jogi és gazdasági tényezők változásával és azok hatásaival.

E reagálási folyamatok feltérképezése, megértése és az ebből adódó javaslatok megfogalmazása céljából folytattuk 2005-ben, az Agrárgazdasági Kutató Intézetben (AKI) a gazdasági és jogi szabályozás hatásmechanizmusával kapcsolatos termelői-reagálás-vizsgálatokat. A kutatás időbeli aktualitását az adta, hogy a hazai gazdaságok a 2005. év nyarán már túl voltak az EU-csatlakozás utáni második döntési időszakon (2004 és 2005 tavasza), illetve már jobban kialakultak a közeljövővel kapcsolatos elképzeléseik.

A vizsgálat kiindulásának alapja az volt, hogy a szabályozórendszer hatásmechanizmusának értéktételeit végső soron a gazdálkodók gyakorlati reagálása jelzi. A számszerű elemzések ugyanis nem mindig tükrözik megfelelően a gazdasági reakciókat. Ennek több oka is van, köztük lényegesek az egyes gazdaságok sajátosságainak és kialakult termelési struktúrájának kötöttségei, valamint a vezetők képzettségéből, helyi érdekeiből adódó viselkedése, a felismerési készségek. Elsősorban ezek magyarázták a gazdaságok gondolati, döntési és cselekvési reagálásának vizsgálatát.

A reagálásvizsgálat nem új keletű eszköz az agrárökonómiai kutatásban (Kapronczai–Rideg–Szénai [1980]). Ennek lényege, hogy a jogi és gazdasági szabályozás felismerésében helyzetüknél fogva, valamint a döntési felelősség szempontjából legkompetensebb vezetők konkrét reakcióit figyeljük meg (egyéni és társas gazdaságok esetében egyaránt). A vezetők reagálásának legcélszerűbb vizsgálati eszkö-

zeként az interjú módszer alkalmazható. A vizsgált témakör az interjúmódszer két változatával közelíthető meg: a személyes meghallgatással (ún. mélyinterjúk) és a kérdőíves megkereséssel. A kutatás során mindkét interjúmódszerben rejlő lehetőségeket kihasználtuk.

1. táblázat

A mintába került gazdaságok nagyság szerinti megoszlása

Európai méretegység (EUME)	Megoszlás (százalék)	Kategória	Megoszlás (százalék)
2–4	6,1	Kicsi	17,2
4–6	5,4		
6–8	5,7		
8–12	10,1	Közepes	49,0
12–16	6,1		
16–40	32,8		
40–100	19,9	Nagy	33,8
100–250	6,1		
250–	7,8		

A kutatás során 50 személyes és 296 írásos interjút készítettünk a sokaságot néhány főbb szempont szerint reprezentáló minta alapján. A mezőgazdasági termelők sokasága meghatározható a Központi Statisztikai Hivatal gazdaságszerkezeti összeírása, a támogatásokra jelentkezettek regisztrációja, és a tesztüzemi rendszer keretében megfigyelt gazdaságkör alapján. A KSH 2003. évi felvétele 8 ezer szervezetet és 766 ezer egyéni gazdaságot jelzett a mezőgazdaságban. Ez utóbbiak több mint kétharmada azonban egy hektárnál kisebb területet használt, ökonómiai értelemben nem volt gazdaságnak tekinthető. Az Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal adatai szerint 2005-ben 208 ezer mezőgazdasági termelő és gazdálkodó szervezet igényelt támogatást. Kutatásunk alapsokaságának a tesztüzemi rendszerben (Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat – MSZIH; angolul: Farm Accountancy Data Network – FADN) a megfigyelés tárgyát képező – két európai méretegységet (EUME)¹ meghaladó – gazdaságokat tekintettük. Ezek száma meghaladta a 92 ezret és a hazai mezőgazdasági termelés, vala-

¹ Az ökonómiai üzemméret kifejezésére használatos az Európai Unióban. Az európai méretegység értelmezéséhez szükség van az ún. standard fedezeti hozzájárulás (SFH, angolul: Standard Gross Margin – SGM) fogalmára. A standard fedezeti hozzájárulás a termelés egységnyi méretére (1 hektár, 1 állat) vonatkozó, a hozzáadott értékkel rokonságban álló kategória: a bruttó termelési érték és az előállításához szükséges közvetlen változó költségek különbözete. Jelenleg az (euróban kifejezett) SFH 1200 euróját veszik egy európai méretegységnek.

mint a földhasználat döntő hányadát reprezentálják. (Itt állítják elő az ágazat összes standard fedezeti hozzájárulásának (SFH) több mint 80 százalékát.) Következésképpen megállapításaink erre a sokaságra vonatkoznak.

2. táblázat

A mintagazdaságok területi elhelyezkedése

Megye	Üzemszám (darab)	Régió	Üzemszám (darab)
Pest	26	Közép-Magyarország	26
Fejér	15	Közép-Dunántúl	28
Komárom-Esztergom	7		
Veszprém	6		
Győr-Moson-Sopron	18	Nyugat-Dunántúl	38
Vas	11		
Zala	9		
Baranya	14	Dél-Dunántúl	47
Somogy	12		
Tolna	21		
Borsod-Abaúj-Zemplén	13	Észak-Magyarország	32
Heves	13		
Nógrád	6		
Jász-Nagykun-Szolnok	15	Észak-Alföld	56
Hajdú-Bihar	21		
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20		
Bács-Kiskun	32	Dél-Alföld	69
Békés	22		
Csongrád	15		

Az üzemek kiválasztása megyénként történt. Az alapsokaságból arányosítással és a Neyman-képlet alapján az egyes cellákba számolt gazdaság számnak vettük a szám-tani átlagát. A Neyman-féle optimális eloszlás értelmében, ha előre ismerjük (becsülni tudjuk) a sokasági szóródásokat rétegenként, akkor kedvezőbb tulajdonságú mintát kapunk, ha a nagyobb szóródási rétegből nagyobb mintát veszünk (és fordítva). A két módszer ötvözésére azért volt szükség, mert az arányosítással nagyon kevés lett volna a legnagyobb kategóriába tartozó gazdaság. Ha viszont csak a teszt-üzemi rendszer végleges kiválasztási tervét (Neyman-allokációval korrigált) vettük volna figyelembe, akkor túl magas lett volna a nagyok száma. Ezért a finnek által (az

FADN-nél) is használt, előbb említett statisztikai módszert alkalmaztuk. Az így számolt kiválasztási tervet kapták meg a tesztüzemi rendszerben közreműködő könyvelőirodák, és ők vették fel a kapcsolatot a gazdákkal. A konkrét gazdaság kiválasztását az irodákra bíztuk attól függően, hogy melyik – a kiválasztás szempontjainak megfelelő – termelő vállalta a kérdőív készsége és őszinte kitöltését² (The FADN [1996]). (Az interjúbeszélgetéseket már nem a könyvelőirodák, hanem a kutatói csapat tagjai végezték.) Arra törekedtünk, hogy állattenyésztő, szántóföldi növénytermesztő, kertészettel foglalkozó és vegyes gazdálkodást folytató termelők is szerepeljenek a mintában. A kérdőívet kitöltő gazdaságokból 75 százalék volt az egyéni és 25 százalék a társas gazdaságok száma.

A kérdőívet kitöltő üzemekhez rendeltünk egy ún. súlyozási faktort³ aszerint, hogy az adott gazdaság hány hasonló gazdaságot képvisel az országban, és a szöveges elemzést már ez alapján végeztük el. Az értékelhető kérdőívet kitöltő üzemek rétegzésének és súlyozásának alapja a KSH 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás eredményei voltak.

2. Beruházási hiány és felesleg

Az ágazat versenyképességének, a termelés minőségi és gazdaságossági összetevőinek javításához, technológiai és technikai megújulásra van szüksége. A termelés bővítéséhez és a minőség egyidejű javításához pedig nemcsak több, hanem korszerűbb (s ezáltal drágább) eszközök is szükségesek. A versenyképes, jövedelmező termelés korszerű technikai felszereltséget, termelőalapot feltételez.

Gyakorlati tapasztalatok ugyanakkor azt jelzik, hogy a gazdaságok irányításában éppen a beruházási folyamat döntései, illetve a folyamat szervezésével kapcsolatos cselekvések okozzák az egyik legtöbb gondot. Ennek magyarázata, hogy a létrejövő beruházások általában jelentős pénzügyi eszközöket kötnek le hosszabb időszakra, és távlatosan megszüntik a gazdálkodás lehetőségeit. Ebből következően egy hibás beruházási stratégia, egy nem kellően átgondolt nagy értékű beruházás megingathatja az egész gazdaság stabilitását.

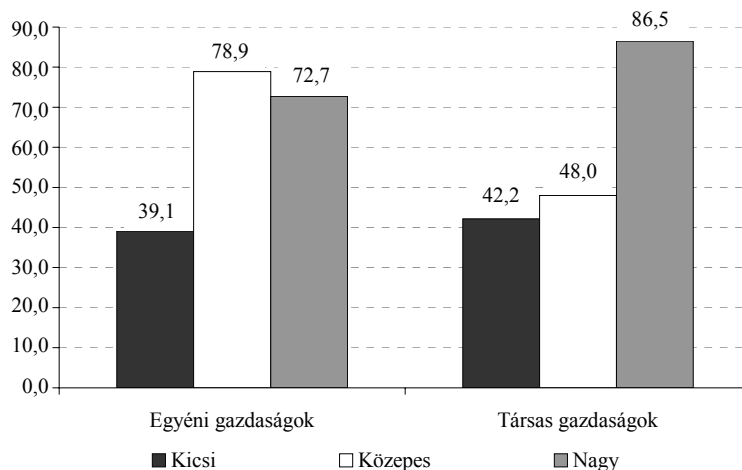
² A kutatás során mind a kérdőívet kitöltőknek, mind a mélyinterjúk alanyainak biztosítottuk a teljes anonimitást.

³ A súlyozási faktorok képzésének módja igen egyszerű: a megfigyelt alapsokaságot és a mintánkat gazdálkodási irányonként és méretkategóriánként azonos szerkezetű cellákra bontottuk, majd a két azonos cellában szereplő értéket elosztottuk egymással. A számlálóban a megfigyelt sokaság, míg a nevezőben a mintában szereplő üzemek száma szerepel. Az elmondottakból következik, hogy a súlyozási faktor értéke nem lehet 1-nél kisebb.

2.1. Kik eszközöltek beruházást?

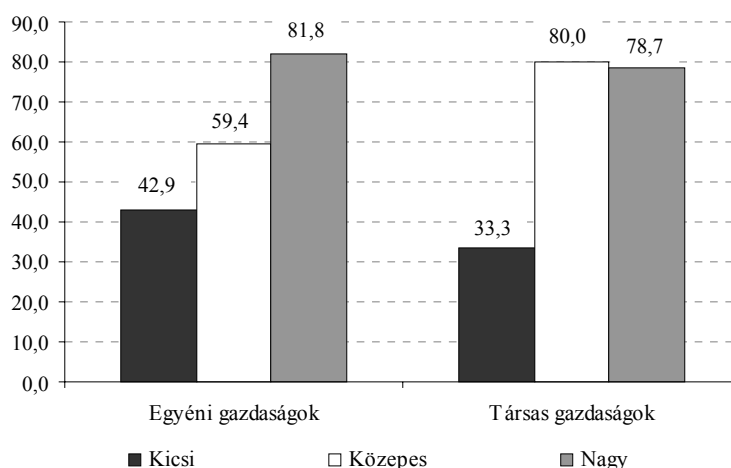
Kutatásunk alapján a termelők 55 százaléka eszközölt beruházást az EU-csatlakozás évében és az azt megelőző kétéves felkészülési időszakban. Az egyéni gazdaságok esetében ez 50 százalékot, a társas vállalkozásoknál 68 százalékot jelent. Vizsgáltuk a beruházási gyakorlat alakulását a gazdaságok méretének alakulása szerint is. A kis méretkategóriába tartozók 41 százaléka, a közepes és a nagy méretkategóriába tartozók egyaránt 77 százaléka végzett beruházást. A közepes és a nagy üzemmérettel rendelkező gazdaságok beruházási lehetőségei tehát kedvezőbbek.

1. ábra. Beruházást eszközöltek aránya gazdálkodási formák és üzemméretek szerint 2002 és 2004 között (százalék)

A beruházások finanszírozásának és ezen keresztül ösztönzésének egyik lényeges tényezője a beruházásokhoz adott állami támogatás. Vizsgáltuk, hogy a támogatással létrehozott beruházások milyen arányt képviselnek az összes beruházáson belül, és azok hogyan alakulnak gazdálkodási formák és üzemméretek között. Az egyéni gazdaságok beruházásaikat 64 százalékban végezték beruházási támogatással, míg a társas vállalkozások esetében ez az arány 76 százalék. A kis üzemmérettel rendelkező egyéni gazdaságok 43 százalékban, a közepes méretű termelők 59 százalékban, a nagyméretű gazdaságok 82 százalékban hajtották végre beruházásaikat támogatással. Az egyéni gazdaságoknál a támogatott beruházások arányát üzemméret-kategóriák szerint vizsgálva hasonló tendenciát kapunk, míg a társasoknál a kicsik csak beruházásaik egyharmadánál élnek a támogatásokkal, a közepeseknek és a nagyoknak azonban közel négyötöde. Minél nagyobb tehát az üzemméret, annál nagyobb arányban finanszírozzák a gazdaságok beruházásaikat beruházási támogatásból is.

2. ábra. A támogatásokkal eszközölt beruházások összes beruházáson belüli aránya 2002 és 2004 között (százalék)

Személyes interjúink során is tapasztaltuk, hogy a főleges adminisztráció megnehezíti a támogatott beruházásokat. A kisebb méretkategóriájú gazdálkodókat ez is távol tartja a támogatott beruházásoktól. Gondot jelent az is, hogy sokba kerül a pályázatírás (íratás), ráadásul, ha a pályázatkészítés közben esetleg leállásra kerül a befogadás, az addig felmerült költségek hiábavalók voltak. (A pályázatírók elviszik a támogatás mintegy 10 százalékát – nyilatkozták azok a termelők akik „biztosra akartak menni”.)

A kisebb gazdaságok mérsékeltebb támogatott beruházási aktivitásának az is oka, hogy pályázattal csak az új, kereskedelmi forgalomban vagy gyártótól beszerezhető, első üzembe helyezésű gépek, technológiai berendezések, eszközök, anyagok beszerzése és beépítése támogatható. A kisebb gazdaságok – helyzetükből adódóan – többször használt eszközt vásárolnak. Így olcsóbban tudják létrehozni a beruházást még így is, hogy nem részesülnek támogatásban.

2.2. A döntéseket befolyásoló tényezők

A beruházási döntések meghozatalánál szóba jövő motiváló tényezőket *Alvincz József* és *Guba Mária* a következőkben foglalta össze:

- az eszközök erkölcsi vagy fizikai elhasználódása;
- a munkahelyek megőrzése vagy újak létesítése;
- a jövedelemviszonyok javítása beruházásokkal;

- bizonyos piacra jutási követelményeknek való megfelelés;
- a felhasználható források megléte (*Alvincz–Guba* [2003]).

Kutatásunk során mi is kerestük a választ arra, hogy melyek azok az okok, amelyek egy gazdaság beruházási döntéseit befolyásolják, és ezek milyen jelentősek a döntések meghozatalában.

A 3. táblázat adatai jelzik, hogy a beruházások megvalósítását motiváló tényezők súlya közt a gyakorlatban nincs nagy különbség. A beruházók 39-39 százaléka azért eszközölt beruházást, mert vagy megfelelő támogatást kapott, vagy úgy gondolta, hogy a beruházással csökkenni fognak a termelés költségei. 36 százaléuk olyan beruházást hozott létre, amely megfelel az EU által támasztott állatvédelmi, növényvédelmi, környezetvédelmi és élelmiszer-biztonsági előírásoknak is. 33 százaléuk azért döntött a beruházás mellett, mert annyira elavultak az eszközeik, hogy a beruházás nélkül felfüggesztette volna tevékenységét, míg 28 százaléuk bízott abban, hogy a beruházással nőni fog a jövedelme.

3. táblázat

*A beruházási gyakorlat okai a gazdaságokban 2002 és 2004 között**
(százalék)

A beruházási gyakorlat okai	Gazdaságok számának aránya
A gazdaság eszközölt beruházást, mert...	
megfelelő támogatást kapott	39,3
a beruházással csökkennek a termelés költségei	38,9
meg kellett felelni az új, részben az EU által támasztott állatvédelmi, növényvédelmi, környezetvédelmi és élelmiszerbiztonsági előírásoknak	35,9
annyira elavultak az eszközei, hogy beruházás nélkül befejezheti tevékenységét, nem lesz munkája	33,4
a beruházással nőni fog a jövedelme	28,3
a bővülő beruházással piacképes szolgáltatást tudott végezni	26,8
kedvező áron tudott eszközt vásárolni	26,4
kedvező hitelkonstrukció párosult a beruházáshoz	23,5
úgy volt vele, hogy kihasználja a lehetőségeket, mert tudta, hogy az EU-csatlakozás után úgysis korlátozódnak a beruházásokra vonatkozó támogatási lehetőségek	22,0
Nem eszközölt beruházást, mert...	
nem volt rá pénze	62,6
nem volt szükséges	27,9
csak magas kamatú hitellel tudott volna beruházni, és nem merte bevállalni	24,7
úgysis hanyatlóban volt a gazdaság, nem volt érdemes beruházni, „húzom amíg húzom”	21,7
nem kapott beruházási támogatást	7,5

* Több válasz is megjelölhető volt.

A termelők 27 százalékát az motiválta a beruházás végrehajtására, hogy a bővülő beruházással piacképes szolgáltatást tud végezni. 26 százalékuk kedvező áron tudott eszközt vásárolni, és ezt a lehetőséget használta ki. 22 százalék pedig úgy gondolkodott, hogy kihasználja a lehetőséget, mert tudta, hogy az EU-csatlakozás után úgymint korlátozódni fognak a beruházások támogatási lehetőségei.

A beruházási döntéseket befolyásoló tényezők vizsgálata alapján két következtetésünkre hívjuk fel a figyelmet. A felsorolt tényezők súlyszámait elemezve látható, hogy bár többségben voltak a stratégiaiilag megtervezett beruházási döntések (57%), az esetek 43 százalékában eseti motivációk – kedvező ár – vagy hitelkonstrukció, támogatási lehetőség kihasználása stb. – játszottak szerepet a beruházási döntésben. Ennek a következménye az, hogy az ágazatban – úgy tűnik – egyszerre volt jelen a vizsgált időszakban a „túlberuházás”, és a beruházási hiány.⁴ Véleményünk szerint a magyar mezőgazdaságban nem annyira a beruházási támogatások tömegével, sokkal inkább azok felhasználási hatékonyságával, illetve struktúrájával volt gond. A beruházási támogatások hatékonyságának javulását egy középhosszú távú agrárstratégia alapján megalkotott fejlesztési terv részeként lehetne elérni. A stratégiában el kell dönteni, milyen termelési szerkezetet, üzemszerkezetet és birtokstruktúrát preferálunk. Mindezen céloknak alárendelve kell meghirdetni a támogatásokat, így elkerülhető, hogy a koncepciótlanság vagy a gyakorta változtatott koncepciók következtében kialakult problémák megismétlődjenek.

Másik következtetésünk – amelyet mélyinterjúink is bizonyítottak –, hogy a mezőgazdasági gép-beruházások megvalósításához igényelhető támogatások mértékének növekedése, vagy a támogatási lehetőségek bővülése hatására a gépforgalmazók jelentősen megemelték a gépeik árát. Így a támogatás egy része nem a termelőnél, hanem a gépforgalmazónál realizálódott.

A beruházást nem eszközölő gazdaságok 63 százaléka a pénzhiányra hivatkozott. Mindössze 28 százalékuknak nem volt szüksége új eszközökre, 25 százalékuk pedig azért mondott le a beruházásról, mert csak magas kamatú hitellel tudott volna beruházni. Támogatás hiányában 8 százalék állt el a beruházástól.

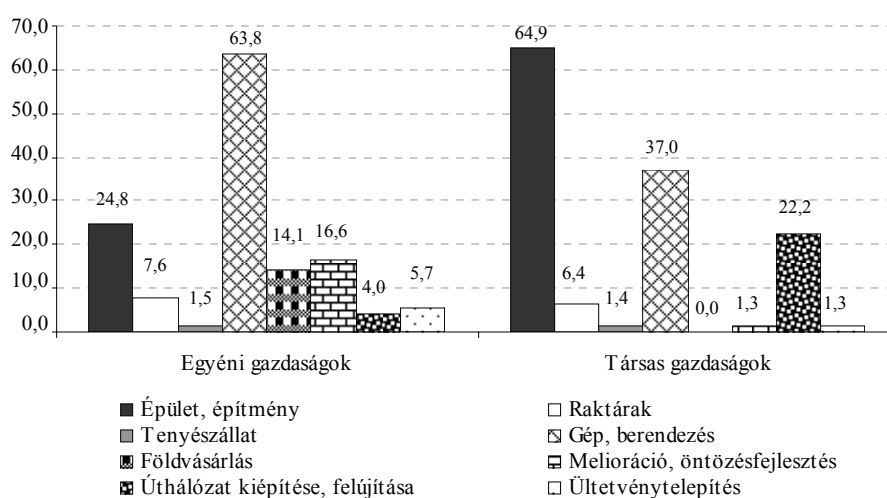
2.3. A beruházások struktúrája

Vizsgálataink azt mutatták, hogy a gazdaságok 59 százalékának beruházása gép, berendezés, jármű vásárlására irányult. Épület-, építményberuházást a termelők 32

⁴ Több gazdaság elmondta az interjúk során, hogy a csábító támogatások hatására túlfejlesztett, legfőképpen az erőgépek tekintetében. Ugyanakkor munkagépekre alig költöttek. A beruházási támogatás és saját erő mellett, hitelekhez is folyamodtak. A termelők nem számoltak a tőkelekötéssel, melynek következtében a forgóeszközök finanszírozására nem maradt elegendő pénzüik. A folyó termelés finanszírozásában nőtt a külső forrás szerepe, így ezek a beruházások az eladósodottság felé terelték őket.

százaléka hozott létre. Egyéni gazdaságok esetében is legjelentősebb beruházás a gép, berendezés, jármű (64%), valamint az épület, építmény (25%). Az egyéni gazdaságok aktivitása érthető, mivel ebben a szektorban volt a legnagyobb a géphiány. A társas vállalkozásoknál is a berendezés és a jármű, valamint az épület, építmény a két legfontosabb beruházási tétel, csak arányukat tekintve fordított sorrendben.

3. ábra. A mezőgazdasági beruházások összetételének alakulása* (százalék)

* Több válasz is megjelölhető volt.

A gépberuházásokon belül évről évre az erőgép-beruházások vannak túlsúlyban. Az összes gépberuházáson belüli részarányuk 55 és 66 százalék között változott. A munkagépek és egyéb berendezések vásárlására fordított források 34-45 százalékot tettek ki. Ez az arány a fejlődő mezőgazdaságokra jellemző, a fejlett országokban ennél többet költenek a munkagépek korszerűsítésére.

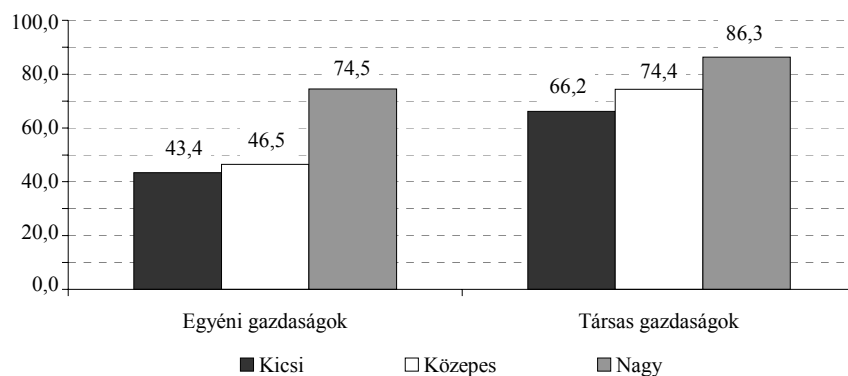
Eredményeink megerősítették azt a korábbi megállapításunkat, hogy a jelentős mértékű gépberuházások hatására javult a mezőgazdaság gépellátottsága és műszaki színvonala, de ez még mindig nem elegendő az évtizedek alatt kialakult kedvezőtlen korösszetétel és minőségi heterogenitás látványos megváltoztatásához. Megindult ugyan műszaki felzárkózásunk az EU tagországhoz, azonban a magyar mezőgazdaság még sok területen nem tudja felvenni a versenyt az uniós tagországek termelőivel. A magyar mezőgazdaság technológiai szintje elmarad a nyugati versenytársakétól (Antal–Guba–Kovács [2004]).

Az Európai Unióban a fejlesztés általában nem eredményezhet kapacitástöbbletet, kvótán felüli termelést. A költséghatékonyabb gazdálkodást biztosító, környezetki-

mélő, élelmiszerhigiéniai, állatjóléti célokat szolgáló beruházások támogatása preferált. Kérdés, hogyan érintik ezek a változások a hazai termelőket, miként változtatják meg ennek hatására fejlesztési szándékaikat. Ezért az uniós csatlakozás előtt a magyar gazdálkodóknak azokat az elmaradt fejlesztéseket is végre kellett (volna) hajtaniuk, amelyek értelemszerűen termelési volumenük növelésével is járnak. Kutatásunk során ezért vizsgáltuk, hogy azok a gazdaságok, amelyek beruházás(ok) létrehozása mellett döntöttek 2002 és 2004 között, elsősorban kapacitásbővítő vagy modernizáló fejlesztéseket valósítottak-e meg.

A beruházásokat megvalósító gazdaságok 54 százalékának beruházása elsősorban kapacitásbővítésre irányult. Ez az egyéni gazdaságoknál 50 százalékot, a társas vállalkozásoknál 78 százalékot jelent. Minél nagyobb az üzemméret, annál nagyobb arányban irányult a beruházás elsősorban kapacitásbővítésre, ami ugyancsak a termelés koncentrálódásának folyamatát igazolja. Meg kell jegyeznünk, hogy a megvalósított kapacitásnövelő beruházások egyben modernizációt is jelentettek, de elsődleges céljuk a többlettermelés volt.

4. ábra. A kapacitásnövelő beruházások aránya 2002 és 2004 között (százalék)

2.4. A finanszírozás

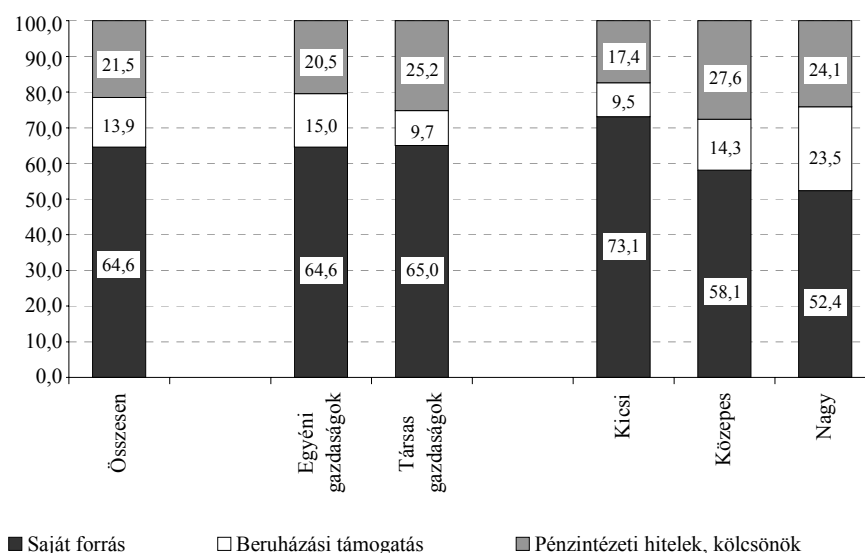
A már idézett korábbi tanulmányban a beruházások finanszírozásának lényeges forrásait a következőkben foglalták össze (*Antal–Guba–Kovács [2004]*):

- a tárgyi eszközök után képzett amortizáció;
- az adózott jövedelem;
- beruházásra fordítható, adójogszabályokban rögzített beruházási célú adókedvezmények;

- beruházásokhoz adott állami támogatás;
- a pénzüzetek által nyújtott beruházási hitelek, a tulajdonosok (tagok) által adott kölcsönök, a jegyzett tőke emelése.

Kutatásunk során vizsgáltuk a saját erő, a beruházásokhoz adott állami támogatások és a pénzüzetek által nyújtott hitelek szerepét a beruházások finanszírozásában. Megállapítottuk, hogy a 2002 és 2004 közötti időszakban a beruházások finanszírozásában az összes beruházásra vetítve a termelők saját ereje játszott a főszerepet. A saját erő a beruházások árában átlagosan 65 százalékot tett ki.

5. ábra. A mezőgazdasági beruházások forrásösszetétele 2002 és 2004 között (százalék)

A vissza nem térítendő állami támogatás mértéke átlagosan 14 százalék volt. A támogatás fontos katalizátorként működött a gépberuházások esetében. Ugyanakkor kiszámíthatatlanságot, komoly gazdálkodási bizonytalanságot, beruházási ciklikusságot okozott. Amikor a pályázati lehetőségeket – a források kimerülése miatt – felfüggesztették, a gépberuházások leálltak, a beruházók kivárták, amíg újra elérhetővé vált a géptámogatás.

A beruházások finanszírozásában a 2002 és 2004 közötti időszak átlagában viszonylag alacsony, 21 százalékos arányt képviseltek a pénzüzeti hitelek és kölcsönök. Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy a kisebb tételű vásárlásoknál a gazdálkodók nem vállalták fel a hitelhez jutás adminisztratív terheit. A fő ok azonban az volt,

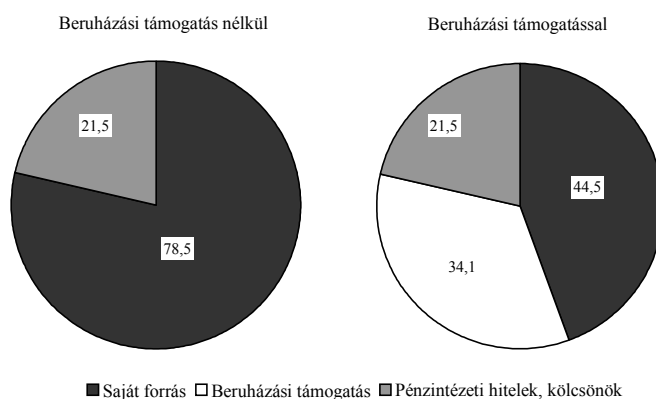
hogy a vállalkozások egy részénél baj volt a hitelképességgel, és a bankok is „húzódkodtak” a mezőgazdaság hitelezésétől, annak nagyobb kockázata miatt.

A forrásösszetételt vizsgáltuk gazdálkodási forma, és üzemméret szerint is. Az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások beruházásainak finanszírozási szerkezetében nem találtunk lényeges különbséget, de az üzemméret szerinti megbontásban egyértelmű tendenciák figyelhetők meg. Minél nagyobb üzemmérettel rendelkezik egy gazdaság, annál kisebb mértékben saját forrásból és annál nagyobb mértékben beruházási támogatásból és pénzügyi hitelből, kölcsönből finanszírozza beruházását. A kis méretkategóriájú gazdaságok forrásösszetételében 73 százalékot tesz ki a saját erő, a nagyméretű üzemeknél ez 52 százalékra csökken. A beruházási támogatások aránya a kicsiknél 10, a „nagyoknál” már 24 százalék. Hitelek tekintetében 17-ről 24 százalékra növekszik az arány.

Kutatásunk során feltártuk, hogy a gazdaságok 47 százaléka finanszírozza 100 százalékban saját forrásból legalább egy beruházását.⁵ Itt is megfigyelhető a méretkategóriák közötti különbség. A kis méretű üzemek 65 százaléka, a közepes méretűek 32 százaléka és a nagy méretű gazdaságok 16 százaléka finanszírozta legalább egy beruházását 100 százalékban saját forrásból.

A beruházások kérdéskörében végül vizsgáltuk a forrásösszetétel alakulását külön a beruházási támogatást igénybe vevők, illetve a beruházási támogatástól távol maradók esetében. A beruházási támogatás nélkül beruházók körében a saját erő átlagosan majdnem 80 százalék. A támogatással beruházók körében a saját erő 45, a támogatás 34, míg a hitelek, kölcsönök 22 százalékot képviselnek.

6. ábra. A mezőgazdasági beruházások forrásösszetételének alakulása a támogatás nélküli és a támogatással eszközölt beruházásoknál (százalék)

⁵ Megjegyezzük, hogy legtöbb esetben a „legalább egy beruházás” kifejezés ténylegesen egy beruházás létrehozását jelentette a vizsgált 3 év során.

A kutatás eredményei alapján összességében azokkal értünk egyet, akik szerint a versenyképes mezőgazdaság kialakításához a támogatásokat, köztük a beruházási támogatásokat is, a tartósan életképes gazdaságokra célszerű összpontosítani. A gazdálkodók ma nem képesek belső forrásból a szükséges szintű felhalmozásra, de a folyó működés is jelentős külső forrásokat feltételez. A jövedelempozíció javulása a belső források szerepét növeli, de emellett a külső források azok, amelyek a fejlesztést szolgálhatják (*Borszéki* [2003]). Ezért mindaddig, amíg a fejlesztéshez nem képződnek elégséges saját források, a támogatással kombinált kedvezményes hitellehetőségek bővítése indokolt.

3. Foglalkoztatás, bérezés

A mezőgazdaságnak a foglalkoztatásban játszott szerepe a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben erőteljesen csökkent. Ennek a folyamatnak közgazdasági racionalitását a szakirodalomban senki sem vitatta, azonban a mértékével és a mezőgazdasági foglalkoztatás lehetőségeivel kapcsolatban már megoszlottak a vélemények. *Ángyán József* szerint a jövőt illetően „...ismét rá kell jönnünk, a mezőgazdaságnak a termelési feladatok mellett környezeti és társadalmi, foglalkoztatási feladatokat is magára kell vállalnia” (*Ángyán* [2005]). Lényegét tekintve hasonlóan vélekedett *Glatz Ferenc* is, aki úgy fogalmazott: „...sokkal olcsóbb a parasztságot támogatni, mint környezetvédő munkásokat alkalmazni dombjaik, rétjeik megóvására” (*Glatz* [2004]).

Nem vitatva e kijelentéseket *Potori Norbert* és *Udovecz Gábor* azt hangsúlyozták, hogy „...az ágazat korábbi foglalkoztatási súlya már nem állítható vissza” (*Potori–Udovecz* [2004]). Míg *Varga Gyula* azt emelte ki, hogy „...a mezőgazdaság nem alkalmas arra, hogy egymagában megoldja a vidék fő gondját, a foglalkoztatást, vagy akár csak éllovasként is hozzájáruljon a munkahelyteremtéshez. A magyar vidék sorsának jobbra fordításában szerepet, sőt az idő múlásával egyre nagyobb szerepet kell vállalnia a vidék „versenyszférájának” (*Varga* [2003]).

Dorgai László és munkatársai szerint a vidéken élők foglalkoztatási feszültségeinek oldása, megélhetésük színvonalban is növekvő biztosítása több nemzetgazdasági ág teljesítményének harmonikus, a vidék- és a területfejlesztés által összefogott fejlesztése révén lehetséges. Természetesen ez korántsem jelentheti a mezőgazdaság indokoltnál nagyobb mértékű visszaszorulását, sőt arra kell törekedni, hogy az ágazat súlya hosszú távon is megfeleljen a mezőgazdasági termelés átlagosnál jóval kedvezőbb adottságainak, sőt éppen ez a feltétel legyen a fejlődés egyik katalizátora (*Dorgai et al.* [1999]). Ebben a kérdéskörben a mezőgazdaság foglalkoztatásban be-

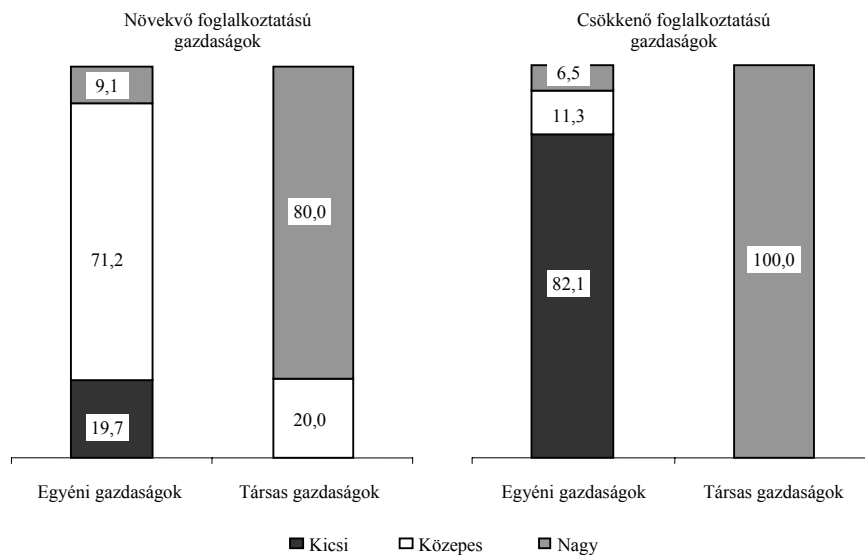
töltött szerepének vizsgálatára, a változások okainak, valamint a bérezési, jövedelemosztózkodási módok feltárására törekedtünk.

3.1. Stabilizálódik az ágazat szerepe a foglalkoztatásban⁶

A kutatás során azzal a meglepő eredménnyel szembesültünk, hogy a megkérdezett gazdaságok 89 százalékában nem változott a 2002 és 2004 közti időszakban a foglalkoztatottak száma, míg 6 százalékban növekedést és 5 százalékban csökkenést jeleztek a kérdőívek. Az egyéni és a társas gazdaságok esetében nem volt lényegi a különbség.

A foglalkoztatást növelő egyéni gazdaságok közül a közepes méretűek voltak a meghatározók, ebbe a méretkategóriába tartozott a több munkaerőt alkalmazó egyéni gazdaságok 71 százaléka. A társas vállalkozásoknál a növekvő foglalkoztatás 80 százalékban a nagyméretű gazdaságokban jelentkezett. A foglalkoztatott létszámukat csökkentő egyéni gazdaságok 82 százalékban a kisebb gazdaságok voltak, míg a társas gazdaságoknál teljes mértékben a nagyobb üzemeket érintette a létszámcsökkenés.

7. ábra. A foglalkoztatás szerepének változása az egyéni és társas gazdaságokban, méretkategóriák szerint (százalék)

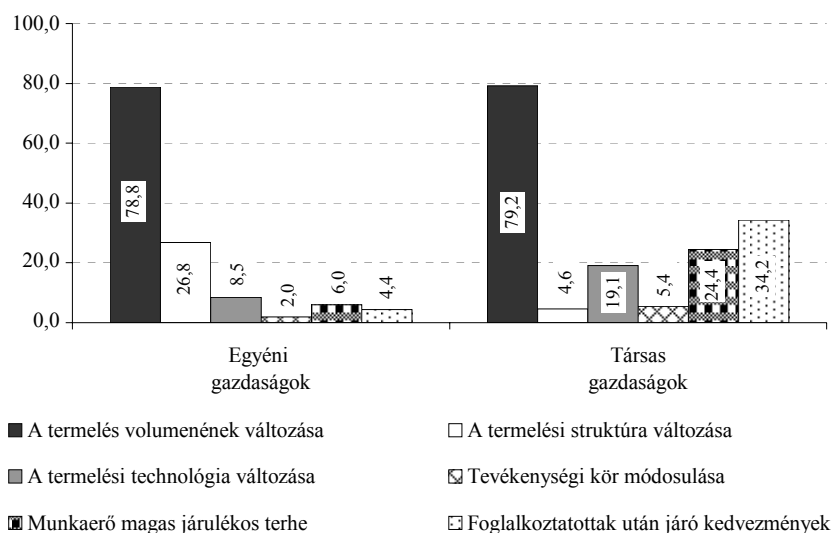
⁶ A reagálásvizsgálat foglalkoztatást érintő eredményeinek bemutatása előtt, újólal hangsúlyozni szeretnénk, hogy a kutatás a 2 EUME-méret feletti gazdaságokra vonatkozott, valamint – szándékaink szerint – kiterjedt a nem bejelentett munkaerőre is. Következésképpen a feltárt folyamatok nem mindenben egyeznek meg a statisztika által közvetített képpel.

Az egyéni gazdaságok esetében kirajzolódó tendencia arra utal, hogy fokozatosan erősödnek a közepes méretű gazdaságok – bár lépésről lépésre –, egyre nagyobb szerepet játszanak a vidéki foglalkoztatásban. A nagyok létszámcsökkenése – mind az egyéni, mind a társasok esetében – a kevésbé élőlátás-igényes kultúrák térnyerésével, és a hatékonyabb élőlátás felhasználással magyarázható.

Potori és Udovecz a foglalkoztatás változásainak indítékai között az alábbi tényezőket sorolja fel: a szervezeti, üzemi struktúra átalakulása, az egyéni gazdálkodás térnyerése; a munkaerő magas járulékos terhe; az egyszerűsödött termelési szerkezet minimális élőlátás lekötése; a termelés idényszerűsége; és a folyamatos foglalkoztatást segítő, kiegészítő tevékenységek hiánya (Potori–Udovecz [2004]).

A kutatás során mi is megkíséreltünk választ kapni arra, milyen befolyással vannak a fenti tényezők a foglalkoztatásra. Az eredmények visszaigazolták Potori Norbert és Udovecz Gábor megállapításait. Mind az egyéni, mind pedig a társas gazdaságok esetében a termelés volumene határozza meg leginkább a foglalkoztatást. Mindkét gazdálkodási forma esetében ez a válaszgyakoriság megközelítette a 80 százalékos értéket. Az egyéni gazdaságok esetében még a termelési struktúra változása fontos foglalkoztatást befolyásoló tényező, a többi indíték viszont egyenként nem haladja meg a 10 százalékos értéket.

8. ábra. A foglalkoztatás szerepének változását befolyásoló tényezők válaszgyakorisága* (százalék)

* Több tényező is megjelölhető volt.

A társas gazdaságok esetében a termelés nagyságának változása (79%) mellett a dolgozók után járó kedvezmények befolyásolják leginkább a foglalkoztatást (34%). A járulékos terheknek (24%) és a technológiai változásoknak (19%) láthatóan kisebb a befolyása a gazdaságok foglalkoztatásban betöltött szerepére.

A munkaadókat terhelő magas járulékok vonatkozásában figyelhető meg tehát az egyik legnagyobb eltérés az egyéni és a társas vállalkozások közt. Ez két okkal is magyarázható. Az egyik, hogy – mint a későbbiekben látni fogjuk – az egyéniéknél nagyobb lehetőség nyílik a szürke és fekete foglalkoztatásra és ezzel a járulék „megtakarítására”. Másrészt legális „járulékelkerülési mód”, hogy az egyéni gazdaságok nem számolják el költségként a családtagok munkaidő-teljesítménye után járó indokolt bértömeget, holott ennek jelentősége amiatt is nagyobb, mert magasabb arányban foglalkoznak intenzív, munkaigényes kultúrákkal, mint a társas gazdaságok (*Keszthelyi–Kovács [2004]*).

A válaszok azt is jelzik, hogy a társas vállalkozásoknál a foglalkoztatottak után járó kedvezmények sokkal inkább motiváló tényezők, mint az egyéniéknél. Elsősorban a társasok azok, akik élnek a Munkaügyi Központok által kínált lehetőségekkel, de az esetek többségében „...már előre megszervezik, ki legyen az, akit kiközvetít a Központ”. Ez azt jelenti, hogy – ha lehet – a felvenni kívánt munkaerőt a központon keresztül veszik fel, és így élhetnek a kedvezményekkel.

A mélyinterjúk döntő része ugyanakkor azt mutatta, hogy a munkaadók – egyéniék és társasok egyaránt – általában tartózkodnak a munkanélküliek és a pályakezdők foglalkoztatásától, mert úgy vélik, hogy ez a réteg nem tanúsít megfelelő hozzáállást a munkához. A munkaügyi központok által „spontán módon” kiközvetített emberek legtöbbször elutasította a mezőgazdaságban felkínált munkát, mivel egy részük „falból” jelentkezik be a munkaügyi központnál, valójában nem akarnak munkát vállalni. Nagymértékben javítani lehetne a munkaügyi közvetítés hatékonyságát és elfogadottságát, ha ezt a réteget ki lehetne szűrni a kijáánlottak köréből.

A szóbeli interjúk egyes markáns véleményei szerint a helyi munkaerőpiacon egyfajta szelekció ment végbe. Az alacsony iskolázottságú és munkakultúrájú, motiválatlan és megbízhatatlan munkavállalói csoportok kikerültek a hivatalosan foglalkoztatottak közül. Az illegálisan foglalkoztatottak körében sem igazán jók azonban az alkupozícióik, mert itt is végbement már bizonyos kiválasztódás.

A foglalkoztatási kedvezmények – a társas gazdaságok néhány példáját leszámítva – a mezőgazdaságban alacsony hatékonysággal, vagy egyáltalán nem működnek.⁷ Új munkahelyeket nem teremtenek, legfeljebb a meglévő állásokat oszthatják szét.

⁷ A mélyinterjúk azt jelezték, hogy elsősorban a Munkaügyi Központ, foglalkoztatáshoz kapcsolódó járulékok átvállalását, valamint bértámogatást érintő programjairól hallottak, és ezeket használták is ki leginkább. A részmunkaidős foglalkoztatás és a munkatapasztalat szerzés támogatását, a foglalkoztatási támogatást, a munkaerő mobilitást elősegítő támogatást, illetve az alkalmi munkavállalói könyvvel történő foglalkoztatáshoz kapcsolódó támogatási programokat nem ismerték.

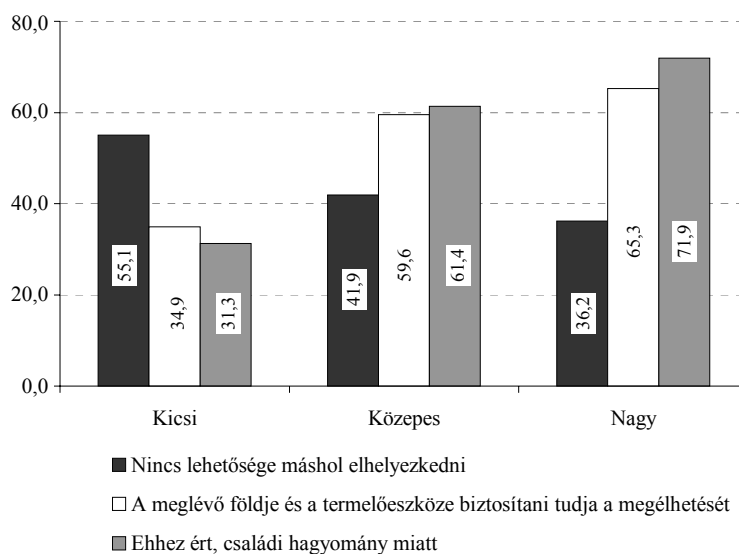
Mértékét túl kicsinek, az érintettek körét pedig túl szűknek ítélték a gazdák. Véleményük szerint inkább a társadalombiztosítási járulék csökkentésére lenne szükség.

A foglalkoztatás szerepét vizsgáltuk abból a megközelítésből is, hogy az egyéni gazdákat mi befolyásolja leginkább a főfoglalkozás, illetve a kiegészítő tevékenység keretei közötti gazdálkodás választásában. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyéni gazdaságok 48 százalékban gazdálkodnak főfoglalkozásban, míg 52 százalékban jellemző a kiegészítő tevékenység keretében történő gazdálkodás.

A főfoglalkozást választó gazdák 44 százaléka azt jelölte meg okként, hogy nincs lehetősége máshol elhelyezkedni. Valamivel erősebb magyarázó tényező, hogy a meglévő földje és a termelőeszköze biztosítani tudja a megélhetését (50%), illetve, hogy a munkához való szaktudása, illetve a családi hagyományok is ezt indokolják (49%).

Üzemméret-kategóriák szerint vizsgálva a főfoglalkozás motivációit megállapítható, hogy a közepes és a nagyméretű gazdaságok a gazdálkodás választásának okaként a rendelkezésre álló földet és termelőeszközöket, illetve a szaktudást és a családi hagyományokat tartották fontosnak. A kis méretű gazdaságok pedig inkább a vidéki munkalehetőségek hiányát jelölték meg legnagyobb arányban. (Lásd a 9. ábrát.) A kényszervállalkozások tehát elsősorban a kisméretű gazdaságok közt találhatók.

9. ábra. A főfoglalkozás motivációi gazdasági méretkategóriák szerint* (százalék)

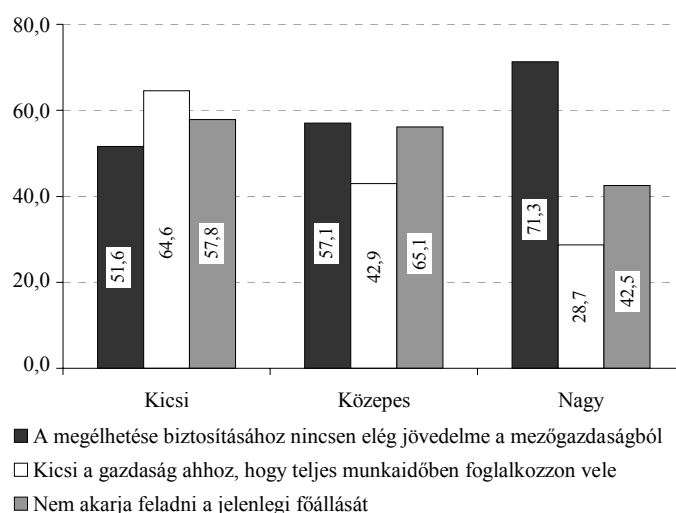

* Több válasz is megjelölhető volt.

A kiegészítő tevékenység keretei közt gazdálkodó kisméretű gazdaságok közül sokan a gazdaság mérete miatt választották a tevékenységnek ezt a formáját, bár az

ott képződő alacsony jövedelem és a jelenlegi főállás megtartása is fontos volt számukra. A közepes és a nagy gazdaságok esetében már a gazdaság nagysága lényegesen kisebb súllyal szerepel, azok – különösképpen a nagyok – az ágazatban jelentkező kis jövedelmet jelölték meg, és viszonylag fontos tényezőként említik a főállás biztonságát is.

10. ábra. A mellékfoglalkozás választásának okai az egyéni gazdaságokban*
(százalék)

* Több válasz is megjelölhető volt.

3.2. Bérezési formák a mezőgazdaságban

Tóth Erzsébet és munkatársai – az agrárgazdaság szerepét vizsgálva a vidéki foglalkoztatásban – megállapítják, hogy a mezőgazdaságban a nettó keresetek emelkedése több év átlagában nem érte el a fogyasztói árak növekedését, ami a mezőgazdasági keresetek reálértékének csökkenéséhez vezetett. A mezőgazdaság hátrányára fennmaradt és erősödött a jövedelemdiszparitás, amelynek kialakulásában szerepet játszik a mezőgazdasági tevékenység hagyományosan „lekezelő” megítélése, a foglalkoztatottak alacsonyabb képzettsége, a döntéshozók által is számításba vett kiegészítő jövedelemszerzés lehetősége és nem utolsósorban az ágazat rendkívül alacsony jövedelmezősége. (*Tóth [2002]*)

A statisztikai rendszer foglalkozik a nettó és a bruttó jövedelem alakulásával, míg a tesztüzemi rendszer a gazdaságok jövedelemhelyzetét vizsgálja. Ezek ismeretében

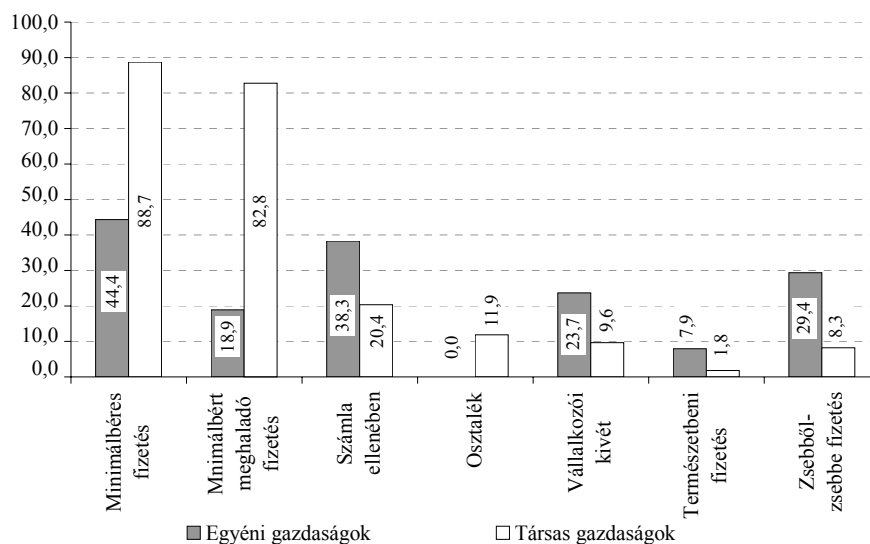
a kutatás során arra törekedtünk, hogy feltárjuk, az egyes kifizetési formák milyen arányban vannak jelen a mezőgazdasági bérezésekben.

A kérdőívre kapott válaszok alapján a gazdaságokban leginkább alkalmazott fizetési formák – gyakorisági sorrendben – a következők:

- minimálbéres kifizetés;
- minimálbért meghaladó kifizetés;
- számla ellenében történő fizetés;
- „zsebből zsebbe” fizetés;
- vállalkozói kivét;
- osztalék;
- természetbeni fizetés.

Az egyéni gazdaságok 44 százalékánál figyelhető meg a minimálbéres fizetés és 19 százalékánál a minimálbért meghaladó fizetés. A társas gazdaságoknál viszont már 89 százalékos és 83 százalékos gyakoriságot mutat a két fizetési forma. A számla ellenében történő fizetési mód az egyéni gazdaságok 38 százalékában használatos, míg a zsebből zsebbe történő fizetés az egyéniéknél közel 30 százalékot képvisel, szemben a társas gazdaságok 8 százalékával.

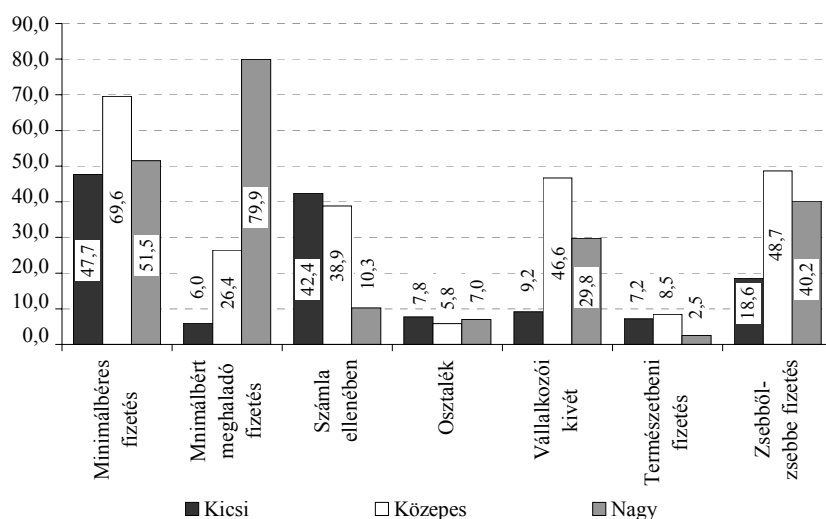
11. ábrát. A különböző bérezési formák előfordulása az egyéni és a társas gazdaságokban* (százalék)

*Több válasz is megjelölhető volt.

A méretkategóriákon belül az egyes fizetési formák megoszlása szintén figyelemreméltó. A minimálbéres fizetés a kis- (48%) és a nagyméretű gazdaságoknál (52%) közel azonos arányban figyelhető meg. Ugyanakkor a minimálbért meghaladó kifizetés a nagyméretű gazdaságokban szinte általános (80%), a kicsiknél pedig a 10 százalékot sem éri el. A számla ellenében történő fizetést a kis gazdaságok 43 százaléka, a közepes gazdaságok 39 százaléka jelölte meg, ami nagyokhoz képest lényegesen magasabb arány. Ennek oka, hogy a kis- és közepes gazdaságokban a rendelkezésre álló géppálmány nem teszi lehetővé a munkák teljes körű elvégzését.

12. ábra. A különböző bérezési formák előfordulása a gazdaságok egyes üzemméret-kategóriáiban* (százalék)

* Több válasz is megjelölhető volt.

A zsebből zsebbe fizetés a közepes méretű gazdaságok 49 százalékánál, a nagy gazdaságok 40 százalékánál jelenik meg jellemző bérezési módként. A kis gazdaságok 18 százalékánál jelölték csak meg a zsebből történő fizetést. Ez magyarázható azzal, hogy ebben az üzemméret-kategóriában van a legnagyobb szerepe az ingyen dolgozó családi munkaerőnek és a rokoni segítségnek. A gazdálkodók sok esetben a minimálbéren felüli részt fizetik ebben a formában.⁸

⁸ A zsebből zsebbe fizetés nem kimondott magyar „specialitás”. Az Európai Bizottság a feketemunkáról frissen készült jelentésében a vizsgálatok eredményei alapján úgy ítéli, hogy a nem bejelentett munkavállalás az építőipar után a mezőgazdaságban a leggyakoribb. Több újonnan csatlakozott országban elterjedt gyakorlatnak számít a „zsebből történő fizetés”, vagy a ténylegesnél jóval alacsonyabb értéken, általában a hivatalos minimálbéren bejelentett jövedelem. A nem bejelentett munkavállalást több tényező együttes következményének tekintik. Ezek közül elsősorban a munkaerőpiac rugalmatlanságáról, a jelentős adóterhekről tesznek említést.

A mélyinterjúk során az is kiderült, hogy a gazdálkodók az egyre dráguló munkaerő alkalmazásának költségeit azzal is igyekeznek mérsékelni, hogy a foglalkoztatás idejét és létszámát a legszükségesebb szintre csökkentik. Ennek legális formái azonban nem terjedtek el a mezőgazdaságban. A határozott időtartamra szóló szerződések egyáltalán nem jellemzők. A rövid idejű foglalkozások regisztrálásának speciális formájára, az alkalmi munkavállalói könyv (AM-könyv)⁹ használatára is csak néhány helyen találtunk utalást annak ellenére, hogy ennél a foglalkoztatási formánál a munkáltató adminisztrációs ügyintézése könnyített, hiszen egy közteherjegy beragasztásával valamennyi kötelezettségét teljesíteni tudja.

Véleményünk szerint a magyar mezőgazdaságban a feketefoglalkoztatás felszámolásának legfőbb gátja az alacsony jövedelemtermelő képesség. A feketemunka a szolgáltatások igénybevételénél a legjelentősebb. Elterjedt szokás, hogy a szántásról, kombájnolásról a szolgáltatást végző nem állít ki bizonylatot, mert az adózásból származó többletterheket nem tudja áthárítani a megrendelőre. A feketefoglalkoztatás másik nagy területe a kézimunka-igényes zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés. Itt a foglalkoztatási jegy igénylése jelenthetne részleges megoldást. A gyakorlatban azonban ez azért nem működik, mert egyrészt bürokratikus, időigényes, másrészt előre nehéz meghatározni, hogy a napszámos az adott napon, biztosan jön-e dolgozni vagy sem. Nagyobb létszám esetén az adminisztrációs feladatok ellátása egy ember teljes munkaidejét is igénybe veheti.

A zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés esetében a feketemunkát – a jelenlegi ár- és költségszinten – nagyon nehéz kifehéríteni. A napjainkban tervezett foglalkoztatás-szabályozási változtatásoknak¹⁰ lehet pozitív hozadéka az ágazat számára. Radikális megoldással azonban nem számolhatunk, mivel az alapvető problémát – az ágazat alacsony jövedelemtermelését – nem oldhatja meg. Csupán az Európai Bizottság ajánlásait veszi figyelembe, miszerint a nem bejelentett munkát „...a megelőző és szankcionáló intézkedések jól adagolt együttesével...” kell visszaszorítani (www.afsz.hu [2004]).

*

⁹ Az 1997-ben létrehozott AM-könyv eredeti célja az volt, hogy a munkanélküliek anyagi támogatását elvesztő, és elhelyezkedni képtelen emberek rövid idejű, alkalmi munkavégzéssel is jogosultságot szerezhessenek további juttatásokra. Az eredeti elképzelésen évről évre módosítottak, az érdeklődés azonban így is szerény maradt. Az érzékelhető változást a közterhek jelentős mérséklése hozta meg. Különösen a regisztrált munkanélküli foglalkoztatók közterhek mértéke tette vonzóbbá bejelentett alkalmazásukat (*Laky et al.* [2004]).

¹⁰ A jelenlegi munkaügyet érintő programok között több olyan döntést találtunk, amelyek segítséget nyújthatnak a mezőgazdasági foglalkoztatás rendezésében: az álláskereső támogatás, a kék munka lehetőségének megteremtése, a munkaadók rugalmas foglalkoztatáshoz fűződő érdekének megteremtése, a garantált minimálbér szabályozása, a Btk. büntetőjogi számonkérési lehetőségének kiterjesztése a feketén foglalkoztató munkáltatók kapcsán, illetve a szigorúbb munkaügyi ellenőrzések érvényesítése, a közbeszerzési pályázatokon csak munkaügyiileg tisztán működő cégek vehetnek részt.

A kutatás eredményei alapján azokkal értünk egyet, akik szerint a versenyképes mezőgazdaság kialakításához a támogatásokat, köztük a beruházási támogatásokat is, a tartósan életképes gazdaságokra célszerű összpontosítani. A gazdálkodók ma nem képesek belső forrásból a szükséges szintű felhalmozásra, de a folyamatos működés is jelentős külső forrásokat feltételez. A jövedelempozíció javulása a belső források szerepét növeli, de emellett a külső források azok, amelyek a fejlesztést szolgálhatják. Ezért mindaddig, amíg a fejlesztéshez nem képződnek elégséges saját források, a támogatással kombinált kedvezményes hitellehetőségek bővítése indokolt. A mélyintertjükből kirajzolódó kép összességében azt mutatja, hogy az ágazat érdekében a kormánynak törekednie kell ugyan a szürke és fekete foglalkoztatás visszaszorítására, de nagy hibát követ el, ha a mezőgazdaságot egy kalap alá vonja más nemzetgazdasági ágak fekete munkát visszaszorító intézkedéseivel. A szabályozás kidolgozásakor nem lehet egyenlőségjelet tenni, például az építőipar és a mezőgazdaság köze. Utóbbiban a kampánymunkák miatt kifejezetten támogatni kell a nem állandó munkaerő egyszerű és olcsó – de az állam által regisztrált – foglalkoztatását.

Irodalom

- ALVINCZ J. – GUBA M. [2003]: Beruházás és jövedelemtermelés az ezredforduló mezőgazdaságában. In: *Gazdálkodás*. XLVII. évf. 2003. 1. sz. 40–51. old.
- ÁNGYÁN J. [2005]: Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. In: *A falu*. XX. évf. Nyár. 25–60. old.
- ANTAL K. – GUBA M. – KOVÁCS H. [2004]: *A mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban*. Agrárgazdasági Tanulmányok 3. sz. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 150 old.
- BORSZÉKI É. [2004]: A jövedelem és felhalmozás összefüggései az agrárgazdaságban. In: *Agrofórum*. 15. évf. 3. sz. 2–6. old.
- DORGAI L. ET AL. [szerk.] [1999]: *Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatok tükrében*. Agrárgazdasági tanulmányok. 8. sz. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 55–65. old.
- The FADN selection plan for Finland*. Agricultural Economics Research Institute. Helsinki. 1996. (Kézirat)
- FERTŐ I. – SZABÓ G. G. [2004]: Értékesítési csatornák választása a magyar zöldség-gyümölcs szektorban. Esettanulmány. *Közgazdasági Szemle*. 51. évf. 1. sz. 77–89. old.
- GLATZ F. [2004]: Gondolatok a magyar agrárium hagyományairól és jövőjéről. In: *A falu*. XIX. évf. Ősz 5–20. old.
- KAPRONCZAI I. – RIDEG M. – SZÉNAI L. [1980]: *Szabályozás-reagálási vizsgálatok főbb tanulságai a termelőszövetkezetekben*. Szövetkezeti Kutató Intézet. Budapest. 64 old.
- KESZTHELYI SZ. – KOVÁCS G. [2004]: *A direkt támogatások felosztási rendjének változása és annak hatása a magyar mezőgazdasági vállalkozások bevételeire*. EU-tanulmányok. V. kötet Nemzeti Fejlesztési Hivatal. Budapest. 61–81. old.

- LAKY T. ET AL. [2004]: *A magyarországi munkaerő-piac 2004*. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. Budapest. 51–64. old.
- POTORI N. – UDOVECZ G. [2004]: *Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig*. Agrárgazdasági tanulmányok. 7. sz. Agrárgazdasági Kutató Intézet. Budapest. 61–70. old.
- TÓTH E. [szerk.] [2002]: *Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU csatlakozásra*. Agrárgazdasági tanulmányok. 8. sz. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. Budapest. 37–49. old.
- VARGA GY. [2003]: Vállaljon nagyobb szerepet a vidéki versenyszféra. In: *Kovách I. et al. (szerk.): A vidék helyzete Magyarországon*. Agrár Európa Tanácsadó Iroda Kft. Budapest. 19–22. old.
- http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=sajtonak_europai_foglalkoztatasi_es_szocialis_hirl&switch-content=ST_66_hirlevel&switch-zone=Zone1&switch-render-mode=full

Summary

In Hungary the reactions of farmers to the changes of the economic conditions varied a lot. As for strategic decisions the farmers are uncertain. For the future it would be indispensable that the adaptation capability of the Hungarian agricultural producers should be improved. The farms producing by significant costs and without resources were dropped out, and only small portion of farms survived that are more skillful, qualified, experienced and are provided by good financial background. It is the task and responsibility of the government not to support only the implementation of current goals (for example, storage capacities, earlier mechanisation) but by targeted measures and by limiting the superfluous regulations to improve the reaction skills of the producers and to provide more opportunity for the agriculture, which otherwise is rather incapable.

Hírek, események

Vezetői megbízás, felmentés. *Dr. Pukli Péter*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Tokaji Károlynét* – tekintettel arra, hogy a Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály főosztályvezetői munkakör betöltésére kiírt pályázatot elnyerte – 2006. július 1-jei hatállyal a Hivatal köztisztviselőjévé kinevezte és megbízta a főosztály vezetésével.

Dr. Papp Zoltán főosztályvezetőt a Modernizációs Programiroda vezetőjét nyugállományba vonulására tekintettel – saját kérésére – 2006. június 30. napjával felmentette, ugyanakkor *Dr. Kárpáti Józsefet*, az Igazgatási és Tervezési főosztály főosztályvezető-helyettesét – határozatlan időre – eddigi feladatai ellátása mellett – 2006. július 1-jétől kezdődően megbízta az MPI vezetői feladatainak ellátásával.

Kitüntetés. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Kapros Tibornénak*, a KSH Miskolci Igazgatóság igazgatójának, aki a területi statisztika kiváló művelőjeként, a gyakorlati statisztikai munka irányítójaként, egyetemi óraadó oktatóként, a helyi közéletben is elismerést, megbecsülést szerzett a Hivatalnak; *Kollányi Margitnak*, a Tájékoztatói főosztály nyugalmazott főosztályvezetőjének, a hazai és nemzetközi statisztika területén, különös tekintettel az elemzésekben nyújtott kiemelkedő, példaértékű tevékenységéért; *Kómár Erzsébetnek*, az Informatikai főosztály szakmai tanácsadójának, aki kiemelkedő és meghatározó szerepet tölt be a Hivatal adatgyűjtő és adat-előállító tevékenységét meghatározó rendszerek fejlesztésében; *Lakatos Máriának*, a *Statisztikai Szemle* szerkesztősége

nyugalmazott főszerkesztőjének, olvasószerkesztőnek, több évtizedes, kimagaslóan precíz, lelkiismeretes tevékenységéért; *Nádudvari Zoltánnak*, az Iparstatisztikai főosztály nyugalmazott vezető-főtanácsosának, több évtizedes magas szakmai színvonalon végzett példaértékű munkájáért; *dr. Simonné dr. Bagó Eszternek*, a Hivatal statisztikai elnökhelyettesének, a statisztika különböző területein végzett összehangoló, az Európai Unió követelményrendszerét is figyelembe vevő magas színvonalú szakmai, irányító tevékenységéért; *Szegőné Tóth Erzsébetnek*, a Fényes Elek Közgazdasági Szakközépiskola nyugalmazott igazgatójának, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikai Oktatási Szakosztálya alelnökének, a Fényes Elek Alapítvány titkárának, aki több évtizeden keresztül középiskolai szaktanárként, szakfelügyelőként és igazgatóként, meghatározó személyisége volt a statisztika középiskolai oktatásának, népszerűsítésének

Fényes Elek Emlékéremet

adományozott.

*

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Klonkai Lászlónak*, a KSH Szegedi Igazgatóság nyugalmazott igazgatójának, aki fél évszázados hivatali pályafutása során kiemelkedő színvonalú vezetői, tudományos igényű, elemző és oktató tevékenységével meghatározóan járult hozzá a területi statisztika fejlesztéséhez; *Pástiné Illa Juditnak*, a KSH Győri Igazgatóság szombathelyi képviselői szakmai tanácsadójának, elemzőjének, hosszú ideje nagy

szakértelemmel és hozzáértéssel végzett lelkiismeretes, pontos, megbízható munkájáért

Kőrösy József Díjat

adományozott.

Elnöki dicséret. *Dr. Pukli Péter*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Ferenc Józsefnét*, az Informatikai főosztály főtanácsosát, a Címregiszter és a Távmunka Felügyeleti Rendszer kialakításában nyújtott kiemelkedő teljesítményéért; *Kamarás Ferencet*, a Népesedés-, egészségügyi és szociális statisztikai főosztály szakmai főtanácsadóját, aki a főosztály vezetőjének tartós távolléte alatt, feladatai ellátása mellett, megbízhatóan és nagy hozzáértéssel irányította a főosztály munkáját; *Kepecs Tibort*, a Külkereskedelem-statisztikai főosztály tanácsosát, az internetalapú Intrastat elektronikus adatgyűjtő rendszer fejlesztésében végzett kiemelkedő munkájáért; *Kovács Attilát*, az Adatgyűjtő főosztály főosztályvezető-helyettesét, a központosított expedálás megszervezéséért, a minőségellenőrzés-működtetés terén végzett eredményes munkájáért; *Dr. Marosi Lajost*, a Tájékoztatósi főosztály vezető főtanácsosát, a Területi Statisztika tudományos folyóiratban több éven át végzett felelős szerkesztői munkája elismeréséül; *Pál Tamarát*, a Szolgáltatásstatisztikai főosztály vezető-tanácsosát, a Turizmus Szatellit Számla hároméves projektjének szakmai felelőseként végzett eredményes munkájáért

elnöki dicséretben

részesítette.

Munkaértekezlet a mezőgazdasági statisztikai adatokról. 2006. június 7. és 9. között Steinkjerben munkaértekezletet rendezett a FAO, a Norvég Mezőgazdasági és Élelmezési Minisztérium, az Észak Trondelagi Kormányosság Mezőgazdasági főosztálya, és a

Norvég Fejlesztési alap a nemek szerinti statisztikai adatok szerepéről a mezőgazdaság változásainak és fejlődésének elemzésében. Az európai munkaértekezlet összehívását a FAO kezdeményezte, megszervezésében a mezőgazdasági témával foglalkozó norvég intézmények meghatározó szerepet játszottak. A rendezvény kiemelt fontosságú volt többek között azért is, mert a mezőgazdaságban a nemek szerinti bontásban elvégzett statisztikai vizsgálatok gazdasági, társadalmi kérdésekre keresik a választ, különösen lényegesek a vidékfejlesztési döntések előkészítése, kidolgozása és monitoringja szempontjából. A munkaértekezlet programjának összeállításakor a szervezők olyan országok képviselőit kérték fel tapasztalataik bemutatására, amelyek e téren példányos eredményeket értek el. Magyarország esetében az ÁMÖ 2000 FAO-projekt keretében végzett célirányos feldolgozását, az adatbázis elemzését, az ÁMÖ 2000 és a 2001. évi népszámlálás adatainak elemi szintű összekapcsolását, együttes elemzését tartották értékes, egyben bemutatandó példának. A magyar eredményekről szóló előadást *dr. Laczka Éva*, a KSH főosztályvezetője tartotta. A FAO a meghívott fejlődő országokat a bemutatott példák elemzésével, megvitatásával próbálta felkészíteni hasonló feladatok végrehajtására.

Munkaértekezlet a népszámlálási mikro-adatok integrálásáról. A Minnesotai Egyetem, a Katalán Egyetem (Barcelona), valamint a Francia Demográfiai Kutatóintézet által szervezett tanácskozást 2006. június 7. és 10. között tartották Párizsban. A munkaértekezlet célja az integrált nemzetközi népszámlálási mikro-adatprojekt jelenlegi helyzetének áttekintése, a módszertani-összehasonlítási problémák, az egységesítés szempontjainak és eljárásainak megbeszélése, az új résztvevők tájékoztatása volt, illetve a projekt ismertetése az Európán kívüli jelentkezőkkel. A tanácskozás résztvevői

országokénti beszámolók alapján áttekintették a múlt évi barcelonai ülés óta történt változásokat, a projekt irányítói pedig azokról a tevékenységekről adtak számot, amelyeket a meglévő népszámlálási mikroadatokat harmonizációja és közzévé, valamint a „lappangó” (például régi rendszerű mágnesszalagokon tárolt) adatok feltárása érdekében végeztek. A népszámlálási eredmények megjelenítésére a projekt honlapot hozott létre. A már meglévő és fokozatosan bővülő nemzetközi népszámlálási adat- (és metaadat-) bázis európai és tengerentúli kitekintést, összehasonlítási lehetőséget, korábban nem vizsgált, a standard kombinációktól szinte teljesen eltérő összefüggések feltárását teszi lehetővé, számos esetben történeti visszatekintésben is. A hazai kutatók internetes hozzáféréssel, ingyenesen juthatnak az információhoz. A KHS részéről *Rózsa Gábor* főosztályvezető-helyettes vett részt a tanácskozáson.

IKT-szektor-munkaértekezletet tartottak 2006. június 8. és 9. között az Európai Bizottság, az Eurostat, az F Igazgatóság, valamint az F-6-os csoport szervezésében Luxembourgban. A rendezvény célja közös álláspont kialakítása az IKT-szektor és információs szektor definíciójának kérdésében, a jövőre vonatkozó munkaprogram meghatározása, az e-kommunikációs kérdőív megvitatása, illetve az ezzel kapcsolatos feladatok voltak. Az Eurostat IKT-munkacsoportjának ülésein való részvétel a hazai információstatisztika-fejlesztése

szempontjából kiemelt fontosságú, mivel ezeken az üléseken és a velük szoros kapcsolatban működő értekezleteken alkalom nyílik a Központi Statisztikai Hivatal szakmai szempontjainak hatékony képviselésére, az Eurostat adatszolgáltatással kapcsolatos elvárásainak aktív befolyásolására, a hazai munkát is segítő munkakapcsolatok kialakítására az Eurostat szakértőivel. Az értekezleten *Chorle Erzsébet*, a KSH vezető főtanácsosa vett részt.

Sajtótájékoztatók. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 2006. június 28-án Egyenlőtlenségek az egészségi állapotban címmel sajtótájékoztatót tartott *Kovács Katalin*, a Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársának „Egészség-esélyek” című kutatási jelentéséről. A munkát a szerző, valamint *Hablicsek László* demográfus, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgató-helyettese mutatta be.

*

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 2006. július 10-én a Népesedési világnap alkalmából sajtótájékoztatót tartott a KSH Kéleti Károly termében, ahol *dr. Daróczy Etelka*, az NKI tudományos főmunkatársa bemutatta a „Korfa” című kiadvány 2006. évi 2. és 3. számait. A rendezvényen felszólalt *Gödri Irén* szociológus, az NKI tudományos munkatársa, valamint *Hablicsek László* demográfus, az NKI igazgató-helyettese is.

**A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute–ISI)
fontosabb konferenciaajánlatai**

(A teljes ajánlatlista megtalálható a <http://isi.cbs.nl/calendar> honlapon.)

Bled, Szlovénia. 2006. szeptember 17–20.
Alkalmazott statisztikai tanácskozás, 2006.
(Applied Statistics 2006).

Információ: *Andrej Blejec*, Chair of AS2006 LOC
Telefon: +386 1 423-33-88
Fax: +386 1 257-33-90
E-mail: info.AS@nib.si
Honlap: <http://ablejec.nib.si/AS2006>

Wroclaw, Poland. 2006.szeptember 18–
20.

Hatodik éves ENBIS- (European Network
for Business and Industrial Statistics – Üzleti
és iparstatisztikai európai hálózat) konferen-

cia. (Sixth Annual ENBIS Conference
ENBIS-6).

Információ: *Jeroen de Mast*
E-mail: jdemast@science.uva.nl
Honlap: www.enbis.org

Ottawa, Kanada. 2006. november 1-3.

23. Nemzetközi módszertani szimpózium
„A népesség egészségének mérése módszertani
kérdései” címmel. (The 23rd International
Methodology Symposium „Methodological
Issues in Measuring Population Health”).

Információ: *Milorad Kovacevic*
Telefon: 1-613-951-9891
E-mail: symposium2006@statcan.ca
Honlap: www.statcan.ca/english/conferences/

Folyóiratszemle

Sapir, A.:

Világpénzzé válik-e az euró?

(Is the Euro ready for a global role?) – *Europe's World*. 2006. évi Tavasz. 56–61. old.

Az utóbbi években két olyan esemény játszódott le a világgazdaságban, amely megváltoztathatja a második világháború vége óta érvényes egypólusú, dollárvezérelte nemzetközi monetáris rendszert. Az egyik az eurónak mint új nemzetközi valutának megjelenése 1999-ben, a másik az Egyesült Államok folyó fizetési mérlegének rekord mértékű deficitje. Általános vélemény szerint előbb-utóbb bekövetkezik a folyó fizetési mérleg korrekciója, ami a dollár árfolyamának jelentős esésével jár majd együtt. Vajon ebben az esetben valóban kétpólusúvá válik-e a nemzetközi monetáris rendszer? A szerző ennek esélyeit latolgatja.

A folyó fizetési mérleg hiányának két oka lehet. Az egyik az amerikaiak külföldi árúk iránti növekvő igénye, a másik, hogy a külföld előnyben részesíti a dollárban érvényes követeléseket más címletű aktívákkal szemben. Az Egyesült Államok folyó fizetési mérlegének sorsa tehát az euró nemzetközi szerepének növekedésétől függ. Az Európai Központi Bank megállapítása szerint valamely valuta nemzetközi szerepe teljes mértékben piacfüggő. Ezt a függőséget egyrészt a kockázat, másrészt a pénzügyi elterjedtség szabja meg. A volument illetően az euró jó helyzetben van, mert az

eurózóna évek óta csekély – 2 százalék körüli – inflációt tud felmutatni, ami alacsonyabb az amerikaiénál. Az euró azonban – jelentős terjedése ellenére is – jóval szerényebb helyet foglal el a világ pénzügyi piacain, mint a dollár. A beruházók túlnyomó része tartózkodó a dollárról euróra való áttéréstől.

A szerző előtekint 2015-re, amikor az Egyesült Királyság várhatóan tagja lesz az euróövezetnek. Vajon az övezet kiszélesedése megteremti-e az euró, mint világpénz egyenrangúságát a dollárral szemben? A szerző válasza: *nem*. Nem, mert az euró ekkor is egy állam nélküli valuta marad. Ez áthidalható lenne, ha a tagországok megbíznának egy közös intézményt, amelynek feltétel nélküli felhatalmazása lenne pénzügyi tárgyalásokra az országok nevében. Ilyenné alakulhatna a zóna pénzügyminisztereiből álló, jelenleg inkább informálisan működő „Eurogroup”. Az Unió alkotmánytervezete tartalmaz is egy ilyen lehetőséget, amely szerint az „Eurogroup” formális intézménnyé válna, két és fél évre választott elnökkel az élén, aki képviselné a csoportot a nemzetközi fórumokon. Sőt elképzelhető a csoportnak egyetlen közös szavazattal való részvétele olyan intézményekben, mint a Valutaalap és a G7.

2004-ben a holland elnökség előirányzott egy Eurogroup elnöki posztot, ám az EU alkotmánytervezetének elutasítása nagyon valószínűtlenné teszi az Eurogroup formális testületté válását, olyan formális testületté, amelynek első képviselője és tárgyalási felhatalmazása van.

Megjegyzés. A *Folyóiratszemlét* a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Levéltára (Rettich Béla) állítja össze.

Így pedig szinte lehetetlen, hogy az euró a következő tíz évben vezető szerephez jusson a világ monetáris rendszerében.

Ezek a körülmények megnyugtathatják azokat, akik az euró legfontosabb szerepét a gazdasági stabilitás biztosításában látják. Szemükben minél nagyobb az euró nemzetközi szerepe, annál nagyobb veszélybe jut az árstabilitás. Ezzel viszont csalódást okoznak azoknak, akik az eurótól egy kétpólusú nemzetközi monetáris rendszert várnak.

Végül is az euró még túlságosan fiatal valuta, amelynek még sok ideje van, hogy feljön az említett várakozáshoz. Ehhez például olyan intézményi kereteket kell megteremteni, melyek lehetővé teszik az euró szerepváltozását.

Szilágyi György

a közgazdaság-tudomány doktora, egyetemi tanár, a
Hivatalos Statisztika Tudományos Tanácsának elnöke
E-mail: gyorgy.szilagyi@ksh.hu

Szenzenstein, J.:

A következő német népszámlálás új módszere

(The new method of the next German population census.) – *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 2005. évi 1. sz. 59–71. old.

A második világháború óta Németországban 1950-ben, 1961-ben, 1970-ben és 1987-ben hajtottak végre nép- és lakásszámlálást. Ezeket az összeírásokat hagyományos eljárással, a lakosság teljes körű kikérdezésével bonyolították le. A eredetileg 1981-re előírányozott népszámlálást kétszer el kellett halasztani. Az első tervezett időpont törlésének pénzügyi okai voltak: a tartományok a végrehajtás céljaira költség-hozzájárulást igényeltek a szövetségi kormánytól a helyhatóságok részére. A

második halasztásra azért került sor, mert 1983 tavaszán a Szövetségi Alkotmánybíróság hatályon kívül helyezte a népszámlálási törvényt. Az előző év őszén ugyanis politikai indíttatású bojkottmozgalmak kezdődtek, amelyek során a népszámlálást ellenző állampolgárok köréből közel 1200 törvényességi panaszt nyújtottak be. Ezek nyomán a Legfelsőbb Bíróság úgy döntött, hogy a népszámlálással nyert egyedi adatok átadása a helyhatóságok lakossági nyilvántartásainak céljaira, sértené az általános személyiségi jogokat. Ez a határozat ma is érvényben van. Így tehát a hatósági nyilvántartások adatai igénybe vehetők a statisztikai szervek által, de az *egyes személyekre vonatkozó* – statisztikai úton gyűjtött – adatok már nem adhatók át a helyhatóságoknak, például a lakossági nyilvántartások korrigálásához.

A nyolcvanas évek politikai tiltakozásainak megújulásától tartva, illetve egy hagyományos módszerű népszámlálás magas (mintegy 1 milliárd euróra becsült) költségeire tekintettel, a kilencvenes évek végén úgy döntöttek, hogy a legközelebbi népszámlálást már nem a szokásos kikérdezés útján, hanem a hatósági nyilvántartásokra támaszkodva kell lebonyolítani. Az ehhez szükséges új eljárási modellt a Szövetségi Statisztikai Hivatalnak a tartományi hivatalokkal együttműködve kellett kifejlesztenie.

Az új megközelítés legfontosabb eleme, hogy adatforrásokként a közigazgatási nyilvántartások és a teljes körű számbavétel kombinációjára támaszkodnak. A személyek földrajzi, demográfiai és családi jellemzőinek adatai a népesség-nyilvántartásból nyerhetők. A foglalkoztatottak gazdasági és képzettségi jellemzői a Szövetségi Munkaügyi Hivatal, illetve egyéb hasonló szervek nyilvántartásaiból származhatnak. A lakóházak és a lakóegységeket tartalmazó más épületek jellemzőiről postai úton, a tulajdonosoktól gyűjtik be a szükséges információkat.

A regiszterekre alapozott cenzus gerincének a mintegy 13 500 helyhatóság által decentralizáltan vezetett népesség-nyilvántartások tekinthetők. A bejelentkezési kötelezettség minden személyre kiterjed, akinek a helyhatóság területén állandó lakóhelye (vagy ideiglenes tartózkodási helye) van. A bejelentkezés teljesítésének fontos ösztönzője, hogy a lakosok csak ennek alapján juthatnak hozzá a valamennyi felnőtt részére kötelező személyazonossági igazolványhoz, illetve a munkáltató részére leadandó személyijövedelemadó-kártyához, továbbá így kerülhetnek be a választói névjegyzékekbe. A nyilvántartások ezek ellenére sem tekinthetők tökéletesen naprakésznek: előfordul, hogy az érintettek nem jelentik lakcímváltozásukat, vagy – például névtévesztés miatt – nem kerül sor a korábbi regisztrációs tétel törlésére.

A helyhatósági népesség-nyilvántartások személyenként a következőre adatokat tartalmaznak:

- a lakóhely jellege (kizárólagos, fő vagy másodlagos);
- alapvető demográfiai mutatószámok: nem, kor (a születés időpontja); családi állapot, állampolgárság, születési hely és ország, vallási hovatartozás;
- földrajzi jellemzők: lakóhely(ek) a népszámlálás eszmei időpontjában;
- a családok és háztartások szerinti csoportosításokhoz szükséges adatok: családnév (jelenlegi és korábbi is), személynév, a házastárs neve, a gyermekek neve, az anya és apa neve (csak a 27 évesnél fiatalabbak esetében), a korábbi lakóhely, a jelenlegi lakóhelyre költözés időpontja.

A Szövetségi Munkaügyi Hivatal nyilvántartásai kiterjednek valamennyi kötelező társadalombiztosítással rendelkező foglalkoztatottra, a regisztrált munkanélküliekre és a szerve-

zett képzési programok résztvevőire (ezek együttesen mintegy 90 százalékát képviselik az összes foglalkoztatottnak).

A munkaügyi nyilvántartások a következő mutatók adatforrásaiként szolgálhatnak: gazdasági aktivitás, foglalkoztatási státus (munkás, fizetett alkalmazott, tanuló), teljes- vagy rész-munkaidős, az aktuális foglalkozás (munkakör), a munkahely és ágazati besorolása, a legmagasabb iskolai végzettség. Természetesen mindazok az információk is rendelkezésre állnak (név, nem, születési időpont, lakóhely), amelyek segítségével egyéni azonosítószám használata nélkül is létrehozható a kapcsolat a népesség-nyilvántartás megfelelő adataival.

A nemzetközi ajánlásokkal összhangban az új modell átfogó lakásfelvételt is előírnyoz. A megfelelő országos szintű lakásnyilvántartás hiányában ehhez postai úton kérnek információkat a lakás-, illetve épülettulajdonosoktól. Ezek a következő főbb mutatókra terjednek ki: az épület jellege (lakóépület, lakott egyéb épület, építmény), az építés időszaka, a lakások száma, a szobák száma és lakóterülete, a felszereltség főbb jellemzői, a használat/lakottság jellege, a havi lakbér bruttó és nettó összege stb. Kiegészítésként olyan információkat is kérnek, amelyek alapján végrehajtható a lakáshasználók háztartások szerinti csoportosítása, illetve a kapcsolódás a népesség-nyilvántartási adatokhoz.

A tanulmány részletesen bemutatja a centralizált népesség-nyilvántartás létrehozásának, a különböző adatforrások összekapcsolásának, a kettős számbavételi tételek kiszűrésének kísérleti eljárásait, valamint a háztartások kialakításának tervezett négylépcsős módszerét.

Az új modell teszteléséhez 550 helyhatóság területéről mintegy 38 ezer épületet választottak ki, ezzel összesen 250 ezer lakás és mintegy 550 ezer személy került be a mintába. Ezeknek a megfelelő közigazgatási nyilvántartásokból származó személyi-, valamint a postai úton

gyűjtött lakásadatait vetették egybe az azonos körre vonatkozóan, hagyományos kikérdezéssel végzett összeírás eredményeivel. Egy másodlagos minta alapján, amely 230 helyhatóság területén mintegy 16 ezer épületre terjedt ki, külön is vizsgálták a munkaügyi, illetve népességnyilvántartási eredetű adatok összekapcsolhatóságának mértékét, illetve a háztartások kialakítására szolgáló algoritmus használhatóságát. A tanulmány részletesen beszámol a kísérleti számítások eredményeiről és az ezeken alapuló további fejlesztési döntésekről.

Az új modell eredményeként a következő népszámlálás alig egyharmadát (várhatóan 336 millió eurót) fogja igényelni a korábbi, teljes körű, kikérdezéses eljárás költségeinek. Az új, kombinált módszer az állampolgárokat is kevésbé terheli, mivel várhatóan 27 millió személytől kérnek majd információközlést, míg a teljes körű kikérdezéses eljárás mintegy 82 millió főt érintene.

Az új megközelítés fő hátránya, hogy nem tudja garantálni egyrészt az adatok teljes körűségét, másrészt azt, hogy minden egyes területi bontásról pontos adatok álljanak rendelkezésre. Így például a 10 ezer főnél kevesebb lakosú települések, közigazgatási egységek esetében népességük alábecslésére lehet számítani (a szisztematikus hiba várható értéke átlagosan 0,6 százalék). Ugyanerről a körről hiányozni fognak azok az információk, amelyek nem nyerhetők a közigazgatási nyilvántartásokból, mint például az egyéni vállalkozók gazdasági adatai, illetve a gazdaságilag nem aktív lakosok iskolai végzettségének jellemzői.

Nem lesznek pontosak a helyhatósági szintnél kisebb helyi egységekre vonatkozó adatok sem, mivel azok a kiegészítő mintavételek, amelyek a közigazgatási nyilvántartások korrekcióinak alapjául szolgálnak, csak hely-

hatósági szinten biztosítanak torzítatlan becsléseket. Ezért a jövő egyik fontos feladata, hogy a kis települések, valamint a nagyvárosokon belüli területi egységek ilyen hiányzó adatait kisterületi becslési eljárásokkal meg tudják határozni.

Az előkészítés során végzett ellenőrző vizsgálatok eredményeiről 2003 végén összefoglaló jelentést nyújtottak be az illetékes kormányzati szervekhez. A jelentés kedvező elbírálása esetén Németország 2011-ben az új eljárást alkalmazva csatlakozik majd az Európai Unió tagállamaiban előirányzott legközelebbi népszámlálásokhoz.

A népszámlálás végrehajtói és adatainak felhasználói teljesen egyetértenek abban, hogy Németországnak már sürgős szüksége van új népszámlálási adatokra, főleg a „népesedéstatistika integrált rendszerének” kalibrálásához, amely az aktuális havi, negyedéves és éves adatokat szolgáltatja. A népszámlálás helyhatóságokénti adatai alapján történik ugyanis a népességi nyilvántartások naprakészen tartása (nem, kor, családi állapot, illetve állampolgárság szerinti részletezésben), továbbá a születések és halálozások, a be-, illetve kivándorlási adatok, a házasságkötések és válások regisztrálása. Ezek a naprakész népességnyilvántartások az alapjai azoknak az 1 százalékos mintavételeknek is, amelyek számos fontos demográfiai és társadalmi-gazdasági mutatószám évenkénti számbavételét biztosítják. A valóságghű nyilvántartások érdekében már halaszthatatlanná vált a népesedési adatok újabb, átfogó „feltározása”, amelynek szerepét a legkésőbb 2011-ben sorra kerülő népszámlálásnak kell betöltenie.

Tűs Lászlóné,

a Központi Statisztikai Hivatal ny. osztályvezetője

Kiadók ajánlata

JAISINGH, L. R. [2006]: *Statistics for the utterly confused*. (Statisztika az összezavartaknak.) McGraw-Hill. New York.

Amikor a statisztika megértésére kerül a sor még a jó tanulók is kissé zavarba jöhetnek. Ez a munka tökéletes segítség minden bevezető, nem matematikai alapokon nyugvó statisztikai kurzusra éppúgy, mint tágabban értelmezett szakmai munka során. A „Statisztika az összezavartaknak” a statisztikai fogalmakat fokozatosan mutatja be és olyan különböző területeken is használható, mint az üzleti tanulmányok, közgazdaságtan, pénzügy és mások. A munka frissítve és a témák még szélesebb körét feldolgozva kínálja a tudományterület legutóbbi változásainak nyomon követését. A legutolsó kiadás új Excel példákat, a leginkább alkalmazott statisztikai programokat, új varianciánálzis-fejezetet, és 200 új kérdést tartalmaz a meglévő 700 önellenőrző tesztkérdéshez és -válaszhoz. A szakértő szerző weboldala rengeteg új példát, problémamegoldó gyakorlatot és stratégiát kínál így a teljesen zavarttól a tökéletes felkészültség állapotába juthat el az olvasó rövid időn belül.

MOORE, D. S. – WILLIAM I. NOTZ, W. I. [2006]: *Statistics: concepts and controversies*. (Statisztikai fogalmak és ellentmondások.) Palgrave (Macmillan). New York.

A források, amiket a statisztikusok használnak egyszerre hatnak direkt módon az emberekre, a kormányzatra és a társadalomra. A közvélemény-kutatások befolyásolják a politikai elképzeléseket, a statisztikai eredmények segítik a gyógyítás fejlődését. *David Moore* alapvető könyvének hatodik kiadásában hangsúlyozza a statisztikai fogalmak és alkalmazások használatát különböző tudományterületeken. Arra bátorítja a hallgatókat,

hogyan ismerjék fel a statisztikai eredmények jelentését, ugyanakkor felkelti érdeklődésüket is a tárgy iránt. Moore azon erőfeszítései, hogy a statisztikai elméleteket és adatokat, a lehető legkevesebb számolással ismertesse, az egyik legeredményesebbek a nem matematikus hallgatók számára készített tankönyvek közül.

MOORE, D. S. [2006]: *Basic practice of statistics*. (Gyakorlati statisztika.) Palgrave (Macmillan). New York

David Moore-t a statisztikai tankönyvek egyik legvilágosabb és innovatív írójaként ismerték el mind a hallgatók, mind a statisztikusok világszerte. „Gyakorlati statisztika” című munkájának negyedik kiadása eszközeiben és pedagógiai jellemzőiben folytatja ezt a hagyományt. Új, négylépcsős megoldási folyamata segít a hallgatóknak abban, hogy összetett problémákat oldjanak meg, és kapcsolatba hozzák a való élettel. A munka negyedik kiadása CD ROM-ot, valamint a Starts Portalt is tartalmazza, mely a ma elérhető webalapú mellékletek legjobbjai.

SOKAL, R. – JAMES ROHLF, J. [2006]: *Biometry*. (Biometrika) Springer. New York.

Ez a munka könnyen érthető, mégis alapos bevezetés a biostatisztikába. Alapvető olvasnivaló és referencia mindazok számára, akik tudományos kutatással foglalkoznak. A negyedik kiadást a szerzők alaposan átdolgozták és számítógépes számítások felhasználásával, valamint fontos, új témákkal egészítették ki.

LE, N. D. – ZIDEK, J. [2006]: *Statistical analysis of environmental space-time processes*. (Környezeti tér-idő folyamatok statisztikai elemzése.) Springer. New York.

A könyv nagy ívű bevezetést kínál a környezeti tér-idő folyamatokba, különös tekintettel a bizonytalanságra. A mérés technikai problémáitól kezdve a kockázatbecslésig a témák sokféleségét öleli fel. Ismertet nem stacionárius vektorértékű folyamatokat, ahol a stacionaritást különleges esetként kezeli. A szerzők, kutatócsoportjuk tagjaival együtt, a hierarchikus bayesi megközelítés keretein belül a környezeti tér-idő folyamatok elemzésének, modellezésének és megfigyelésének új statisztikai megközelítését fejlesztették ki, ezzel a kutatás új irányait is kijelölik.

TSIATIS, A. A [2006]: *Semiparametric theory and missing data*. (Szemiparaméteres

elmélet és hiányzó adatok.) Springer. New York.

A munka széles körűen foglalja össze a szemiparaméteres hiányzó adatokon alapuló modellek becslésének elméletével kapcsolatos tudásunkat. A olyan szemiparaméteres módszerek ismertetésével kezdődik, ahol nincsenek hiányzó adatok. A szemiparaméteres modellek becslési elméletének leírása egyszerre szigorú és intuitív, geometriai alapokon szemléltetve és megértetve az elméletet. Ezeket a módszereket használják fel azután a szerzők a hiányzó, csonka vagy a durva adatokhoz azzal a céllal, hogy olyan becsléseket kapjanak, melyek annyira robusztusak és hatásosak amennyire csak lehetséges.

Társfolyóiratok

Journal of the
Royal Statistical Society

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
(A SOROZAT)

2006. ÉVI 3. SZÁM

Szerkesztőségi cikk: Lemorzsolódás és nemválaszolás.

Haslett, J. et al.: Az őskori időjárás bayesi rekonstruálása.

Groves, R. M. – Heeringa, S. G.: Könnyen irányítható tervezés háztartási felvételekhez: eszközök a felvételi hibák és a költségek aktív ellenőrzéséhez.

Burton, J. – Laurie, H. – Lynn, P.: A megtagadáskonverziós eljárások hosszú távú hatékonysága longitudinális felvételeknél.

Hawkes, D. – Plewis, I.: A nemválaszolás modellezése az országos gyermekfejlődési felvételben.

Nitsch, D. et al.: Összekapcsolási torzítás a gyermekkori veszélyeztetettség és az anyává válásra való hajlandóság közötti összefüggés becslésében: egy példa egyszerű érzékenységelemzésekre.

Longford, N. T. et al.: A neurotikus rendelkezés hosszú távú vizsgálatának elemzése, betekintéssel a nemválaszolás folyamatába.

Wood, A. M. – White, I. R. – Hotopf, M.: Sikertelen kapcsolati kísérletek számának felhasználása a nem elhanyagolható nemválaszolás finomításához.

Jones, A. M. – Koolman, X. – Rice, N.: Egészséggel összefüggő nemválaszolás a brit háztartási és az európai közösségi panelfelvételben: inverz valószínűségi súlyozású becslések nemlineáris modellekben.

Berg, G. J. – Lindeboom, M. – Dolton, P.J.: Felvételi nemválaszolás és a munkanélküliség időtartama.

Durrant, G. B. – Skinner, C.: Adatjavítás felhasználása a nem elhanyagolható nemvá-

laszolás javításához, ha helyettesítő adatok állnak rendelkezésre: egy alkalmazás az órabérek megoszlásához.

Nicoletti, C. – Peracchi, F.: A jövedelem adatpótlásának hatásai a miroelemzésekre: bizonyíték az európai közösségi panelfelvételből.

statistika

EKONOMICKO - STATISTICKÝ ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2006. ÉVI 3. SZÁM

Fischer, J.: Az önfenntartó fejlődés és a nemzeti statisztika koncepciója.

Moldan, B.: Mutatók és önfenntartó fejlődés.

Schoer, K.: Önfenntartó fejlődési stratégia és környezetgazdasági elszámolások.

Steinbach, N.: Környezetvédelmi kiadások és környezeti iparág az EU-ban – az érem két oldala.

Ritshelová, I. – Steurer, A.: Környezetvédelmi kiadások elszámolása Csehországra.

Jarosová, E.: A munkanélküliség időtartamának modellezése.

Deshui, L.: Kína gazdasági összeírása.

A cseh gazdaság: fejlődési mutatók.

Slovenská štatistika a demografia

STATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY

A SZLOVÁK STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

2005. ÉVI 3–4. SZÁM

Mészáros, J.: Átlagos élethossz a Szlovák Köztársaság kerületeiben 1995-től 2003-ig.

Kotlebová, E.: A Bayesi statisztika használata az elemzésben.

Lukáčová, M.: Nagyon fiatal nők termékenysége.

Ivanciková, L.: Háztartások jövedelem- és életmód-felmérése 2005 (EU SILC).

Hrotka, M.: Dinamikus kockázati modellek nem-életbiztosításokban.

Mészáros, J.: Halálozás a Szlovák Köztársaságban családi állapot szerint.

Pazitna, M. – Ivanciková, L. – Rubliková, E.: A szegénység mérésének módszertana az Európai Unióban és a Szlovák Köztársaságban.

Bleha, B.: Feltételek és előfeltevések a (regionális) népesség-előrejelzés fejlődésére Szlovákiában.

Cieľ, R.: R- és K-stratégia a népesség viselkedésében.

Marchevski, P.: Az illegális munka megfigyelése a Szlovák Köztársaságban.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

2006. ÉVI 4. SZÁM

Egyeztetett minimális bérimdex, 2006. február.

Az éves jövedelem és a személyek remélt életszínvonala a magánháztartásokban az EU-SILC 2004 alapján.

A magánháztartások kiadásai – régiókénti eredmények, 2004/2005-ös háztartási költségvetési felvétel.

Szemestermény termelés 2005-ben.

Állatállomány felvétel, 2005. december 1.

Bruttó regionális termék tartományok szerint, és NUTS 3 szintű régiók 1995-től 2003-ig.

Nemzeti számlák – ár- és volumenmértékek az egészségügyi szolgáltatásokban.

2001-es társaságiadó-statisztikák.

Külkereskedelem 2005. januártól decemberig, előzetes eredmények.

2006. ÉVI 5. SZÁM

Foglalkoztatottság és munkanélküliség körzetek szerint 2006. január végén.

Egyeztetett minimális bérindex, 2006. március.

Fogyasztói árindex, 2006. március.

CPI és HCIP – 2005-ös felülvizsgálat.

Az osztrák euró vásárlóereje külföldön 2006-ban.

A magánháztartások kiadásai méret és háztartásszerkezet szerint, a 2004/2005-ös háztartási költségvetési felvétel.

Baromfistatisztika 2005-ben.

Szőlőszüret és borkészlet 2005-ben.

Áruszállítás a Dunán 2005-ben,

2004-es bérstatisztikák.

AZ OROSZ ÁLLAMI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

2006. ÉVI 2. SZÁM

Laykam, K. E.: A 2006-os összoroszországi mezőgazdasági összeírás előkészítő tanfolyama.

Zbarskaya, I. A.: A „Család és termékenység” reprezentatív felvétel végrehajtásának előkészítéséről.

Tikhomirova, E. I.: Egy összetett megközelítés az Orosz Föderáció régióira vonatkozó gazdasági növekedési stabilitás és versenyképesség felméréséhez.

Chitaya, G. O.: Az orosz makrorégiók ipari fejlődésének faktoranalízise.

Dibirdeev, V. I.: Társadalmi útlevel: lehetőségek és kilátások.

Khokhlova, O. A.: A települések társadalmi és gazdasági aszimmetriájának statisztikai becslése.

Belova, T. N.: Az átlag fajtájának kiválasztása a lakosság életszínvonalának becsléséhez.

Subratova, T. G.: Regionális fejlesztési stratégia kialakítása a háztartási fogyasztói költségvetés adatainak felhasználásával.

Zav'yalov, F. N.: Ellenvélemény (a mezőgazdasági termelés dinamikájával kapcsolatban).

Romanchikova, O. V.: A külföldi működő tőke társadalmi és gazdasági hatékonyságának meghatározása.

Krupnov, Yu. S.: Becslési problémák a bankhitel igénybevételének hatékonyságában.

Eidelman, M. R.: Közgazdaságtan és statisztika a szovjet években.

A FÁK országainak fő makroökonómiai trendjei 2001-2005-ben.

A FÁK országainak munkaerőpiaca.

A FÁK országai lakosságának életszínvonal.

Taltaeva, V. D.: Az első mezőgazdasági összeírás Tuvában 1931-ben.

Ageenko, A. A. – Polyakova, G. A.: Az omszki régió a nagy honvédő háború éveiben.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

2005. ÉVI 11. SZÁM

Körner, T. et al.: Európában élni – a jövedelem és az életkörülmények új statisztikái.

Schorn, K. – Schwartzberg, M.: A német Bundestag 2005. szeptember 18-i 16. választásának végső eredményei.

Drossard, R.: Új rövid távú mutató: a negyedéves munkaerőköltség-index.

Nischalke, S.: Az audiovizuális szolgáltatások költség szerkezeti statisztikája.

Petrauschke, B. – Pesch, K. H.: Szerkezeti adatok vállalatokról és intézményekről válogatott szolgáltató ágazatokban, 2003.

Blumöhr, T.: Adatok a falusi fejlődésről – új változók a mezőgazdasági szerkezeti felvételben.

Jostock, K.: Külkereskedelem Kínával és Indiával.

Pfaff, H.: Súlyosan fogyatékos személyek, 2003.

2005. ÉVI 12. SZÁM

Brachinger, H. W.: A 2005-ös Gerhard Fürst díj.

Roemer, P. – Stroh, A. – Lorenz, S.: A szolgáltatások termelői árindexeinek alakulása.

Hoepfner, D.: Változások a Standard Nemzetközi Kereskedelmi Osztályozásban (SITC).

Grobecker, C. – Krack-Roberg, E. – Sommer, B.: A népesség alakulása, 2004.

Emmerling, D.: Válások, 2004.

Kaumanns, S. C.: Az állami utasszállítás vállalatai a rövid távú gazdasági beszámolóknál.

Höh, H.: Az építőipar éves építési kibocsátása és struktúrája.

Kriete-Dodds, S.: A közalkalmazottak 2004. június 30-án.

Kott, K.: A háztartások bevételei és kiadásai.

2006. ÉVI 1. SZÁM

Rath, N. – Braakmann, A.: GDP, 2005.

Heiderich-Weingarten, D.: Sikeres folyamatelmzések a Szövetségi Statisztikai Hivatalnál.

Schnorr-Backer, S.: Modern információs és kommunikációs technológiák Németországban.

Kriete-Dodds, S.: Közszolgálati nyugdíjasok, 2005. január 1.

Janowsky, D.: LUCAS – az európai területi minta és hatásai a német mezőgazdasági statisztikára.

Grab, C.: Társaságiadó-statisztikák, 2001.

Bechtold, S. et al.: Ármozgások 2005-ben.

Sellach, B. – Enders-Dräger, U. – Libuda-Köster, A.: Sajátosságok a nők és a férfiak időmérlegében.

2006. ÉVI 2. SZÁM

Körner, T. – Schmidt, J.: Minőségi beszámoló – új információs ajánlat módszerekre, definíciókra és adatminőségre a szövetségi statisztika számára.

Eschwege, A. – Heidrich-Riske, H.: Területi hivatkozások felhasználása a hivatalos statisztikában.

Burghardt, M.: A háztartási végső fogyasztási kiadás felülvizsgálata a nemzeti számlák körében, 2005.

Gans-Raschke, H. J.: A szolgáltatásstatisztika fontossága a hozzáadott érték számításához a nemzeti számlákban.

Buschle, N.: Adományok Németországban.

Weber, T.: Az időskori alapbiztosításra és a csökkent keresőképességre vonatkozó statisztikai eredmények, 2004.

Kolvenbach, F. J. – Taubmann, D.: Új statisztikák a napi gyermekgondozásról.

Dechent, J.: Építési árindex kialakítása.